

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RUS DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

RUSÇADA SÖZCÜK YAPMA YOLLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Evren ÜSTOĞLU

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Zeynep Bağlan ÖZER

Ankara-2006

ÖNSÖZ

Çağdaş Rus dili, yeni sözcükler türetmeye elverişli, kavramları karşılamaya yetecek düzeyde farklı sözcüklere sahip, zengin bir dildir. Her dil, değişimleri karşılayabilmek, toplumsal gelişmelere ayak uydurabilmek için yeni sözcüklere ihtiyaç duyar. Bu nedenle; ya kendi söz varlığı temeline dayanarak yeni sözcükler yapma ya da başka dillerden sözcükler alma yolunu seçer. Dildeki bu gelişmeleri takip edebilmek için, o dilin incelenmesi ve temelinde varolan kuralların tespit edilmesi gerekir.

Çağdaş dilbiliminde sözcük yapma yollarının araştırılması güncelliğini korumaktadır. Sözcük üretimi sürecini tetikleyen bütün faktörlerin incelenmesi, bir dilde sözcük nasıl yapılır sorusunu cevaplandırmayı ve geleceğe yönelik sözcük üretme sürecini incelemeyi sağlar.

Hem yapı bilgisi; yani sözcüklerin biçimsel özellikleri, hem de anlam üzerinde durularak yapılan bu çalışma, Rusçanın sözcük yapımı sisteminin işleyişini göstermeyi amaçlamıştır.

Eğer dil canlı bir organizmaysa ve toplumun yaşayışı, gelenekleri, inançları, kültürü, bilim, teknik ve sanat alanlarındaki çalışmaları diline yansırırsa; morfolojik açıdan yapılacak analiz sadece şekle dayanmamalı, şekil ve anlam bütünlüğü önem taşımalıdır.

Son yıllarda dilbilim, yeni akımlar, yeni buluşlar, yeni inceleme alanlarıyla büyük bir aşama geçirir ve XX. yüzyılın ortalarında, anlambilim büyük önem kazanır. Dil ile düşünce arasında sağlam bir bağlantı olduğu, dilin sadece bir kurallar bütünü değil, şekilden anlama uzanan bir boyutunun da olduğu görülmeye başlar. Bizim tezimizde de sözcük yapımında, anlamsal faktörlerin büyük önem taşıdığı vurgulanmaya çalışılmıştır.

Rusçada sözcük yapma yollarını incelediğimiz tezimiz, “Giriş” bölümü ile başlamaktadır. Daha sonra, “Rusçada morfolojik yolla sözcük yapımı” ve “Rusçada semantik yolla sözcük yapımı” olmak üzere iki ana başlıktan oluşan bölümlerle devam etmektedir.

Birinci bölümde; Rusça sözcük yapımı sistemi, türetme biçimleri, eklerin özellikleri ve anlamları, kısaltmalar, birleştirme yoluyla sözcük oluşturma gibi konular üzerinde durulmuştur. Türemiş sözcüklerde yapım eklerinin fonksiyonları tespit edilmiş ve bunlar çeşitli örneklerle desteklenmiştir.

İkinci bölümde ise; daha çok anlamsal boyutlar üzerinde durulmuştur. Sözcüklerin anlam değişimleri, dilsel yenileştirmeden doğan değişimler incelenmiştir. Bu değişimler incelenirken; tarihsel olaylar göz önünde tutulmuş, örneğin Sovyetler Birliği'nin kurulması ve dağılması sonucu söz varlığına giren yeni sözcükler araştırılmıştır.

Araştırma yöntemleri olarak; sözcükleri oluşturan dil birimlerinin morfolojik ve semantik yapısının çözümlemesi, içerik çözümlemesi, dağılımsal çözümleme gibi çeşitli yöntemler kullanılmıştır.

Tezde kullanılan örnekler, çok çeşitli sözlüklerin ve Rusça kaynakların taranması suretiyle elde edilmiştir. Örneğin; Ожегов С.У. Словарь русского языка. Русский язык. Москва, 1987; Даль В.И. “Толковый словарь русского языка. Современное написание”. Москва, Астрель, 2004; “Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения” Российская Академия Наук, Институт лингвистических исследований. Санкт- Петербург, 1988; Кузнецов С.А. “Большой толковый словарь русского языка” Санкт-Петербург, 2001 Ауриса, “Аргументы и факты” ve “Московские Новости» (2000-2003yy) gazeteleri incelenmiştir.

Bu tezin, Rusçayı yabancı dil olarak öğrenenler için yararlı olacağını umuyoruz.

Çalışmam boyunca, desteğini, deneyimlerini ve bilgisini, sonsuz anlayış ve ilgisini benden esirgemeyen, yol gösterici ve teşvik edici olan saygıdeğer hocam Doç.Dr. Zeynep Bağlan ÖZER'e, çalışmam süresince her aşamada yanımda olan ve beni yüreklendiren başta annem olmak üzere aileme, tenkit ve tavsiyeleriyle tezimin yazımında önemli katkılar sağlayan Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi Prof.Dr. Hülya Kasapoğlu ÇENGEL'e buradan teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	iv
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM: RUSÇADA MORFOLOJİK YOLLA SÖZCÜK YAPIMI	4
(<i>Морфологический принцип образования слов</i>)	4
1. SÖZCÜK YAPIMI (<i>Словообразование</i>) ve.....	4
BİÇİMBİLGİSİ (<i>Морфология</i>)	4
1.1. Sözcüğün Biçimbirim Çözümlemesi (<i>Морфемный разбор слова</i>)....	17
2. RUS DİLİ SÖZCÜK YAPIMI SİSTEMİNİN TEMEL BİRİMLERİ	19
(<i>Основные единицы словообразовательной системы русского языка</i>)	
2.1. Türemiş Sözcük (<i>Производное слово</i>).....	19
2.2. Sözcük Yapma Şekli (<i>Словообразовательный тип</i>).....	20
2.3. Zincirleme Sözcük Yapımı (<i>Словообразовательная цепочка</i>)	20
2.4. Sözcük Yapma Örneklemi (<i>Словообразовательная парадигма</i>)...21	
2.5. Sözcük Yapım Yuvası (<i>Словообразовательное гнездо</i>).....	22
3. SÖZCÜK YAPMA YOLLARI (<i>Способы словообразования</i>)	25
3.1. Önekli Sözcük Yapma Yolu (<i>Префиксальный способ</i>).....	25
3.1.1. Önekler ve Anlamları (<i>Приставки и их значения</i>).....	28
3.1.2. Birleşik Önekler (<i>Составные приставки</i>)	45
3.2. Sonekli Sözcük Yapma Yolu (<i>Суффиксальный способ</i>)	47
3.2.1. Sonekler ve Anlamları (<i>Суффиксы и их значения</i>).....	52
3.3. En Sonekli Sözcük Yapma Yolu (<i>Постфиксальный способ</i>)	69
3.4. Önekli ve Sonekli Sözcük Yapma Yolu (<i>Приставочно -</i> <i>суффиксальный способ</i>)	70
3.5. Önekli ve En Sonekli Sözcük Yapma Yolu (<i>Приставочно-</i> <i>постфиксальный способ</i>).....	71
3.6. Sonekli ve En Sonekli Sözcük Yapma Yolu (<i>Суффиксально-</i> <i>постфиксальный способ</i>).....	73

3.7. Önekli-Sonekli-En Sonekli Sözcük Yapma Yolu (<i>Приставочно-суффиксально-постфиксальный способ</i>).....	74
3.8. Eksiz Sözcük Yapma Yolu (<i>Безаффиксный способ</i>).....	75
3.9. Birleşik Sözcük Yapma Yolu (<i>Словосложение</i>).....	76
3.10. Kısaltmalarla Sözcük Yapma Yolu (<i>Аббревиация</i>).....	81
II. BÖLÜM : RUSÇADA SEMANTİK YOLLA SÖZCÜK YAPIMI	84
(<i>Семантический принцип образования слов</i>)	84
1. ANLAMBİLİM (<i>Семантика</i>)	84
2. SÖZCÜK VE ANLAM (<i>Слово и смысл</i>)	86
2.1. Eş Adlılık (<i>Омонимия</i>).....	87
2.1.1. Basit Eşadlılık (<i>Лексическая омонимия</i>)	87
2.1.2. Türemiş Eş Adlılık (<i>Словообразовательная омонимия</i>)	91
2.2. Eşanlamlılık (<i>Синонимия</i>).....	92
2.2.1. Basit Eş Anlamlılık (<i>Лексическая синонимия</i>).....	92
2.2.2. Türemiş Eş Anlamlılık (<i>Словообразовательная синонимия</i>)	94
2.3. Zıt Anlamlılık (<i>Антонимия</i>).....	95
2.3.1. Basit Zıt Anlamlılık (<i>Лексическая антонимия</i>)	95
2.3.2. Türemiş Zıt Anlamlılık (<i>Словообразовательная антонимия</i>)	98
2.4. Enantoanlamlılık (<i>Энантосемия</i>)	100
2.4.1. Basit Enantoanlamlılık (<i>Лексическая энантосемия</i>)	100
2.4.2. Türemiş Enantoanlamlılık (<i>Словообразовательная энантосемия</i>).....	101
3. ANLAM DEĞİŞMELERİ (<i>Семантические изменения</i>).....	102
3.1. Anlam Daralması (<i>Семантическое сужение</i>)	103
3.2. Anlam Genişlemesi (<i>Семантическое расширение</i>)	106
3.3. Semantik Değerlendirme (<i>Семантическая оценка</i>).....	109
SONUÇ.....	118
KAYNAKÇA	120
ÖZET	123
ABSTRACT.....	124

GİRİŞ

Bir dilin oluşması için temel yapı taşları olan sözcüklerin incelenmesiyle, o dilin şimdiki durumu, geçmişi ve gelişme yönleri hakkında bilgi sahibi olunabilir. Dilin, zamanın ihtiyaçlarına göre kendi yapısına uygun sözcükler türeterek veya yabancı dillerden sözcükler alarak söz varlığını zenginleştirdiği görülebilir; ancak dil, tek başına oluşan ve gelişen bir mekanizma değildir. Örneğin; dil ile tarih arasında çok sıkı bir bağ vardır. Ayrıca dil, coğrafya, psikoloji, felsefe, edebiyat gibi alanlarla da iç içedir. Bir toplumun geçmişten günümüze yaşayışı, gelenekleri, dünya görüşü, inançları, savaşları, siyasi gelişmeleri, bilim, teknik ve sanattaki ilerlemeleri, o toplumun diline yansır.

Rusçanın sözcük yapımı sistemini anlayabilmek için Rus dilinin evrim aşamalarının dikkate alınması gerekir. Çünkü, önceki dönemler, Çağdaş Rus Dili'nin oluşumuna zemin hazırlar.

Rusya'da XV. ve XVI. yüzyılda yazı diliyle konuşma dili arasındaki fark çok belirgindir. XVII. yüzyılda I. Petro döneminde, Rus halk dili ile yazışma dili birbirine yakınlaşmaya başlar. Bu dönemde Rus diline Batı dillerinden çok sayıda sözcük girer¹ ve böylece söz varlığının zenginleşmesi sağlanır. Yazı diliyle konuşma dili arasındaki keskin fark, ancak XVIII. yüzyılda aşılır.² XVIII. yüzyıl, Rus Dilinin şekillenmesi ve gelişmesi açısından yeni çalışmaların ortaya çıktığı, morfolojik sistemin oluşma sürecinin başladığı dönemdir. Başka dillerden kitapların çevirisi, yurtdışında çalışan Rusların dönüşünden sonra kullandıkları dil, Batı ülkeleriyle ticaret, siyaset ve eğitim yoluyla kurulan tüm ilişkiler sonucunda Rusçaya alıntı sözcükler girer. Bu dönemde sözlüklerin hazırlanmasına büyük önem verilir. Çok sayıda yeni sözcüğün Rusçaya girdiği bu yüzyılda çeşitli sözlüklerin yazılması ihtiyaç hâline gelir.

¹ Z. Bağlan ÖZER: Rus Dilinin Gelişme Evreleri (Ankara, 2004), 98.

² В.А. ЛАРИН: Лекции по истории русского литературного языка (Москва, 1975), 16.

XIX. yüzyıl, büyük bilim adamlarının yetiştiği bir dönemdir ve dilbilim gelişmelerinde önemli bir yer tutar. Rus dilinin gelişmesi için XVIII. yüzyılda başlayan çalışmalar, XIX. yüzyılda da yoğun bir şekilde devam eder. V.İ. Dal'ın yazdığı açıklamalı Rus Dili sözlüğü önemli yapıtlar arasındadır. F.F. Fortunatov formal gramerin temsilcisi olarak ünlenir; onun öğrencisi olan A.A. Şahmatov ise; fonetik, morfoloji, sentaks gibi konularda önemli çalışmalar ortaya koyar. Dilin gelişimi ve değişimi edebî eserlerde daha iyi görülmektedir. A.S. Puşkin, Rus dili tarihine Rus edebî dilinin kurucusu olarak girer. Puşkin'in Rus dilinin gelişmesine çok büyük katkıları olur. Bu dönemde kaliteli ders kitapları ve çok çeşitli sözlükler hazırlanır. Edebiyat alanında çok değerli ve dünyaca tanınan Tolstoy, Lermontov, Gogol, Çehov, Turgenev gibi yazarların yetiştiği bir dönemdir.

XX. yüzyılda Rus dili öğretimine daha çok önem verilmeye başlanır. Bunda Rusya'nın diğer halkları hakimiyeti altına alması ve bu halklar arasında Rusçanın öğretilmesi konusu etkili olur. Rus dilbiliminde insan faktörüne önem verilmeye başlanır. Dilin, diğer bilim dallarıyla birlikte incelenmesi gerektiğini savunan dilbilimciler, önemli çalışmalar ortaya koyarlar. V.V. Vinogradov, A.A. Potebnya, S. Vigotskiy gibi değerli Rus bilim adamları ön plana çıkar. Sovyetler Birliği döneminde Rusçanın söz varlığı durmadan genişler. Bu dönemde oluşan yenilikler, yeni kavram ve adlandırmaların ortaya çıkmasını sağlar. Örneğin; kısaltılmış sözcükler oluşur. Konuşma ve yazıda kısaltmalar kullanılır.

Rusçanın morfolojik sistemindeki gelişmeler sonrasında, alıntı sözcükleri Ruslaştırma konusunda zorluk çekilmez ve Rus dili, değişimleri kolayca sindirebilecek duruma gelir.

Dilde yeni sözcüklerin türemesinin en temel nedeni, toplumsal yaşamdaki yeni oluşumları adlandırma ihtiyacıdır. Son otuz yıl içinde Rusçada sözcük yapımı, önemli ölçüde hareket kazanır. Türetme sorunları üzerine çok sayıda monografi yazılır.

Rusça sözcük yapımında ilk sınıflandırmayı, V.V. Vinogradov, 1950'li yılların başındaki çalışmalarında yapar. 1970'li yıllardan başlayarak; E.A. Zemskaya'nın «*Современный русский язык. Словообразование*»; N.M. Şanskiy'nin «*Очерки по русскому словообразованию*»; M.N. Yantsenetskaya'nın «*Семантические вопросы теории словообразования*» ; O.J. Ermakova'nın «*Лексические значения производных слов в русском языке*» gibi çalışmaları ortaya çıkar.

1985 yılında ise A.İ. Tihonov'un «*Словообразовательный словарь русского языка*» isimli sözlüğü yayımlanır. İ.S. Uluhanov'un «*Единицы словообразовательной системы русского языка и их лексическая реализация*» monografisi ve «*Словообразовательная семантика в русском языке и принципы её описания*» adlı eseri bu alandaki önemli çalışmalar arasındadır.

Görüldüğü gibi yeni sözcüklerin ortaya çıkışı ve kullanımı her zaman dilbilimcilerin araştırma konusu olmuştur. Farklı dönemlerde pek çok bilim adamı bu alanda çalışmışlardır: İ.İ. Sreznevskiy, P.D. Pervov, A.J. Gornfeld, J.O. Vinokur, A.İ. Smirnitskiy, İ.N. Feldman, V.V. Vinogradov, E.A. Zemskaya, İ.O. Yluhanov, M.V. Tanov, E.C. Kubryakova, M. Yu. Vsevolodova, M. Dokulin, M.Z. Kotelova ve diğerleri.

I. BÖLÜM: RUSÇADA MORFOLOJİK YOLLA SÖZCÜK YAPIMI

(Морфологический принцип образования слов)

1. SÖZCÜK YAPIMI (Словообразование) ve

BIÇİMBİLGİSİ (Морфология)

Sözcük yapımı, ilk olarak hem bir dildeki etken kuralları, hem de o dilde varolan sözcükleri temel alarak yapılan sözcük türetme biçimleridir. İkinci olarak ise; yeni sözcüklerin nasıl oluştuğunu inceleyen bir dilbilim dalıdır.¹

Başka bir tanıma göre sözcük yapımı; sözcüklerin yapısını, onların oluşum kurallarını, eklerle köklerin birleşim yollarını ve eksiz biçimde sözcük türetmeyi konu edinir.² Bu iki tanımdan da anlaşıldığı gibi sözcük yapımında; sözcüklerin farklı anlamlara sahip yeni sözcükler türetmek için uğradıkları değişiklikler söz konusudur.

Sözcük yapımında sadece eklerin biçimsel özellikleri değil, aynı zamanda onların anlamları da dikkate alınır.³ Bu nedenle biçimsel özelliklerin yanında anlamsal boyutların da önem taşıdığı bilinmesi gerekir.

Söz varlığı, toplumsal gelişmelerden etkilenir. Söz varlığının gelişimi, toplumun teknik – ekonomik yapısıyla, bütün olaylarla, yaşananlarla bağlantılıdır. Rusyada Sovyetler Birliği'nin kurulmasından sonra ve savaştan sonraki dönemde, teknik gelişmelerle önemli değişimler olur; sadece teknik konularla ilgili sözcüklerde değil, toplumun ulusal dilinde de yapısal değişiklikler görülür. Bu değişimler, alıntı sözcüklerle (başka dillerden aynen alınmış olanlar, örneğin; *трактор* “traktör”, *тягач* “traktör”, *комбайн*

¹ Б. Н. ГОЛОВИН: Введение в языкознание (Москва, 1977), 128.

² РОЗЕНТАЛЬ Д.Е., М.А. Теленкова: Справочник по русскому языку. Словарь лингвистических терминов (Москва, 2003), 474.

³ Ю.В. ОТКУПЩИКОВ: Очерки по этимологии (С.-Петербург., 2001), 23.

“kombayn”, *лайнер* “1.gemi, 2. uçak”, *кемпина* “kamp yapma” gibi); kullanılan lehçelerle (*проран, огрех*); Slav dillerinden alınan sözcüklerle (*косовица* “hasat”) ve özellikle yeni sözcüklerin oluşumuyla (*спутник* “yol arkadaşı, yoldaş”, *прилуниться* “ay yüzeyine inmek”, *спартакиада* “spartakiyat”, *этажность* “kat sayısı”) meydana gelir.⁴

Söz varlığının gelişimi, toplumsal hayatın her alanıyla, ideolojik, ahlaki, estetik ve sosyal bakımdan bağlantılıdır. Örneğin; *пассажир* “yolcu” sözcüğü, XIX. yüzyılda demir yolunun yapılmasıyla ortaya çıkar; *ездок* ve *седок* “yolcu, binici” sözcükleri ise, devrime kadar aktif olarak kullanılan sözcüklerdir.⁵ Ulaşım olanaklarının değişmesi, otomobillerin, uçakların üretilmesiyle bu sözcükler kullanılmamaya başlanır.⁶ *Паровоз* “lokomotif” sözcüğü ve alıntı olan *локомотив* sözcüğü, raylı sistemin gelişmesiyle kullanılmaya başlayan diğer sözcüklerdir. Rusçada bu tip sözcük çiftleri az değildir. (*самолет – аэроплан* “uçak” vb.)

Teknik alandaki gelişmeler sonucunda da *теплоход, электровоз, турбовоз* gibi sözcükler kullanılmaya başlanır. Bütün bu değişimlerin oluşmasına bazı dış faktörler sebep olur ve sözcük türetme yolları sayesinde de kolayca yeni sözcükler söz varlığında yerini alır.⁷

Sözcük yapımında sözcükler, dinamik ve statik durumlarda, artsüremli ve eşsüremli ilişkiler çerçevesinde incelenir. Artsüremli sözcük yapımı, dilin tarihsel gelişimi sırasında dilsel işaretlerin oluşum sürecini; ayrıca farklı sözcüklerin yapılarındaki tarihsel değişimleri inceler.⁸ Örneğin, türemiş kökten yalın kök durumuna geçiş – *опрощение* ve yeniden ayrışım – *переразложение* gibi. Eşsüremli sözcük yapımı ise oluşum sürecini değil, dilin belli bir kesitinde varolan sözcükler arasındaki ilişkiyi inceler.

⁴ С.И. ОЖЕГОВ: Лексикология. Лексикография. Культура речи (Москва, 1974), 50.

⁵ С.И. ОЖЕГОВ: a.g.e., 51.

⁶ С.И. ОЖЕГОВ: a.g.e., 51.

⁷ С.И. ОЖЕГОВ: a.g.e., 52.

⁸ <http://www.krugosvet.ru/articles/82/1008278/1008278a1.htm>

Ferdinand de Saussure, “*Genel Dilbilim Dersleri*” adlı eserinde artsürem ve eşsüremi şöyle tanımlamıştır:

“Artsüremli dilbilim, aynı toplumsal bilincin görmediği ve aralarında dizge oluşturmadan birbirinin yerine geçen ardışık öğelerin bağıntılarını ele alır” yani dilin süre içindeki evrimi artsürem diye adlandırılır. “Eşsüremli dilbilim ise bir arada bulunan ve dizge oluşturan öğelerin bağıntılarını, aynı toplumsal bilincin algıladığı mantıksal ve ruhsal bağıntıları inceler”.⁹

Artsüremli ve eşsüremli açıdan Rusçadaki bir sözcüğün türemesini incelersek şu örneği verebiliriz: *Зонтик* “şemsiye” sözcüğü, *зонт* sözcüğünden **-ик** sonekiyle küçültme anlamı verilerek türetilmiştir, ancak Rus dilinde bu sözcüğün esas tarihsel oluşum süreci başka türdür:

İlk önce *зонтик* sözcüğü, Felemenkçeden alınmıştır.¹⁰ Sonra sözcük parçalara ayrılmış, morfemleri bulunmuştur. Kökün bir parçası olan **-ик** kendi başına ayrı bir morfem, küçültme eki olarak kabul edilmiştir; böylece küçültme ekini atınca ortaya *зонт* sözcüğü çıkmıştır; yani eşsüremli açıdan düşündüğümüzde; *зонт* - *зонтик* şeklinde, art süremli bakımdan ise *зонтик*- *зонт* şeklinde türemiştir.¹¹

Morfoloji sözcüğü ise; Yunancadan “morphi” - biçim ve “logos” -sözcük bilimi anlamındaki iki sözcüğün birleşimi sonucu gelmiştir.

“Biçimbilgisi, sözcüklerin dilbilgisel fonksiyonunu ve yapısını konu edinen bir bilimdir”.¹²

Morfolojiyi dilbilgisinin bir bölümü olarak ayırmanın ana nedeni; sözcük yapılarının parçalanabilmesidir, bu birimler aynı oranda önemlidir ve onlar

⁹ Ferdinand de SAUSSURE: Genel Dilbilim Dersleri, Çev. Berke Vardar (İstanbul: Multilingual, 1988).

¹⁰ <http://www.krugosvet.ru/articles/82/1008278/1008278a1.htm>

¹¹ <http://www.krugosvet.ru/articles/82/1008278/1008278a1.htm>

¹² Aysel Pamir DIETRICH: Rusça Biçimbilgisi (İstanbul, 2001), 11.

morfemler olarak adlandırılır, morfemler (biçimbirimler) daha küçük parçalar anlamına gelir. Morfoloji, sözcük yapısının içindeki ayrı parçaların içeriğini inceler ve bununla beraber dış yani ses tarafı da incelenir.

“Biçimbirim kuramı biçimbilimin temelini oluşturur”.¹³ Dildeki en küçük anlamlı birime biçimbirim denir. Biçimbirimler, bağımlı biçimbirimler ve bağımsız biçimbirimler olmak üzere ikiye ayrılır¹⁴:

✓ Bağımlı Biçimbirim :

Tek başına anlamı yoktur fakat görevi vardır. Yapım ve çekim ekleri bağımlı biçimbirimlerdir.

✓ Bağımsız Biçimbirim :

Daha küçük anlamlı parçaya bölünemeyen ve tek başına anlamı olan, tek başına kullanılabilen birimlerdir. Kökler bağımsız biçimbirimlerdir.

Farklı diller arasında morfoloji, genel (teorik) ve özel diye ayrılır. Genel morfolojinin görevi; tüm dünya dillerinde kabul görmüş morfolojik yöntemleri incelemek, morfolojik anlamları ve ifadeleri belirlemek , aynı zamanda usule uygun ve anlam taşıyan işaretlerin arasında ilişki kurmaktır.

Sözcüklerle ifade edilen anlamlar, ilk olarak semantik ve sözdizimsel bölümlere; ikincil olarak da sözcük yapımı(sınıflandırılması, türetilmesi) ve sözcük değişimi (dilbilgisel, dilbilgisel birimler) bölümlerine ayrılırlar. Bu ikinci sınıflama da morfolojiyi, geniş anlamda; sözcük yapımı “sözlüksel morfoloji” ve sözcük değişimi “dilbilgisel morfoloji” olarak iki temel alana ayırır. Fakat bazen morfoloji denildiğinde sadece sözcük değişimi anlaşılır; yani sözcüklerin farklı dilbilgisel şekilleri alması anlaşılır. İlke olarak her bir leksemde (sözlük birimde) sabit bir kısım (temel) vardır, ve değişebilen kısım ise birtakım eklerdir.

¹³ Nesrin BAYRAKTAR : Dil Bilimi (Ankara,2004), 56.

¹⁴ Nesrin BAYRAKTAR : a.g.e., 56.

Dilbilgisel anlamların ve onların karşıtlarının araştırılması; dilbilgisel birimlerin birincil ve ikincil fonksiyonlarının gösterilmesi, dilbilgisel birimlerin kurallara uygun kullanımı, yansızlaştırılma, parçalara ayırma, çeşitli göstergelerin araştırılması için morfolojiye dayalı semantik analiz yapılmalıdır. Dilbilgisinin bu bölümü sık sık morfolojinin içinde ele alınır (V.V. Vinogradov, V.A. Plotnikova, V.G. Gak) , bu alanı ayırıp ona, fonksiyonel morfoloji diyenler de vardır. (A.V. Bondarko ve diğerleri).¹⁵

Sözlük birimlerin oluşum kurallarını; morfemlerin birleşmesiyle oluşan sözcük yapılarını ve aynı zamanda morfemlerin iç yapısını inceleyen morfolojinin bölümüne, morfemika (biçimbilgisi) denir. Bu belli bir anlamda morfolojinin temel ve tartışılmaz bir bölümüdür. “Dar ve formal” yaklaşımı ile morfolojinin alanı biçimbilgisine yaklaşır. Biçim veren öğelerin yapısını, onların birleşmelerinin ve sesbirim yapılarının koşullu değişimlerinin kurallara uygunluğunu inceleyen morfoloji bölümüne ise morfonoloji (biçim bilimsel sesbilim) denir.

Tarihsel morfoloji, sözcük şekillerinin değişimini ve farklı morfemlerin anlamlarını; sözcük yapılarının gelişimini; morfemler arasındaki anlam bileşenlerinin ve ses malzemesinin yeniden yapılandırılmasını (yalınlaştırma, yeniden yapılandırma), yeni dilbilgisi kurallarının oluşmasını, eskilerin ortadan kaybolmasını, dilbilgisel birimlerin niceliklerinin değişmesini ve aralarındaki ilişkileri araştırır.

Morfolojinin incelemesinde farklı yöntemler kullanılır; örneğin, dağılımcı çözümlenmeler ve dilbilimsel çözümlenmeler ve aynı zamanda çok geniş yelpazede kullanılan deneme yöntemleri, ilave etme, atlama, değiştirme gibi transformasyon yöntemi sayılan doğrudan analiz yöntemleri kullanılır. Teorik morfolojide, evrensel araştırmalar önemli bir yer tutar. Bunlar tüm dillere özgü olmasa da birçok dile özgüdür.

¹⁵ Большой Энциклопедический Словарь. Языкознание. Издательство “Большая российская энциклопедия.” Москва, 1998, 314.

Morfoloji, betimlemeli dilbilgisinin bir bölümü olarak eski dilbilimsel geleneklerin doğuşuyla aynı zamanda ortaya çıkar. Sözcüklerin ilk ortaya çıkış biçimleriyle karşılaştırmalar yapılır, farklılıkları bulunur; sözcük türlerinin ve dilbilgisel kategorilerin geleneksel terim bilgisi tespit edilir. Rönesans çağında anlam tanımlamaları yapılmaya başlanır ve sözcüklerin yapısına, “kök”, “ek”, “önek”, “sonek” gibi sistemler getirilir. İlk olarak bunlar, 1506 yılının eski Yahudi gramer kitabında İ. Reyhlina tarafından betimlenir.¹⁶

Morfoloji tanımlaması, XIX. yüzyılda dilbiliminde yaygınlaşır. Daha önce aynı anlam için “etimoloji” terimi kullanılır. Karşılaştırmalı-tarihsel dilbilimin ve bilimsel etimolojinin doğması, genç dilbilimcilerin derin ve büyük itinayla yaptıkları araştırmalar sonucu gerçekleşir. Bütün bu çalışmalar, XX. yüzyılda teorik açıdan dilbilimin kavranması için zemin hazırlar.

Rusya’da, dilbilimde daha çok objektif kriterlerin ve morfolojik birimlerin sınıflandırılmasına önem verilir. Bunda, F.F. Fortunatov ve onun öğrencilerinin (N. N. Durnovo, D. N. Uşakov, M. N. Peterson, G. O. Vinokur) çalışmalarının rolü büyüktür. Aynı zamanda “biçimsel dilbilgisi” taraftarları (F.F. Fortunatov’un izinden gidenler) ve onu eleştirenler (L.V. Şerba, V.V. Vinogradov) arasındaki tartışmalar, dilbilgisinin gelişmesine katkı sağlar. Fortunatov’un morfolojinin incelenmesi konusundaki gelenekleri (dilbilgisel biçimlerin, sözcük değişimi ile sözcük yapımı arasındaki ilişkilerin araştırılması) uzun süre devam eder ve XX. yüzyılın 1940’lı ve 1950’li yıllarında Novomoskovskoy (Yeni Moskova) Okulu’nun temsilcileri olan V.N.Sidorov, P.S.Kuznetsov, A.A. Reformatskiy tarafından geliştirilir.¹⁷

Morfolojik birimlerin-sözcüklerin dizimsel açıdan özdeş kılınması gibi problemlerin çözümünde çağdaş araştırmacılar önemli katkılarda bulunurlar.

¹⁶ Большой Энциклопедический Словарь. Языкознание. Издательство “Большая российская энциклопедия.” Москва, 1998, 314.

¹⁷ Большой Энциклопедический Словарь. Языкознание. Издательство “Большая российская энциклопедия.” Москва, 1998, 314.

(A.İ. Smirnitkiy, P.S. Kuznetsov, Yu.S. Maslov). Belgelerdeki morfolojik analizin kuralları, Rusçada “hatalı parçalanmış” sözcükler, G.O. Vinokur ve A.İ. Smirnitkiy’in çalışmalarında incelenir. A. A. Zaliznyak’ın çalışmalarında “Русское именное словоизменение” (1967) ve “Грамматический словарь русского языка” (1977) eserlerinde, Rus morfolojisinin temel ve kesin olan yöntemleri betimlenir. Sistematik dilbilgisel kurallar olduğu için, bugün Rusça herhangi bir sözcüğün paradigması (çekim örneği) yapılabilir.

Rusça sözcük yapımında, morfolojik yol en temel sözcük yapma yoludur. Morfolojide temel olan ise sözcüğü, en küçük anlamlı birimlerine yani ‘morfemlerine’ ayırmaktır. Sözcük yapımında genellikle birkaç morfeim kullanılır. Örneğin; **снеж-н-ы́й** “karlı” sıfatında üç morfeim bulunmaktadır. Bu sözcüğü daha fazla parçalara ayırmak mümkün değildir (**сн-** ve **-еж-**, **-ы-** ve **-й** gibi) çünkü o zaman bu sözcükle aynı kökten olan başka sözcüklerin anlamsal bağı yıkılmış olur.¹⁸ Aynı morfemi değişik sözcük türlerinde görebiliriz. Örneğin, **снег** “kar” ve **снежный** “karlı” sözcüklerinde iki biçim, iki tane aynı kök morfeim görüyoruz; **снежок** “ince ince yağan kar”, **снежки**, **снежочек** sözcüklerinde ise üç tane aynı sonek morfemi görüyoruz. Örneklerden görüldüğü gibi değişik biçimler için aynı morfeimlerin ses yapılarının kendine özgü değişimleri söz konusudur. Aynı morfemi temsil eden biçimler ; aynı anlama sahiptirler ve yakın ses(harf) özellikleri gösterirler. Morfeimler kökler ve ekler olmak üzere iki gruba ayrılır:

➤ **КӨК (Корень) :**

Bir sözcükte varolan ekler çıkarıldıktan sonra ortaya çıkan anlamlı en temel birime kök denir. Sözcüğün çekirdeği köktür. Rusçada çok sayıda ortak köklü sözcük vardır.

Ortak köklü sözcüklere (родственные слова) örnek olarak :

¹⁸ ВОИТЕЛЕВА Т.М. ve başk.: Большой справочник. Русский язык для поступающих в вузы. (Москва, 1999), 520.

Друг “dost”, *дружок* “dost”, *дружный* “iyi geçinen, arkadaşça geçinen”, *подружиться* “dost olmak” ve *дом* “ev”, *домашний* “ev, evcil, evde yapılan”, *бездомный* “evsiz”, *домой* “eve” sözcükleri verilebilir.

Ruşada sözcük kökünde ses değişimleri olabilir; aynı sözcüğün değişik türlerinde ya da aynı kökten gelen sözcük yapılarında kökte bir ses başka bir sesle yer deęiřtirebilir¹⁹:

- a) Ünlü harflerin değişimi: *выберу* – *выбцрать*(e//u); *загар* – *загореть*(a//o) *высохнуть* – *высыхать*(o//ы)
- b) Ünlü harf ortadan kalkabilir: *сон* – *сна* (o//∅); *день- дня*(e//())
- c) Ünsüz harflerin değişimi: *друг- дружить- друзья*(g//ж//з); *писать- пишу* (c//ш); *скука- скучать*(к//ч); *тихий- тише*(х//ш); *хотеть- хочу*(т//ч)
- d) Bir ünsüz harfin yerine iki ünsüz harfin gelmesiyle oлуřan değişim: *доска- дощечка- досточка*(ск//щ//ст); *водитель- вождение*(д//жд); *лепить- леплю* (п//пл)
- e) Ünlü bir harfin yerine ünlü ve ünsüz iki harfin gelmesi: *пожать- пожимать*(а//ум); *примять- примцнать*(я//ун)

Ruşada bazı kökler türemiş, bazıları ise türememiş, yalın durumdadırlar:

Türememiş kök : Ekleri bünyesinde barındırmayan szcklerdir²⁰: *дом* “ev”, *комната* “oda”, *белый* “beyaz”, *один* “bir”, *кажд-ый* “her”, *смотре-ть* “bakmak”, *прода-ть* “satmak”, *завтра* “yarın” gibi.

Türemiş kök : Türkçe dilbilgisinde köken diye de adlandırdığımız bu sözcükler, başka köklerden türemiş, yapısında ekler bulunan, daha küçük birimlere indirgenebileceği izlenimini veren sözcüklerdir. Genellikle başka

¹⁹ И.Э. САВКО: Русский язык (Минск, 1999), 64.

²⁰ РОЗЕНТАЛЬ Д.Е., И.Б. Голуб ve М.А. Теленкова: Современный русский язык (Москва, 2003), 166.

oluşumlarla anlamsal yönden bağıntılı olduklarından, olayların ve durumların varlığını dolaylı, nedenli şekilde belirten sözcüklerdir²¹:

Комнатушк-а “küçük oda”, *побелевш-ий* “beyazlaşmış”, *посмотре-ть* “bakmak”, *завтрашн-ий* “yarınki”.

Türetilmiş kök : Sözcük yapımında kaynak olan sözcüklerdir:

дом – *домашний* “evcil, evde yapılan”
бел – *белеть* “ağarmak”
беле – *побелеть* “beyaz olmak, bembeyaz kesilmek”
побеле – *побелевший* “bembeyaz kesilmiş”.

Örneklerden görüldüğü gibi ekler yardımıyla kökler türetilmiştir.

Türememiş kök, yalnızca aynı kökten gelen türemiş sözcüklerin yapımında değil, bunun dışında sözcük biçimini oluşturan eklerin (*формообразующие аффиксы*) eklenmesiyle ortaya çıkan sözcüklerde de kullanılır:

Гор- kökü *гористый* “dağlık”, *нагорный* “yüksek, dağlık”, *пригорок* “tepe, yokuş” gibi aynı kökten gelen türemiş sözcüklerde ve *гора* “dağ” gibi sözcüklerde kullanılabilir; aynı şekilde **нес-** kökü de *принести* “getirmek”, *унести* “götürmek” (aynı kökten gelen) ve *несу* “getiriyorum” gibi çekim eki almış sözcüklerin yapımında kullanılır.²²

Çağdaş Rus dilinde bazı kökler gizlidir. A.A. Şahmatov, Kilise Slav diline dayanan kökleri vermiştir.²³ Örnek olarak bazılarını burada sunmak istiyoruz:

²¹ РОЗЕНТАЛЬ Д.Е., И.Б. Голуб ve М.А. Теленкова: a.g.e, 166.

²² РОЗЕНТАЛЬ Д.Е., И.Б. Голуб ve М.А. Теленкова: a.g.e, 166.

²³ А.А. ШАХМАТОВ: Очерк современного русского литературного языка (Москва, 1941), 72.

Бран (русск. **борон**: оборона “savunma, korunma”, оборонять “savunmak, korunmak”) : брань “harp, savaş, küfür”, бранить “azarlamak, paylamak, kavga etmek”, возбраняться “yasak olmak”

Влас (русск. **волос**: волос “saç teli”, волосяной “kıllı”): **власяница**

Глав (русск. **голов**: голова “baş”, заголовок “başlık”, головной “1.baş, 2.ön, öncü”) : глава в книге “kitapta bir bölüm”, глава предприятия “kuruluşun başkanı”; главенство “üstünlük, hakimiyet”, заглавие “başlık, serlevha”, главный “asıl, esas, başlıca”

Град (русск. **город**: город “şehir”, городской “şehir, şehirli”, горожане “şehirli, şehir sakini”): градоначальник “şehremini”, градоправитель “şehirin hâkimi”, гражданин “vatandaş”, ограда “duvar”, ограждать “duvarla çevirmek, korumak”, преграда “engel, zorluk”, награда “ödül, nişan, madalya”

Глас (русск. **голос**: голос “ses”, голосистый “dolgun sesli”, голосовой “ses”, безголосый “sessiz”) : возглас “haykırış, nida”, гласный “sesli”, согласие “rıza, tasvip”, огласить “bildirmek, ilan etmek”, приглашать “davet etmek”;

Крат (русск. **корот**: короткий “kısa”, коротать, укоротить “kısaltmak”): краткий “kısa”, сокращать “kısaltmak”, кратчайший “en kısa”, прекратить “kesmek, son vermek, ara vermek”

Млад (русск. **молод**: молодой “genç”, молодец : “1. yiğit, kabadayı, 2. молодёц : aferin!, bravo!): младенец 1. çocuk, 2. acemi, toy

Мрак (русск. **морок**: обморок “baygınlık, bayılma”, морочить “zihnini karıştırmak”): мрак “karanlık”, омрачать “karıştırmak, gölgelendirmek”;

Прет : *запрет* “yasak, yasaklama”, *запрещать* “yasaklamak”;

Хлад (русск. **холод**: *холод* “soğuk”, *холодный* “soğuk, serin”):
охладить “soğutmak”, *прохлада* “serinlik, serin hava”;

Хран (русск. **хорон**: *хоронить* “gömmek, defnetmek”, *похороны* “defin, gömme, cenaze alayı”): *охрана* “koruma”, *сохранный* “sağlam”,
сохранять “korumak, saklamak”

➤ EK (Аффикс) : Yardımcı morfem.

Bir sözcüğün anlamını ya da dilbilgisel değerini değiştirmek üzere köküne eklenen bağımlı biçimbirim.²⁴

Rusçada ekleri şu şekilde gruplandırabiliriz:

1-İşlevlerine göre:

a- Sözcüğün cümledeki görevini belirten, anlamında bir değişiklik yapmayan ekler vardır, bu tür ekler dilbilgisel işlevleri yerine getirir: *книг-а* “kitap”, *книг-и* “kitaplar”, *книг-у* “kitabı”...Bunlara *словоизменятельные аффиксы* “sözcük değiştiren ekler” denir.

b- *Словообразовательные аффиксы* “yapım ekleri” ise sözcüklerin köklerine gelip, onların anlamlarını değiştirir ve yeni anlamlı sözcükler türetirler: *книга* “kitap” -- *книж-ка* “küçük defter” gibi.

c- Hem sözcük türeten hem de sözcük biçimini belirleyen ekler:

пере-читать “tekrar okumak” (kökün sözlüksel ve dilbilgisel anlamını değiştiren örnek)

²⁴ Büyük Larousse VII(1986), 3567.

лошад-к-а “alçak at, tahta at” (küçültme anlamı (sevimli bir ifade) veren ve subjektif-duygusal değerlendirmeyi gösteren sonek).

раб-а “köle, kul” (dilbilgisel anlamıyla hâl (падеж) ve teklifi; sözlüksel anlamıyla dişil cinsi belirten çekim ekidir (окончание).

Yeni sözcüklerin oluşmasıyla birlikte bazen gramer sorunları da yaşanabilir. Örneğin; sonek **-а (-я)** ile biten sözcüklerin bazen **-ы, -и** sonekiyle kullanıldığı görülür. 1944 yılında S.B. Obnorskiy, **-ы** sonekinin kullanılmasının edebî bir norm haline gelmesi gerektiğini düşünür; (*прожекторы* “projektorler”, *катеры* “botlar”, *секторы* “sektörler”) ancak 1974 yılında yayınlanan yeni imla kılavuzunda bu tür sözcüklerin soneki **-а, -я** olarak belirlenir (*редактора* “redaktörler, editörler”, *прожектора* “projektorler”, *сектора* “sektörler”, *бухгалтера* “muhasebeciler”, *договора* “kontratlar, anlaşmalar”, *корректора* “düzelticiler” gibi).²⁵ Fakat günümüzde bu iki sonekin de kullanıldığı görülmektedir.

2-Üretkenliklerine göre:

a) Düzenli, kurallı bir yapıda sözcük türeten ekler:

чита-тель “okur” (sonek); *с-делать* “yapmak” (önek); *нов-ые* “yeni” (çekim eki)

b) Düzensiz, kuralsız bir şekilde sözcük türeten, her zaman için belli bir modelde sözcükler oluşturmayan ekler:

люб-овь “sevgi, aşk” (sonek).

3-Kullanım sıklığına göre:

²⁵ К.С. ГОРБАЧЕВИЧ : Нормы современного русского литературного языка (Москва, 1981), 154.

a) Yeni sözcüklerin türetilmesi için yaygın olarak kullanılanlar:

при-ехать “gelmek” (işlek önek - продуктивная приставка)

кооперат-ор “kooperatifçi, iş ortağı” (işlek sonek - продуктивный суффикс)

стар-ый “ihtiyar, eski”, говор-ит “konuşuyor” (işlek çekim ekleri - продуктивные окончания)

b) Nadiren kullanılan ekler:

па-водок “nehirin taşması, suların kabarması”, су-песок “killi kum” (işlek olmayan önekler - непродуктивные приставки)

жи-знь “hayat”, паст-ух “çoban” (işlek olmayan sonekler - непродуктивные суффиксы)

тр-емя “Т.п. 3 sayısının çekimi” (işlek olmayan çekim eki - непродуктивное окончание)

Kökler ve ekler arasındaki farklılıklar:²⁶

- 1- Kök, sözcük yapımında en temel ve mutlaka olması gereken birimdir; ek ise yardımcı ve seçmeli birimdir. Kök olmadan sözcük de olmaz ancak pek çok sözcük ek almamış olabilir: *кино* “sinema”, *пианино* “piyano”, *где* “nerde”, *но* “ama”, *ой!* ...
- 2- Her kökün bir anlamı vardır, eklerin bazıları anlamlı, bazıları ise anlamsızdır. Örneğin, birleştirici morfepler anlamsızdır: *самовар* “semaver”, *пятилетка* “beş yıllık süre”.
- 3- Kök morfepler karşımıza değişik sözcük türlerinde çıkabilir. Aynı köke sahip sözcüklerin değişik türlerine bir örnek (isim, sıfat ve fiil halleri): *золото* “altın”, *золотой* “altın”, *золотиться* “altınmış gibi parlamak”.

Ekler ise genellikle belirli sözcük türlerini oluşturmada kullanılırlar:

²⁶ ВОИТЕЛЕВА Т.М. ve başk.: Большой справочник. Русский язык для поступающих в вузы. (Москва, 1999), 519.

Örneğin; **-ишь** eki fiil çekim ekidir: *слышишь* “duyuyorsun”, *держишь* “tutuyorsun”; **-изн-** soneki ise sadece isimlerde karşımıza çıkar: *белизна* “beyazlık, aklık”, *желтизна* “sarılık, sarı renk” gibi.

Türkçede olduğu gibi Rusçada da *окончание* “çekim eki” olarak adlandırılan sözcüğü sadece biçim yönünden değiştiren yeni bir anlam kazandırmayan ekler olduğunu söylemiştik.

Ayrıca bu ekler, sözcük birleşiminde sözcükler arasındaki bağı kurarlar, cümlede ise sözcüğün diğer sözcüklerle arasındaki sentaks bağı kurarlar. Sözcük yapısını oluşturan ve değişebilen morfeimlerdir bunlar: *оживленн-ый* “canlı, neşeli”, *разговор* “konuşma”, *чтение журнал-ов* “dergilerin okunması”, *кричали* “bağırdılar, seslendiler”. Sözcük kökünden sonra gelirler: *лыж-и* “kayak”, *бел-ый* “beyaz”, *нес-ут* “taşıyorlar, getiriyorlar”.

Cins, sayı, şahıs ve hal ifade eder. Örneğin; isim soylu sözcüklerde **-а** eki, eril cinsteki ismin **-и** halini ifade eder. **-ет** eki ise fiillerde üçüncü tekil şahıs ifade eder. *Яблоко* “elma” sözcüğünde olduğu gibi **-о** eki, yalın halde, tekil, nötr cins ismi ifade eder. *Красивая* “güzel” sözcüğündeki **-ая** eki de yalın halde, tekil, dişil cins sıfat ekidir.

Geçmiş zaman fiillerde cins ve sayı olarak kullanılır: *сделала* “yaptı” = dişil cins, tekil, geçmiş zamanda fiil. Çekim ekini bulabilmek için sözcüğü çekmek gerekir: *конфета* “şeker”, *конфеты* “şekerler”, *конфету* “şekeri”, *конфетой* “şekerle”; *люблю* “seviyorum”, *любит* “seviyor”, *любим* “seviyoruz”, *любите* “seviyorsunuz”, *любят* “seviyorlar”.

1.1. Sözcüğün Biçimbirim Çözümlemesi (*Морфемный разбор слова*)

Sözcükteki bütün morfemleri ayırmak amacıyla yapılan çözümleme. Sözcüğü morfemlerine ayırma iki etaptan oluşur:

- a) Kökleri eklerinden ayırma
- b) Kökleri inceleme

Birinci etapta morfemlere ayırma sonucu sözcük oluşumundaki ana öğeler ortaya çıkar. Sözcük değiştiren ekleri (*словоизменятельные аффиксы*) kökten ayırmak için sözcüğün bütün dilbilgisel yapılarını karşılaştırmak gerekir.²⁷ Bütün sözcük türleri için ortak olan öge, kökü oluşturur; değişken öğeler ise ekleri oluşturur: “Yeni” anlamında *нов-ый* (eril cins), *нов-ая* (dişil cins), *нов-ые* (çoğul), *нов-ее* (daha yeni), *нов-ейш-ий* (yepyeni).

Fiil köklerinin sonunda genellikle biçim değiştirebilen ve hatta kaybolabilen, kök türeten ekler vardır:

Шифр-ова-ть “şifrelemek” – *шифр-у-ю* “şifreliyorum”; *реш-и-ть* “karar vermek, çözmek” – *реш-у* “karar veriyorum”. Bu nedenle fiilleri morfemlerine ayırdığımızda, genellikle iki çeşit fiil kökü karşımıza çıkar:

- a) mastar kökü ve geçmiş zaman kökü
- b) şimdiki zaman (veya gelecek zaman) kökü

Örneğin, *толкнуть* fiilinin biçimbirim ayrımı şu şekildedir:

Толкну-(толкну-ть “sebepl olmak, itmek, teşvik etmek”, *толкну-л* “teşvik etti”, *толк-ну-вший* “sebepl olan”); *Толкн-(толкн-у, толкн-и)*.

İkinci etap; kök yapılarını ortaya çıkarmak için yapılan morfemlere ayırma işlemidir. Bu işlem için aynı köklü sözcükleri karşılaştırmak ve sözcük türetme bağlarını incelemek gerekir: *лес-ник* “orman bekçisi” – *лес* “orman”; *уч-и-тель-ниц(а)* “bayan öğretmen” – *уч-и-тель* “erkek öğretmen” – *уч-и-ть* “öğretmek”.²⁸

²⁷ ВОИТЕЛЕВА Т.М. ve başk.: a.g.e., 520.

²⁸ ВОИТЕЛЕВА Т.М. ve başk.: a.g.e., 520.

2. RUS DİLİ SÖZCÜK YAPIMI SİSTEMİNİN TEMEL BİRİMLERİ

(Основные единицы словообразовательной системы русского языка)

2.1. Türemiş Sözcük (Производное слово)

Dilde yeni sözcüklerin oluşumu aralıksız devam eder. Yeni sözcükler eskilerin kökleri baz alınarak türetilir. Bu noktada türetmenin tanımını yapalım: Türetme, birtakım kavramları karşılamak için köklerden uygun eklerle yeni sözcükler yapmaktır.

Türemiş sözcük ise türetme yoluyla elde edilen sözcüklere denir. Türetmede esas, sözcük yapıldığı anda kökün taşıdığı anlam ve ekin getirdiği anlatımdır. Bu iki unsur, yeni sözcüğe bir anlam verecektir.

E.A. Zemskaya ve E. S. Kubryakova gibi dilbilimciler, türemiş sözcüğün, Rusça sözcük yapımı sisteminin temel birimi olduğunu düşünüyorlar. E.A. Zemskaya, sözcük yapımının sistemli oluşunu anlatıyor ve bu sistemi karmaşık, aşamalı bir sistem olarak tanımlıyor.²⁹ “Türemiş sözcük de bu sistemin birimlerinden biridir ve merkezde yer alır”,³⁰ diyor.

Rusça sözcük yapımı sistemine dahil olan birimleri şu şekilde sıralayabiliriz :

- *Словообразовательная пара* “çift sözcükler”
- *Словообразовательный тип* “sözcük yapma şekli”
- *Словообразовательная цепочка* “zincirleme sözcük yapımı”
- *Словообразовательная парадигма* “sözcük yapma örnekleme”
- *Словообразовательное гнездо* “sözcük yapım yuvası”

Türetilen ve türemiş sözcüklere Rusçada çift sözcükler denir:

²⁹ ЗЕМСКАЯ Е.А., М.В. Китайгородская и Е.Н. Ширяев: Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис. (Москва, 1981), 219.

³⁰ ЗЕМСКАЯ Е.А., М.В. Китайгородская и Е.Н. Ширяев: а.г.е., 219.

Бегать “koşmak” --- *забегать* “koşmaya başlamak”

Бродить “gezmek, dolaşmak” --- *отбродить* “gezintiye son vermek”

Sözcük yapım yuvası, sözcük yapımı sisteminin karmaşık bir birimi olarak ortak köklü sözcüklerin birleşimini gösterir. Onun birleşmiş kısımları da sözcük yapımı zincirini ve sözcük yapma örneğini oluşturur. Böylece türemiş sözcük, bu hiyerarşik şekilde düzenlenmiş sözcük yapma sisteminin başlangıcında yer alır.

2.2. Sözcük Yapma Şekli (*Словообразовательный тип*)

Sözcük yapma şeklinde türemiş sözcüklerle ilgili şu noktalar üzerinde durulur :

- 1- Türetilen kökün sözcük türü;
- 2- Türetilen ve türemiş sözcükler arasındaki semantik bağlantı;
- 3- Türetilen ve türemiş sözcükler arasındaki biçimsel bağlantı; ayrıca sözcük yapma yolları ile sözcük türeten araçlar bu alanda önemli bir yer tutar.³¹

Sözcük yapma şekli, türetilen ve türemiş sözcüğün varlığını şart koşarak türetme ilişkilerini araştırır.³² Sözcük yapma şeklinde, önemli olan yalnızca biçimsel göstergeler değil aynı zamanda anlamsal bütünlüktür.

2.3. Zincirleme Sözcük Yapımı (*Словообразовательная цепочка*)

Sözcük yapma zinciri, art arda gelen türeme ilişkileriyle birbiriyle bağlantılı ortak köklü sözcükler grubu anlamına gelir. Örneğin şu sözcükler kendi aralarında bir zincir oluştururlar:

³¹ Е. А. ЗЕМСКАЯ: Современный русский язык. Словообразование (Moskova, 1973), 182.

³² К.А. ПОЛЯНСКАЯ: Словообразовательная модель и словообразовательный тип //Актуальные проблемы русского словообразования (Ташкент, 1975), 215.

*соль “tuz” – солить “tuzlamak” – подсолить “tuzunu arttırmak” -
подсаливать – подсаливаться;
соль “tuz” – соленный “tuzlu” – несоленный “tuzsuz” – пересоленный “çok
tuzlu” – недосоленный “tuzsuz”
дыра “delik” – дырявый “delikli” – дырявить “delmek” – продырявить
“delmek, yırtmak” – продырявиться “yırtılmak”.*

Sözcük yapımı zincirinin anlamsal çerçevesinde en büyük role bu zincirin ilk sözcüğü sahiptir. Bu ilk sözcükten türeyen diğer sözcüklerle, farklı ve çeşitli anlamlar ortaya çıkar.

Bütün zincirler, sözcük türetme çiftlerinin toplamı yani bir araya gelmiş halidir. Bazen tek bir zincirde, sadece tek bir sözcük türetme çifti bulunabilir. Örneğin; *белый “beyaz” – белизна “beyazlık”, белый “beyaz” – беляк “beyaz tavşan”.* Gözlemlediğimiz kadarıyla bir zincirde en fazla altı nadiren de yedi tane türetme çifti olabilir :

зло “kötülük” – злой “kötü, kötü kalpli” – злоба “kin, öfke” – злобить – озлобить “hırçınlaştırmak” – озлобленный “kindar” – озлобленно “öfkeli bir şekilde”

2.4. Sözcük Yapma Örneklemleri (Словообразовательная парадигма)

Bu terim, Rusça sözcük yapımında 1970’li yıllarda kullanılmaya başlar. E.A. Zemskaya’nın çalışmalarında sözcük yapma örneklemleri; tek ve aynı türetilen köke sahip, türetimin aynı aşamasında olan türemiş sözcükler dizgisi olarak belirtilir.³³

Sözcük yapma örneklemleri, sözcük yapma zincirinin yanı sıra sözcük yapım yuvasını oluşturur.

³³ E.A. ЗЕМСКАЯ О парадигматических отношениях в словообразовании // Русский язык . Вопросы его истории и современного состояния (Москва, 1987), 71.

2.5. Sözcük Yapım Yuvası (Словообразовательное гнездо)

E.L. Ginzburg, dilbilgisel yuva ile sözcük yapım yuvasını birbirinden ayırıyor. Dilbilgisel yuva, dilbilgisel açıdan birbirleriyle bağlantılı ortak köklü sözcükleri temsil eder, bunu yanı sıra eşanlamli sözcükler, eşsesli sözcükler, anlamsal değişmeler bu dilbilgisel yuvada yer alırlar. Sözcük yapım yuvası ise sözcük türetme işleminin nasıl gerçekleştiğini ortaya koyar.³⁴

Z.M. Volotskaya, sözcük yapım yuvasını, üç temel alana ayırmıştır: Biçimsel, anlamsal ve kullanımsal.³⁵ Biçimsel alanda, sözcük türeten biçimlerin birleşim kuralları ele alınır. Bu alan, sözcüklerin kurallı ve düzenli bir bütünlük içinde olmasını sağlayan sentaks (sözdizimi) konusunu da kapsar; ayrıca türetilen kök ve türetme sonucunda ortaya çıkan yeni sözcüğü yani bu değişimi incelemesi bakımından da morfoloji bilimini kapsar.³⁶

Anlamsal alan, sözcüğün farklı biçimlerini ifade eder ve anlamsal bütünlüğün oluşması için gerekli kuralların kullanımını sağlar. Bu alandaki zorluk, her farklı dil için sözcük anlamlarının ve sözcük yapma kategorilerinin dökümünün yapılmasıdır.³⁷

Z.M. Volotskaya, sözcük yapım yuvasında kullanımsal alana da dikkat çeker. Bu bağlamda, türemiş sözcüğün kullanımını ve metin içinde onun işlevselliğini inceler. Araştırmacı, metindeki çift sözcüklerin işlevinin ve ortak köklü sözcüklerin anlaşılmasıyla, metinde saklı anlamların ortaya çıkacağı sonucuna varır.³⁸

³⁴ E.L. Гинзбург : Словообразование и синтаксис (Москва, 1979), 24-25.

³⁵ З.М. ВОЛОЦКАЯ: О разных аспектах изучения словообразовательного гнезда // Актуальные проблемы русского словообразования (Ташкент, 1982), 96-98.

³⁶ З.М. ВОЛОЦКАЯ: a.g.e., 96.

³⁷ З.М. ВОЛОЦКАЯ: a.g.e., 97.

³⁸ З.М. ВОЛОЦКАЯ: a.g.e., 98.

İ.S. Uluhanov ise, “sözcükler arasındaki ilişkileri belirlemenin bir yolu, sözcük yapım yuvasına bakmaktır”,³⁹ diyor. İ.S. Uluhanov’a göre; önceleri yuvadaki sözcükler arasındaki bağlantı tek taraflı incelenir ve bu yetersizdir. Yuvadaki bir sözcükle bağlantı kurulur ve diğer bağlantılı sözcükler dikkate alınmaz, son zamanlarda yuvadaki sözcükleri bütün olarak inceleyen çalışmalar ortaya çıksa da, bu sözcükler arasındaki bağlar hala tam olarak tanımlanmamış ve sınıflandırılmamıştır.⁴⁰ Bu yuvadaki sözcükler arasındaki bağlar çok yönlü ve çok çeşitlidir. Örneğin; **высушить** “kurutmak” sözcüğü, sadece **сушить** “kurutmak, kurulamak” fiiliyle bağlantılı değildir, aynı zamanda **сухой** “kuru” sıfatıyla da bağlantılıdır; **неловкость** “beceriksizlik” sözcüğü sadece **неловкий** “beceriksiz” sıfatıyla değil, **ловкость** “beceriklilik” ismiyle de bağlantılıdır;

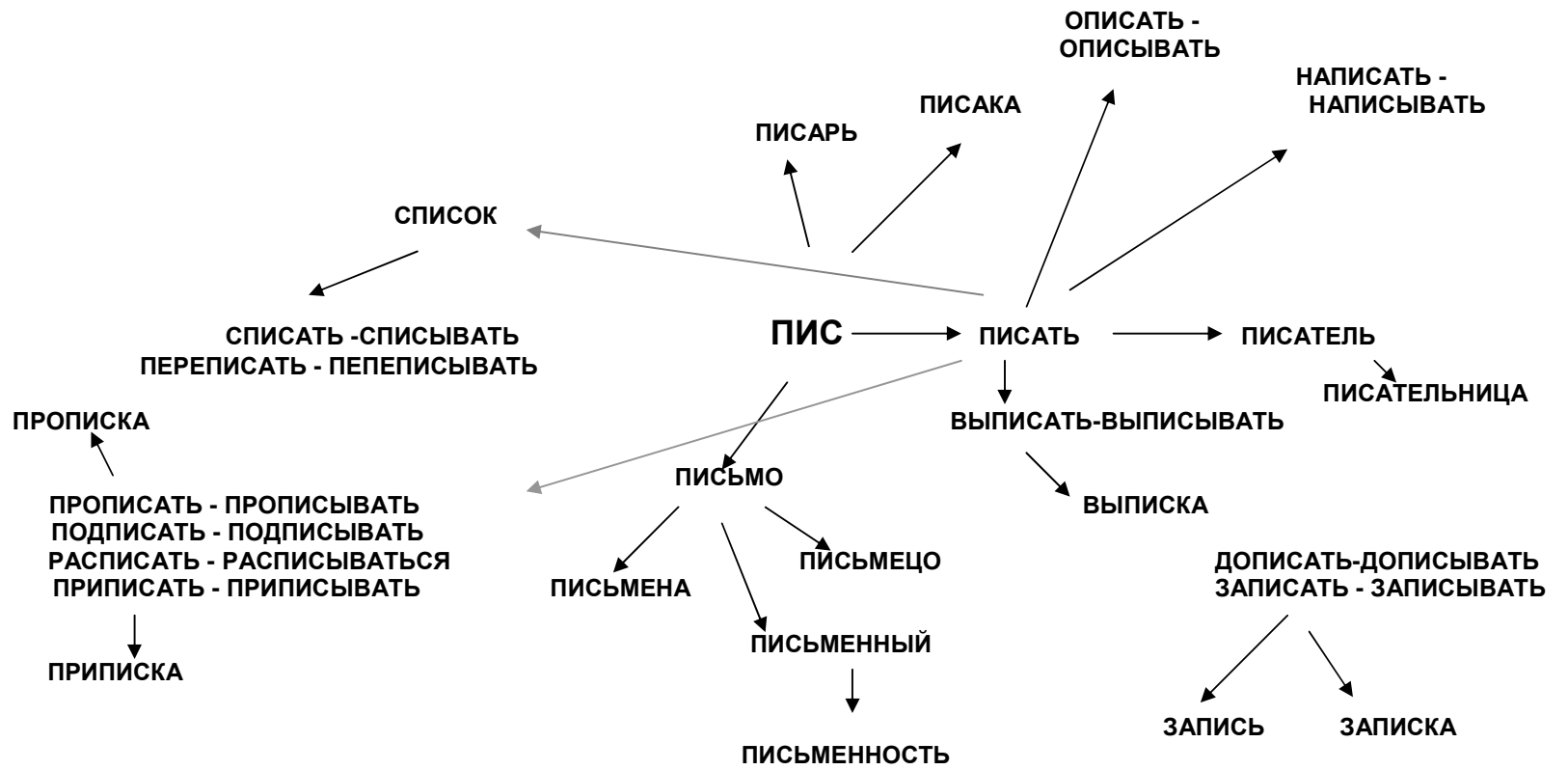
откровенничать “açıkça söylemek, açık yürekli olmak” fiili ise sadece sıfat olan **откровенный** “açık yürekli, samimi” sözcüğüyle değil aynı zamanda isim olan **откровенность** “açık yüreklilik” sözcüğüyle de bağlantılıdır.⁴¹

Пис kökünden türemiş sözcükleri ve birbirleriyle olan bağlantılarını gösterdiğimiz tabloyu burada vermek istiyoruz :

³⁹ И.С. УЛУХАНОВ: Словообразовательная семантика в русском языке и принципы её описания (Москва, 2004), 20.

⁴⁰ И.С. УЛУХАНОВ : a.g.e., 21.

⁴¹ И.С. УЛУХАНОВ : a.g.e., 21.

Ruşça, sadece önden ya da sadece sondan eklemeli bir dil değildir, Rusçada sözcükler sadece kök şeklinde olabilirler, önek, sonek veya içek almış olabilirler, çekim eki almış olabilirler ve birden fazla sözcüğün birleşmesi yoluyla oluşabilirler. Şimdi bu yolları tek tek inceleyelim.

3. SÖZCÜK YARMA YOLLARI (*Способы словообразования*)

Sözcük yarma yollarını şu şekilde sıralayabiliriz: ¹

Önekli Yol (Префиксальный способ)

Sonekli Yol (Суффиксальный способ)

Önekli ve Sonekli yol (Приставочно-суффиксальный способ)

En Son Ekli Yol (Постфиксальный способ)

Önekli ve En Sonekli Yol (Приставочно-постфиксальный способ)

Sonekli ve En Sonekli Yol (Суффиксально-постфиксальный способ)

Önekli - Sonekli – En Sonekli Yol (Приставочно – суффиксально - постфиксальный способ)

Eksiz yol (Безаффиксный способ)

Sözcük Birleşimi (Словосложение)

Kısaltmalar (Аббревиация)

3.1. Önekli Sözcük Yarma Yolu (*Префиксальный способ*)

Sözcükte kökten önce veya diğer öneklerden önce gelen sözcük türeten eke önek denir²: *Выход* “çıkış”, *призадуматься* “düşünmek, tereddüt etmek”, *открыть* “açmak”, *наметить* “işaretlemek, göstermek”, *пропустить* “geçirmek, yol vermek”, *ознакомить* “bilgi vermek, tanıtmak”, *вдуматься* “derinden derine düşünmek”, *придумать* “uydurmak, icat

¹ САВКО, И.Е.: Русский язык. Минск, 1999.

² ВОИТЕЛЕВА, Т.М. ve başk. Русский язык. Большой справочник для поступающих в вузы. Москва, 1999.

etmek”, *завести* “sokmak, bırakmak, götürmek”, *обдумать* “iyice, etraflıca düşünmek”, *рассказать* “anlatmak”, *развести* “götürmek, ayırmak”. Bazı sözcüklerde önekler kökle birleşmiştir ve artık ayrılmazlar: *Обожать* “tapınmak”, *ответить* “cevap vermek”, *исчезать* “yok olmak, ortadan kalkmak”. Önekler arasında eş anlamlılar da vardır: *Сверхмодный* “çok moda” – *Наилучший* “en iyi”.

Önekler aracılığıyla sözcüklerde anlam değişiklikleri olur ve böylece yeni anlama sahip sözcükler türerler; örneğin *идти* “gitmek”, *жить* “yaşamak” ve *работать* “çalışmak” fiillerine gelen öneklerle türetilen sözcükler ve anlamları şu şekildedir:

Идти fiili:

<i>Войти</i>	“girmek”
<i>Выйти</i>	“çıkma”
<i>Уйти</i>	“ayrılmak, gitmek, terk etmek”
<i>Взойти</i>	“çıkma-yukarı doğru hareket, doğma”
<i>Прийти</i>	“gelme”
<i>Отойти</i>	“uzaklaşma”
<i>Подойти</i>	“yaklaşma”
<i>Перейти</i>	“1.geçme, aşma, 2.taşınma”
<i>Пройти</i>	“belli bir mesafeyi geçme, yol katetme”
<i>Зайти</i>	“uğrama, görmeye gitme”
<i>Сойти</i>	“inme”
<i>Разойтись</i>	“dağılma”
<i>Пойти</i>	“gitme”
<i>Найти</i>	“bulma”
<i>Обойти</i>	“etrafinı dolaşma”

Жить fiili:

Выжить	“hayatta kalmak”
Дожить	“(kadar) yaşamak”
Пережить	“1.-dan fazla yaşamak, 2.geçirmek, çekmek
Зажить	“1.yaşamaya başlamak, 2.iyi olmak, yaranın iyileşmesi”
Прожить	“yaşayıp geçirmek”
Ожить	“canlanmak “
Изжить	“bir şeyi ortadan kaldırmak, bir şeye son vermek”
Обжиться	“alışmak, uyum sağlamak”
Ужиться	“1.geçinmek, 2.bir arada yaşamak “
Нажить	“kazanmak, edinmek”

Работать fiili:

Выработать	“üretmek, yapmak, meydana getirmek”
Доработать	“işi bitirmek, tamamlamak, sona erdirmek
Переработать	“1.fazla çalışmak, 2.hammadde işlemek, 3.yeniden yapmak”
Заработать	“kazanmak”
Подработать	“1.hazırlamak, 2.biraz(para) kazanmak“
Проработать	“bir yerde çalışmak”
Сработаться	“uyumlu çalışmak”

Görüldüğü üzere örnek verilen sözcüklere getirilen her bir örnek, bu sözcüklere ayrı bir anlam vermiştir.

Önek, genelde sözcüğün başında bulunur ama bileşik sözcüklerde arada da olabilir: *густонаселенные* “nüfusu yoğun”.

Çoğu zaman bir hareket ve özellik belirten önekler sözcüklere eklenirler. Bununla beraber sözcüğün temel anlamına belirli bir nüans eklenir. Örneğin; *уехать* “arabayla gitmek”, *въехать* “girmek”, *заехать* “uğramak”, *выехать* “çıkılmak”, *отъехать* “uzaklaşmak”, *объехать* “etrafını dolaşmak”, *переехать* “geçmek”, *поехать* “gitmek”, *подъехать* “gelmek, varmak, yaklaşmak” fiilleri, hareketin gidişatını detaylaştırıp, hareket yönünü göstermeleri farkıyla, *ехать* “gitmek” sözcüğüyle aynı hareketi ifade ederler.

Rus dilinde orijinal (yerli) Rusça önekler (**в-, от-, без-, при-, пре-, на-**...gibi) ve alıntı önekler (**анти-, архи-, де-, суб-, дис-, ин-, интер-**...gibi) vardır: *Подстригать* “kesmek, budamak”, *бесцветный* “renksiz, solgun”, *слезать* “tırmanıp inmek”, *почистить* “temizlemek, silmek”, *деклассированный* “mensup olduğu sınıftan ayrılmış”, *дисгармония* “ahensizlik”, *интернационалист* “enternasyonalizm taraflısı”.

Sözcük türetebilmek için ekleri, hangi eklerin hangi köklerden ne çeşit sözcük türettiğini bilmemiz gerekir. Bunun için, Rusçada sözcük türeten başlıca ekleri ve bunlarla türetilen sözcük çeşitlerini inceleyeceğiz. Öneklerin görevleri ve anlamsal boyutlarını bu bölümde ele alacağız.

3.1.1. Önekler ve Anlamları (*Приставки и их значения*)

Öneklerin kendilerine ait sözcük anlamları vardır ve eklendiği sözcüklere bu anlamları yüklerler. Ancak önekler, bazı durumlarda sözcüksel anlamlarını kaybedebilirler ve farklı sözcüklerde farklı anlamlara sahip olabilirler.

Rusçada sıkça rastlanan fiil ve isim önekleri şu şekildedir: **в-(во), вз-(взо-, вс-), воз-(возо-, вос), вы-, до, за, из-(изо-, ис), на-, над-(надо-), низ-(нис-), о-, об-(обо-), от-(ото-), пере-, по-, под-(подо), пред-(предо-), при-, про-, раз-(разо-, рас-), с-(со-), у-**.

В-(во-) öneki hareket eylemlerine geldiğinde;

a. Bir yerin içine doğru yapılan bir hareketi;

Он **вошел** в комнату.

(Odanın içine girdi)

b. Yukarıya doğru yapılan hareketi gösterir;

Машина **въехала** на холм.

(Araba tepeye çıktı)

Вы- öneki hareket eylemlerine eklendiğinde içerden dışarıya doğru yapılan hareketi ifade eder:

Мы **вышли** из дома.

(Eviden çıktık)

В- ve **вы-** önekleriyle türetilmiş sözcükleri karşılaştırabilmek için şu örnekleri verebiliriz:

<i>Войти</i>	“girmek”
<i>Выйти</i>	“çıkmaq”
<i>Внести</i>	“getirmek, içeri sokmaq”
<i>Вынести</i>	“götürmek, dışarı çıkarmaq”
<i>Вползти</i>	“bir yere sürüklenerek girmek”
<i>Выползти</i>	“sürünerek çıkmak, güçlkle çıkmak”
<i>Втолкнуть</i>	“içeri itmek”
<i>Вытолкнуть</i>	“dışarı itmek”

Aynı özelliğe yani, bir yerin veya nesnenin iç sınırlarından dışarıya çıkmak, çıkarmak anlamlarına **из-** öneki de sahiptir:

Изгнать “atmak, kovmak, sınır dışına atmak”

Излиться “içini dökmek”

Вы- öneki, sonuca ulaşmak anlamına da gelir: *выиграть* “kazanmak”, *вылечить* “iyileştirmek”, *выровнять* “düzleştirmek, hizaya girmek”, *вычитать* (okurken) “öğrenmek, bulmak”.

Ayrıca en yüksek dereceye çıkarmak, ulaşmak anlamı vardır: *выбелить* “badana yapmak”, *вылизать* “titizce temizlemek, yalayıp temizlemek”, *вырядить* “süsleyip püslemek”, *выкрасить* “boyamak”.

При- öneki, alan yakınlığı, bitişiklik (komşu olma) ifade eder; örneğin, *пригород* “şehir civarı”, *приморский* “deniz, deniz kıyısı”, *пришкольный* “okula bitişik, okulun avlusundaki”, *приозёрный* “göl boyu, göl civarı”.

При- önekinin eylemlere kazandırdığı anlamlar da şu şekildedir:

- a. yaklaşma, yakınlaşma, bağ kurma: *пригубить* “eğmek”, *приделать* “yapmak ilave etmek”;
- b. hareketin yönetimini, idaresini sonuna kadar sürdürme: *приготовить* “hazırlamak, yapmak”, *приискать* “arayıp bulmak”;
- c. başka bir eylemle beraber yapılan eylem: *пританцовывать* “.”

Со- öneki ise birlikte, beraber, ortak anlamlarını taşır: *Соавтор* “ortak yazar”, *содружество* “birlik”, *совместный* “ortak”, *сокласник* “aynı sınıfta okuyan okul öğrencisi”, *сокурсник* “aynı sınıfta okuyan üniversite öğrencisi”, *сотрудник* “mesai arkadaşı, memur”, *собрать* “toplamak”. Rusçada bu ekin bir çeşidi de **ко-** ekidir: *кооператор* “kooperatifçi, iş ortağı”, *координатор* “koordine eden, düzenleyen”.

За- öneki hareket eylemlerine eklendiğinde,

a- Bir yere uğramak, birini görmeye gitmek anlamını verir,

Он **заходил** к нам вчера и посидел немного.

(Dün bize uğradı ve biraz oturdu)

По дороге в школу, я **зашла** в магазин.

(Okula giderken dükkana uğradım)

b- Bir şeyin arkasına yapılan hareketi gösterir,

Он **забежал** за дом.

(Evin arkasına koştu)

c- Hareketin başladığını gösterir,

Прочитав телеграмму, он в волнении **заходил** по комнате.

(Telgrafı okuduktan sonra heyecan içinde odada dolaşmaya başladı)

По- önekinin kullanım yerleri:

a- Yer yön bildiren isim ve zarfların önünde: *поверх* “üstüne, üstünde, üstünden”, *поверху* “üstünden”, *позади* “arkasında”, *поодаль* “biraz ötede, uzakta”, *понизу* “alçaktan”, *посреди* “ortada”, *посредине* “ortada, ortasında”, *поближе* “daha yakın”, *подальше* “daha uzak”, *повыше* “daha yüksek, daha fazla”, *покуда* “halen, şimdi, bugün”, *пониже* “daha kötü, daha düşük”.

b- **Все** önekiyle beraber kullanıldığında herhangi bir şeyin süregelmesi, yayılması anlamını taşır:

Повседневный (Her günlük, her günkü)

Повсеместный (Genel olan, her yerde)

c- **По-** öneki sıkça isimlerle, zaman zarflarıyla ve nicelik(miktar) zarflarıyla beraber kullanılır; örneğin, *поначалу* “başlangıçta”, *понеине* “şimdiye kadar, hala”, *попозже* “geç”, *попозднее* “daha geç”,

поскольку “mademki”, *поочередно* “sırayla, birbiri arkasından”, *поодиночке* “bির birer”, *понемногу* “azar azar”, *помаленьку* “yavaş yavaş”, *помельче, поменьше* “daha az”, *поскорее* “daha çabuk”.

д- Bu önekle sıfattan zarf türetilebilir:

братский (sıfat)	“kardeş, kardeşçe”	по-братски (zarf)
деловой	“iş”	по-деловому
змеиный	“yılan”	по-змеиному

е- **По-** öneki, eylem oluşumunda üretken eklerden biridir. Hareket eylemlerine eklendiğinde hareketin başlangıcını ve bir süre yapıldığını gösterir:

Он походил по парку и вернулся домой.

(Biraz parkta dolaştı ve eve döndü.)

Bu ek diğer öneklerle beraber de kullanılır: *по.вы.браться, по.вы.ходить, по.ис.крошить, по.ис.портить, по.за.плести, по.за.шить, по.об.сохнуть, по.у.мять.*

Пред- öneki yaygın olarak kullanılır ve zaman belirtir, örneğin: *предвоенный* “harp öncesi”, *предутренний* “şafak vakti”.

Bu önek, önceden, daha erken anlamlarını taşır: *предвидеть* “önceden görmek sezme tahmin etmek”, *предрешишь* “önceden halletmek, önceden çözmek”, *предчувствовать* “önceden sezme”. **Пред-** ekinin **на-, о-, у-** ekleriyle beraber kullanıldığı sözcüklere örnekler:

Пред.на.значить “önceden tayin etmek, tahsis etmek, ayırmak”, *пред.на.чертить* “önceden çizmek yazmak, önceden tayin etmek”, *пред.о.пределить* “önceden belli etmek”, *пред.о.стеречь* “önceden haber vermek, uyarlamak”, *пред.о.хранить* “korumak, savunmak”,

пред.у.ведомить “önceden haber vermek, bildirmek, ihbar etmek”, *пред.у.готовить* “göz önünde bulundurmak”, *пред.у.смотреть* “önceden bilmek, önceden sezmek”.

Zaman bildiren öneklere **до-** ve **после-** de örnek olarak verilebilir. **До-**, bir zamana kadar olan anlamını taşır; **после-** ise bir şeyden sonra anlamındadır:

Докапиталистический “kapitalizmden önceki”, *досрочный* “vaktinden önce”, *послевоенный* “savaş sonrası”, *послеобеденный* “öğleden sonraki”, *послепушкинский* “Puşkin sonrası”.

Bazı önekler ise nicel anlam ifade ederler, bunlar en çok sıfat türü sözcüklerde görülürler.

Сверх- öneki bir şeyin normlarını aşmayı ifade eder:

сверхзвуковой “ses üstü, sestan hızlı”, *сверхдальний* “çok uzak”, *сверхвысокий* “çok yüksek”, *сверхновый* “çok yeni”, *сверхплановый* “plan dışı”, *сверхположительный* “çok olumlu”, *сверхрезкий* “çok şiddetli, keskin”, *сверхсветовой* “ışık ötesi”, *сверхсовременный* “çağdaş”, *сверхсрочный* “birincil, öncelikli”, *сверхъестественный* “doğal, tabii”, *сверхурочный* “fazlası; dersten öte”.

Yön gösteren bazı önekler vardır, örneğin:

Верх (üst, yukarı) anlamında **над-**; **низ** (aşağı) anlamında **под-** kullanılır;

Yer bildiren önekler arasında ise:

Впереди “önde” anlamında **пред-**, **позади** “arkada” anlamında **за-** kullanılır.

Над-, под-, пред-, за- gibi önekler isimlerde olduğu gibi fiillerde de kullanılırlar ancak fiillerde yer bildirme görevinde daha az kullanılırlar. **Над-** ve **под-** önekleri karşılıklı bağıntılarını korurlar:

<i>Надставить</i>	“eklemek”
<i>Подставить</i>	“altına koymak, yerleştirmek”
<i>Надвязать</i>	“örerek eklemek”
<i>Подвязать</i>	“bağlamak”
<i>Надпилить</i>	“testereyle biraz kesmek”
<i>Подпилить</i>	“testere ile dibinden kesmek”
<i>Надрезать</i>	“kesmek, çizmek”
<i>Подрезать</i>	“kesmek, keserek kısaltmak”
<i>Надрубить</i>	“baltayla çentik açmak”
<i>Подрубить</i>	“kenarını kıvırmak”

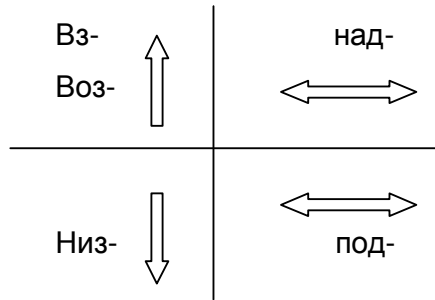
Вз-, воз- ve **низ-** önekleri, hareketin belli bir merkezden yönünü ifade eder:

<i>Взлететь</i>	“kalkmak, havalanmak” (подняться вверх)
<i>Взойти</i>	“çıkmaq, doğmaq” (поднять наверх)
<i>Вскарабкаться</i>	“tırmanmak” (поднять наверх)
<i>Восходить</i>	“1.взойти, 2.inmek
<i>Низвести</i>	“indirmek” (свести вниз)

Bu öneklerden farklı olarak **над-** ve **под-** önekleri tek bir yönle sınırlanmaz, hareket bir merkezden başlayabilir veya yönü merkeze doğru olabilir³: *подлезть* “altına girmek”, *подтечь* “altına akmaq”, *надшить* “eklemek”, *надрезать* “hafifçe kesmek, kesik açmaq”, *надломить* “yarık açmaq, kırmak”.

³ АКУЛЕНКО Л.М. ve başk. Образование употребительных слов русского языка. Москва, 1979.

Böylece **Вз-**, **Воз-** öneklerinin aşağıdan yukarıya dikey bir hareketi gösterdiklerini; **низ-** ekinin yukarıdan aşağıya olan dikey bir hareketi; **над-** ve **под-** eklerinin ise yatay ve her iki yönlü hareketi de ifade edebildiklerini görüyoruz. Şemada şu şekilde gösterebiliriz :⁴

Вз- öneki bitmemişlik durumlu ve bitmişlik durumlu fiillere eklenebilir. Bitmemişlik durumlu fiillerde tekrarlanan bir hareket söz konusudur (*всходить* “çıkmaq, doğmaq”, *взлетать* “kalkmaq, havalandırmak”, *взбежать* “koşarak çıkmak”, *всплывать* “suyun yüzüne çıkmak, meydana çıkmak”, *вспрыгивать* “atlamak, sıçramak”). Bitmişlik durumlu fiillerdeki örneklerde ise bir kere yapılıp bitirilmiş bir hareket söz konusudur: *взойти*, *взлететь*, *взбежать*, *всплыть*. Bu çerçevede **Воз-** öneki uzun bir süreç içinde gerçekleşen hareketi ifade eder: *Возвестить* “yükseltmek, inşa etmek”, *воздержаться* “kendini tutmak”, *вознести* “yükseltmek, kaldırmak”, *восседать* “oturmak (gururlu bir tavırla)”; ayrıca fiilimsi türü sözcüklerde kullanılır: *Восход* “doğma, doğuş”, *восхождение* “çıkma, çıkış, tırmanış”.

Genel olarak fiilleri karşılaştırdığımızda, **Вз-** önekinin fiillere kısa süreli hareket anlamı kazandırdığını, **Воз-** önekinin ise uzun süreli hareketi ifade ettiğini görüyoruz.

⁴ АКУЛЕНКО Л.М. ve başk.: Образование употребительных слов русского языка (Москва, 1979), 57.

Раз-(рас-, разо-) öneki ayrılma, dağılma durumunu veya geniş bir alandaki hareketi ifade eder. Örneğin;

<i>Разлить</i>	“dökmek, ayrı ayrı kaplara dökmek, yaymak”
<i>Разложить</i>	“yerleştirmek, sıralamak, yaymak”
<i>Разместить</i>	“yerleştirmek, koymak, dağıtmak”
<i>Расклеить</i>	“koparmak, ayırmak, şuraya buraya yapıştırmak”
<i>Расставить</i>	“koymak, yerleştirmek, sıralamak”

Hareketin belli bir yerden farklı yönlere yapıldığını gösteren bu önek için şu cümle örnek verilebilir:

*Заметив кошку, голуби **разлетелись** в разные стороны.*

(Güvercinler, kediyi fark edince farklı taraflara uçtular)

О- ve **об-(обо-)** önekleri ise genellikle herhangi bir şeyin çevresinde gerçekleşen hareketi veya durumu ifade eder.

Öneklerin farklı özellikleri; değişik semantik gruptaki sözcüklerle birleşimleri sonucu ortaya çıkar; örneğin: **Об-(обо-)** önekiyle türetilmiş sözcüklere örnekler:

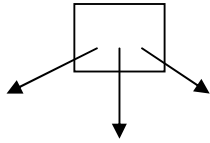
<i>Обвешать</i>	“her tarafına asmak, yanına asmak”
<i>Обложить</i>	“etrafına koymak, çevrelemek, kaplamak”
<i>Обставить</i>	“etrafına koymak, döşemek”

Hareket eylemlerine eklenen **об-** bir şeyin etrafında yapılan hareketi ifade eder:

Объезжать / объездить “etrafını, çevresini dolaşmak”

Обскакать / обскакивать “etrafını dört nala geçmek”

Önek **о-**, içsel bir hareketi veya içten dışa doğru gerçekleşen bir hareketi ifade eder:

Bazı fiillere hem **о-** hem de **об-** öneki gelebilir, fiiller aynı olmasına karşın önek farklılığı anlamda da farklılık yaratır, örneğin:

Обмыть (со всех сторон) “her tarafını yıkamak”

Омыть (снаружи) “yıkamak (dışarıdan)”

Обсыпать, осыпаться (с поверхности, в некоторых местах)

“serpmek, serpiştirmek, tanelerini dökmek (yüzeyden, bazı yerlerde)”

Обсадить (со всех сторон) “etrafına dikmek(her taraftan)”

Осадить (назад) “geriletmek”

Обдумать “etrafıca düşünmek”

Одуматься “yanıldığını anlayarak fikrini değiştirmek”

Обжить “yaşanmış kılmak”

Ожить “canlanmak”

Об- öneki, kapsamı geniş bir hareketi gösterir, her taraftan, etraflıca anlamlarını kazandırır; **о-** eki ise belli noktalarda, bazı yerlerde yani, kısmî şekilde ortaya çıkan hareketi anlatır.

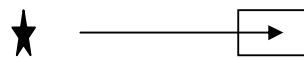
Ayrıca **при-** ve **у-** ekleri, hareketin durumunu ve yönünü tespit eder. Aynı fiillerle birleşimlerinde anlam farklılıkları açıkça ortaya çıkar:

<i>Уложить</i> (что во что):	“yatırmak, yıkmak, yerleştirmek”
<i>Приложить</i> (что к чему):	“koymak”
<i>Уставить</i> (что чем):	“koymak, yerleştirmek, ile doldurmak”
<i>Приставить</i> (что к чему):	“yanına koymak, eklemek”

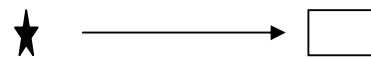
У- ve **при-** önekleri ettirgen fiillerle birleştikleri gibi ettirgen olmayan durum fiilleriyle de birleşirler:

<i>Улечься</i> (на чем):	“yatmak, yerleşmek”
<i>Прилечь</i> (на что):	“yatmak, uzanmak”
<i>Усесться</i> (на чем):	“oturmak, yerleşmek”
<i>Присесть</i> (на что):	“çömelmek, oturmak”

У- öneki bir nesnenin sınırları içinde yapılan hareketi(özellikle dönüşlü fiillerde), **при-** ise nesneyle kurulan dış teması anlatır. Bu durum görsel olarak şu şekilde ifade edilebilir:⁵

у-

при-

⁵ АКУЛЕНКО Л.М. ve başk.: a.g.e., 61.

Semantik açıdan **пере-** isim öneki olan **через-** ile bağıntılıdır, yön gösterir ve engelleri geçmeyi ifade eder:

<i>Перебросить</i>	“üstünden atmak”
<i>Перейти</i>	“geçmek, aşmak”
<i>Перекатить</i>	“yuvarlamak”

Ayrıca bir yerden bir yere olan hareketi gösterir:

Они переехали в другой город.

(Başka bir şehre taşındılar)

Про- öneki hareket eylemlerine eklendiğinde;

a. hareketin bir şeyin önünden geçerken yapıldığını,

Когда я проходил мимо киоска, я купил газету.

(Büfenin önünden geçerken gazete aldım)

b. bir şeyin içinden yapılan hareketi,

Поезд проехал сквозь туннель.

(Tren tünelin içinden geçti)

c. belli bir mesafe içinde gerçekleşen hareketi gösterir,

Мы проехали 50 км. за 1 час.

(50 km'yi 1 saatte katettik)

Bazı durumlarda objeyle ilgili sınırları veya zorlukları ortadan kaldırmayı ifade eder: *продавить* “basarak ezmek”, *прорубить* “delmek, açmak, yarmak”.

Engel aşmak, üzerinden geçmek gibi anlamlar özellikle ortak köklü türemiş fiillerde karşımıza çıkar:

<i>Проехать</i>	-	<i>Переехать</i>	“geçmek”
<i>Провезти</i>	-	<i>Перевезти</i>	“taşımak, geçirmek”
<i>Проползти</i>	-	<i>Переползти</i>	“sürünerek geçmek”

Про- önekinin diğer anlamları:

İleriye doğru hareket, ilerleme, gelişme (*пройти, прошагать*);
Özenle, itinayla gerçekleştirilen eylem (*проверить, продумать*);
Belli bir süre içinde gerçekleşen eylem (*прождать, просидеть*).

Eylemin sonuç noktasını gösteren, –e kadar anlamı veren **до-** önekidir, örneğin:

<i>Довезти</i>	“(kadar) ulaştırmak, (kadar) götürmek”
<i>Дойти</i>	“varmak, gelmek”
<i>Допрыгнуть</i>	“(kadar) sıçramak, (kadar) atlamak”

Без- ve **не-** önekleri:

Без herhangi birşeyin olmaması, eksikliği anlamına gelir; не- ise karşıtlık ifade eder.

<i>без дела</i> (Р.п. hali, edat olarak)	<i>безделье</i> (averelik, haylazlık)
<i>без ветра</i>	<i>безветренный</i> (rüzgarsız, sakin)
<i>без греха</i>	<i>безгрешный</i> (günahsız)
<i>без успеха</i>	<i>безуспешный</i> (başarısız)
<i>без конца</i>	<i>бесконечный</i> (sonsuz)

<i>без предела</i>	<i>беспредельный</i> (sonsuz)
<i>без смысла</i>	<i>бессмысленный</i> (anlamsız)
<i>без ответа</i>	<i>безответный</i> (cevapsız)
<i>без работы</i>	<i>безработный</i> (işsiz)
<i>без жалости</i>	<i>безжалостный</i> (acımasız)
<i>без души</i>	<i>бездушный</i> (merhametsiz)
<i>без страха</i>	<i>бесстрашный</i> (korkusuz)

Örneklere görüldüğü gibi, sözcüklerin önüne gelen edatlar sözcükle birleşiyor ve tek bir sözcük ortaya çıkıyor; bunun sonucunda da “**без**” bir örnek oluyor. “**Не-**” öneki ise sıfat cinsinden sözcüklerin karşıtlarını ifade etmekte kullanılıyor:

<i>Возможный</i> “mümkün, olabilir”	<i>Невозможный</i> “mümkün olmayan”
<i>Научный</i> “bilimsel”	<i>Ненаучный</i> “bilimsel olmayan”
<i>Прочный</i> “sağlam, dayanıklı”	<i>Непрочный</i> “sağlam olmayan”
<i>Веселый</i> “neşeli”	<i>Невеселый</i> “neşeli olmayan”
<i>Красивый</i> “güzel”	<i>Некрасивый</i> “güzel olmayan”
<i>Приятный</i> “hoş”	<i>Неприятный</i> “hoş olmayan”
<i>Счастливый</i> “mutlu”	<i>Несчастливый</i> “mutlu olmayan”

Bu örneklerde de görüldüğü gibi **не-** eki, bir olumsuzluk ifade etmektedir ve bu ekin olumlu sözcüklere eklenerek olumsuz anlam kazandırması daha çok karşılaştığımız bir durumdur, ancak bazen de olumsuz anlamdaki sözcüklerin önüne gelerek onların olumlu anlam kazanmalarını sağlar⁶:

<i>Неуродливый</i>	“sakat olmayan”
<i>Непечальный</i>	“üzgün olmayan”
<i>Небезобразный</i>	“çirkin olmayan”
<i>Неотвратительный</i>	“iğrenç olmayan”

⁶ Н.Д. АРУТЮНОВА: Язык и мир человека (Москва, 1999), 66.

<i>Немерзкий</i>	“pis olmayan”
<i>Нескверный</i>	“iğrenç olmayan”

Eski dönemlerden kalma morfeplerde **па-** öneki muhafaza edilmiştir:
Падчерица (üvey kız); *пасынок* (üvey oğul); *пагубный* (tehlikeli, zararlı)

“Eski, önce olan, önce gelen” anlamındaki **пра-** öneki ise az üretken olan bir ektir:

<i>праотцы</i>	“dede, ata”
<i>правнук</i>	“torun çocuğu, torunun oğlu”
<i>правнучка</i>	“torunun kızı”
<i>прязык</i>	“ana dil, eski dil”
<i>прабабушка</i>	“büyük annenin annesi”
<i>прадедушка</i>	“büyük babanın babası”

Sıfatlarda derecelendirmeyi gösteren **наи-** öneki, karşılaştırma yaparken kullanılır. Zarfların oluşumunda **по-** öneki üretken bir ektir. Daha çok fiil türetmede aktif olan **в-, из-, на-, с-** önekleri ise zarf türü sözcüklerde de kullanılarak kalıplaşmışlardır: *вверх* “yukarı, yukarıya”, *вверху* “yukarıda”, *вправо* “sağa, sağ tarafa”, *влево* “sola”, *вдвое* “iki kat, iki misli”, *издалека* “uzaktan”, *наверх* “yukarı, yukarıya”, *наверху* “yukarıda”, *налево* “sola”, *надвое* “ikiye”, *отсюда* “buradan”, *сверху* “üste, üstüne”.

İsim türünden sözcükler sınıfında toplanan bazı uluslararası önekler Rus diline girmiştir. Bu ekler semantik açıdan benzer olan orjinal Rus önekleriyle gruplandırılıyorlar ve örneğin olumsuzluk ifade ediyorlar:

а-

аморальный “ahlaksız, ahlak dışı”, *аморальность* “ahlaksızlık”, *аритмия* “ritimsizlik”, *аполитичный* “politikaya karşı ilgisiz”, *аполитизм*, *аполитичность* “politikaya karşı ilgisizlik”, *асинхронный* “asenكرون”, *асоциальный* “asosyal”, *асейсмический* “sismik olmayan”,

асимметричный “asimetrik”, *асимметричность* “asimetri”, *алогичный* “mantıksız”, *алогичность* “mantıksız oluş”

им- (bu ek çok nadir kullanılır)

имперсональный – *персональный* “şahsi, özel”

ин-

инвариант, *индетерминизм*, *интранзитивный*, *инсценировать*,

ир-

иррациональный “irrasyonel”, *иррациональность* “irrasyonellik”,
иррегулярный, *иррегулярность*, *ирреальный*, *ирреальность*,
иррегулярность

“Bozmak, yıkmak, bir şeyi ortadan kaldırmak, çıkarmak” anlamlarında kullanılan ekler:

де-

<i>дематериализация</i>	“maddi olmayan”
<i>демилитаризация</i>	“demilitarizasyon, silahsızlandırma”
<i>демонтированный</i>	“sökülmüş”
<i>денационализация</i>	“milliyetten çıkarma”
<i>демонополизация</i>	“tekeline geçirme, tekelleştirme”
<i>децентрализованный</i>	“desantralize olmuş”
<i>денациональный</i>	“ulusal olmayan”

Bu sözcükler genel olarak gazete dilinde çok kullanılır. Ayrıca siyaset, ekonomi ve felsefe konuları anlatan metinlerde sıkça rastlanır.

Ruşçada zarf şeklindeki bazı önekler sıfatlara eklenerek sözcük türetirler:

вне-

вневедомственный “başkanlığa bağlı olmayan, genel müdürlüğe bağlı olmayan”, *внеэкономический* “ekonomik olmayan”, *внеурочный* “ders dışı”, *внеклассный* “müfredat dışı”

внутри-

внутриатомный “atom içi”, *внутриведомственный* “genel müdürlük içi”

меж-, между-

межбригадный “ekip, takım arasında”, *межконтинентальный* “kıtalararası”, *международный* “milletlerarası”, *межпредметный* “konular arası, alanlar arası”

около-

околоземный “yere yakın”, *околонаучный* “bilimselliğe yakın ama tam bilimsel olmayan”, *окололитературный* “edebiyat çevresinden”, *околосердечный* “dış yürek”

после-

послевоенный “savaş sonrası”, *послеобеденный* “yemek sonrası”, *послепушкинский* “Puşkin sonrası”

прежде-

преждевременный “vaktinden önce olan”

противо-

противопожарный “yangına karşı”, *противотанковый* “tanksavar”, *противоядерный* “nükleer karşıtı”

сверх-

сверхзвуковой “ses üstü, sesten hızlı”, *сверхплановый* “plan dışı”, *сверхсрочный* “çok acil”, *сверхурочная работа* “fazla mesai”.

среди-

средиземный, *средидневный* “gün ortasında”, *средисезонный* “sezon içinde (ortasında)”

Aynı önekler hem sıfatlarda hem de isimlerde kullanılabilir:

Преждевременный (sıfat) - *Преждевременность* (isim)
Сверхсрочный (sıfat) - *Сверхсрочник* (isim)

3.1.2. Birleşik Önekler (*Составные приставки*)

Rus dilinde öneklerin birbirine bağlanarak kullanımı oldukça gelişmiştir. Önek zinciri, özellikle fiil kökünden türetme yaparak kullanılır. Kök, ilk önekle beraber sözcük gövdesinin ilk aşamasını oluşturur, daha sonra bu sözcüğün sol tarafına ikinci bir önek daha eklenebilir;

Подходящий налог “gelir vergisi”, *подразделять* “parçalara ayırmak, bölmek”, *соразмерить* “oranlı kılmak, ayarlamak” sözcüklerinin türetilme aşamaları şu şekildedir:

По(до.ход)н.ый, под(раз.дел)ять, со(раз.мер)и.ть.

İki veya üç önekin bir araya gelmesiyle oluşan sözcükler de vardır:

Пред.о.пре.деленный “önceden belli olan”, ***пред.рас.по.ложенный*** “meyilli”.

Öneklerin birleşimi rasgele gerçekleşmez. Onların birleşim kurallarını semantik(anlamsal) bağıntı düzenler.

Olumsuzluk ifade eden **не-** öneki başka herhangi bir önekle birleşebilir, örneğin без- ile: ***Небезопасный*** “tehlikesiz olmayan, epey tehlikeli”, ***небезынтересный*** “epey ilginç”, ***небездеятельный*** “epey aktif”.

Без- öneki isim gövdelerinde bulunan bütün öneklerle birleşebilir:

Выход	“çıkış”
Безвыходный	“ümitsiz, içinden çıkılmaz”
Застенчивость	“utangaçlık”
Беззастенчивость	“utanmazlık, güçsüzlük”
Исход	“çare, sonuç”
Безысходный	“çaresiz”

Birleşim özellikle **по-** öneki için farklılık gösterir. İkinci bileşen olduğu durumdaki sözcüklere örnekler:

Побеспокоить “beceriksiz”, *повзрослеть* “büyümek”, *повывернуть* “çıkarmak, sökmek”, *пододвинуть* “yaklaştırmak, ilerletmek”, *позабывать* “unutmak”, *понаговорить* “söylemek”, *пообтесать* “yontmak”, *попеременно* “sıra ile”, *попомнить* “kin beslemek, hatırında tutmak”...

İlk bileşen olduğu sözcüklere örnekler:

Беспомощный “beceriksiz”, *воспоследовать* “takip etmek, izlemek”, *напоследок* “en nihayet, sonunda”, *опознать* “teşhis etmek”, *преподаватель* “öğretmen”, *предположить* “farz etmek, tahmin etmek”, *припомнить* “hatırlamak”, *проповедовать* “yaumak”, *распорядок* “düzen”, *сопоставить* “karşılaştırmak”, *употреблять* “kullanmak”.

Genellikle birleşim, önekin sağına ve soluna gelen **в-, до-, из-, за-, на-, о-, об-, при-, про-, с-, под-, раз-, у-** ekleriyle olur.

Kural olarak ikinci önekin sözcüğe eklenmesi önceki önekle kökün kaynaşmasını gerektirir, örneğin: **по(вздор)и.ть** “kavga etmek”, **бес(пример)н.ый**. “emsalsiz, eşsiz”

Öneklerin birleşimi, sadece morfemlerin sözcükte sıralanması değildir; aynı zamanda sözcük gövdelerinin semantik(anlamsal) boyutta türetildiğini de gösterir.

3.2. Sonekli Sözcük Yapma Yolu (Суффиксальный способ)

Sözcükte kökten sonra gelen eke *sonek* denir. Yeni sözcük türetmek veya sözcük yapısını(biçimini) oluşturmak görevlerinde kullanılır. Yeni sözcük türeten sonekler farklı anlamlara sahip olabilirler ve farklı sözcük türleri ortaya çıkarırlar.

Bir sözcükte bir tane de sonek olabilir, birden fazla da olabilir, örneğin:

Множить “çarpmak, çoğaltmak” — *множ-и-тель* “çarpan, çoğaltan”

Чит-а-ть “okumak” — *чит-а-тель* “okuycusu”

Напомин-а-ть “hatırlatmak” — *напомин-а-ние* “hatırlatma”

Rus Dili çok zengin bir sonek sistemine sahiptir. Sözcük türlerinin oluşumunda kullanılan sonekler şu şekilde sıralanabilir:

1- İsimden isim türeten sonekler:

-ик (*ключ* “anahtar” < *ключик*), **-ек** (*замок* “kilit” < *замочек*), **-к** (*книга* “kitap” < *книжка* “kitap”), **-чик/-щик** (*барабан* “davul” < *барабанчик* “davulcu”, *газета* “gazete” < *газетчик* “gazeteci”), **-ник** (*школа* “okul” < *школьник* “okul öğrencisi”, *чай* “çay” < *чайник* “çaydanlık”), **-н** (*горох* “nohut, bezelye” < *горошина* “nohut tanesi”), **-нок** (*тигр* “kaplan” < *тигрёнок* “kaplan yavrusu”), **-иц** (*тигр* “kaplan” < *тигрица* “dişi kaplan”).

2- Sıfattan isim türeten sonekler:

-ость (*строгий* “sert, şiddetli” < *строгость* “sertlik, şiddet”), **-изн** (*белый* “beyaz” < *белизна* “beyazlık”), **-ин** (*глубокий* “derin” < *глубина* “derinlik”), **-от** (*добрый* “iyi” < *доброта* “iyilik”), **-#** (*тихий* “sessiz” < *тишь* “sessizlik”), **-ец** (*беглый* “serbest, çabuk” < *беглец* “kaçak”), **-ик** (*умный* “akıllı” < *умник* “akıllı adam”), **-ак** (*бедный* “fakir, yoksul” < *бедняк* “fakir”).

3- Fiilden isim türeten sonekler:

-ние (*петь* “şarkı söylemek” < *пение* “şarkı”), **-к** (*строить* “inşa etmek, уармак” < *стройка* “уарı, inşaat”), **-тельство** (*строить* “kurmak, уармак” < *строительство* “уарım, inşaat”), **-#** (*входит* “girmek” < *вход* “giriş”), **-тель** (*читать* “okumak” < *читатель* “okuуусу”), **-чик / -щик** (*перевозить* “taşımak, götürmek” < *перевозчик* “кауıкçı”, *выдумать* “uydurmak” < *выдумщик* “yalancı”), **-ец** (*бороться* “mücadele etmek” < *борец* “savaşı, mücadelecı”).

4- Zarflardan isim türeten sonekler:

-ник (*сообща* “birlikte, ortaklaşa” < *сообщник* “suç ortağı”)

5- Sıfattan sıfat türeten sonekler:

-оньк-/-еньк- (*синий* “lacıvert” < *син-еньк-ий*, *плохой* “kötü” < *плохонький*), **-уц-** (*большой* “büyük” < *большуций*), **-енн-** (*высокий* “yüksek” < *высоченный*), **-оват-/-еват-** (*белый* “beyaz” < *беловатый*, *синий* < *синеватый*).

6- İsimden sıfat türeten sonekler:

-н- (*осень* “sonbahar” < *осенний* “sonbahar”), **-ан-** (*песок* “kum” < *песчаный* “kumlu”), **-ин-** (*тополь* “kavak ağacı” < *тополиный* “kavak”), **-ий** (*лиса* “tilki” < *лисий* “tilki”), **-ск-** (*море* “deniz” < *морской* “deniz”), **-ист-** (*лес* “orman” < *лесистый* “orman”), **-чат-** (*пузырь* “kabarık” <

пузырчатый “kabarcıklı”), **-лив-** (дождь “yağmur” < дождливый “yağmurlu”).

7- Fiilden sıfat türeten sonekler:

-н- (*резать* “kesmek” < *резной*), **-чив-** (*улыбаться* “gülümsemek” < *улыбчивый* “gülümseyen”), **-лив-** (*въедаться* “sinmek, işlemek” < *въедливый* “ince eleyip sık dokuyan”), **-ист-** (*поджарить* “kızartmak” < *поджаристый* “kızartılmış”), **-к-** (*пылать* “tutuşur yanmak” < *пылкий* “ateşli, coşkun”), **-л-** (*энить* “çürümek, bozulmak” < *энилой* “çürük, çürümüş”).

8- Sayılardan ve zarflardan sıfat türeten sonekler:

-н- ve **-енн-** (двое “iki” < *двойной* “çift, iki katlı”, *вчера* “dün” < *вчерашний* “dünkü”, *внутри* “içerde” < *внутренний* “iç, dahili”).

9- İsimden fiil türeten sonekler:

-и- (*соль* “tuz” < *солить* “tuzlamak”), **-а-** (*плотник* “dülger, doğramacı” < *плотничать* “doğramacılık yapmak”), **-е-** (*пот* “ter” < *потеть* “terlemek”), **-нича-** (*лентяй* “tembel” < *лентяйничать* “tembellik etmek”), **-ова-** (*форма* “şekil, biçim” < *формовать* “şekillendirmek”), **-ствова-** (*адвокат* “avukat” < *адвокатствовать* “avukatlık yapmak”).

10- Sıfattan fiil türeten sonekler:

-и- (*белый* “beyaz” < *белить* “badana etmek”), **-е-** (*белый* “beyaz” < *белеть* “beyazlaşmak, ağarmak”), **-ова-** (*пустой* “boş” < *пустовать* “boş olmak, boş kalmak”), **-ича-** (*подлый* “alçak, namussuz” < *подличать* “acığa çıkarmak”).

11- Sayılardan **-и-** sonekiyle fiil türetilir: *двое* “iki” < *двоить* “ikiye katlamak”.

12- İsimden zarf türeten sonekler:

-ом (вечер “akşam” < вечером “akşamleyin”, **-ой/-ою** (весна “bahar” < весной / весною “baharda”), **-ами** (времена “zaman” < временами “zamanla, ara sıra”).

13- Sıfattan zarf türeten sonekler:

-о/-е (веселый “neşeli” < весело “neşeyle”, неуклюжий “beceriksiz” < неуклюже “beceriksizce”), **-и** (дружеский “dost, dostane” < дружески “bir dost gibi”), **-ком** (пеший “yaya” < пешком “yayan”).

14- Fiilden zarf türeten sonekler: **-мя** (стоять “ayakta durmak” < стоймя), **-ю** (ощупать “duymak” < ощупью “el yordamıyla”).

15- Zarftan zarf türeten sonekler: **-овато** (рано “erken” < рановато “erkenden”), **-енько/-онько** (часто “sık sık” < частенько “sıklıkla”).

Sözcük türeten sonekler ortak köklü sözcüklerin oluşumunda görev alırlar: писать “yazmak” — писа-тель “yazar”; оптика “optik” — оптический “optik”; опыт “deneyim” — опыт-н-ый “deneyimli”.

Sözcük yapısının oluşumunda kullanılan sonekler sayesinde ise dilbilgisel yapı değişiklikleri söz konusu olur. Sıfatlarda, zarflarda, fiillerde, sıfat fiillerde (ortaç), ulaçlarda bu tip sonekler kullanılır ve “Формообразовательные суффиксы” olarak adlandırılır. Kullanıldıkları yerler:

1-Sıfatlarda ve zarflarda karşılaştırma yaparken: **-о, -е: -ее, -ей, -е, -ше, -же, -ейш, -айш:**

сильный “kuvvetli, güçlü” — сильно “şiddetle” — сильн-ее “daha kuvvetli”

дорогой “pahalı, değerli” — дорого “pahalı” — дорож-е “daha pahalı”

тонкий “ince” — тонко “ince bir şekilde” — тоньше “daha ince”

глубокий “derin” — *глубоко* “derin surette” — *глубже* “daha derin”

покорный “uysal, uslu” — *покорн-ейш-ий* “en uslu” — *покорн-ейш-е* “daha uysal”

высокий “yüksek” — *вы-соч-айш-ий* “en yüksek” — *высочайше* “daha yüksek”

XVIII. yüzyıl Moskova lehçesinin edebi eserlerinde sıfatların karşılaştırmalarında kuzey ağızlarına has **-яе, -яя** ekleri kullanılır (Yaroslav lehçesinde bugün de bu telaffuza rastlanmaktadır) : *скоряче, беляе, умняе*. Fakat XIX. yüzyılda bu ek, **-ей(-тьй)** olarak değişir, çünkü doğulu Ruslar **-яе, -яя** ekini hiç bilmezler ve kullanmazlar. Dolayısıyla Moskova lehçesine yabancı gelen bu ek geri plana atılır.⁷

2-Geçmiş zaman fiillerin bildirme kipi ve dilek kipinde **-л** eki alan ve eksiz biçimdeki sözcüklerde: *дела-л —делал бы; нёс— нёс бы*.

3-Fiillerin mastar ekleri; **-ть/-ти, -сти/-сть** : *сказать* “söylemek”, *идти* “gitmek”, *везти* “getirmek, götürmek”, *красть* “çalmak”, *печь* “pişirmek”

4-Şimdiki zaman ve geçmiş zaman etken ortaçlarda: **-ущ-, -ющ-, -ащ-, -ящ-, -вш-, -их-**: *нес-ущ-ий* “taşıyıcı”, *игра-ющ-ий* “oyuncu”, *крич-ащ-ий* “yaygaracı, gürültücü”, *свист-ящ-ий* “ışıklı”, *читавший* “okunmuş”;

5-Şimdiki zaman ve geçmiş zaman edilgen ortaçlarda(sıfat fiillerde): **-ем-, -им-, -ом-, -нн-, -енн-, -т-**: *организу-ем-ый* “düzenlenen”, *любимый* “sevgili, en çok sevilen”, *вед-ом-ый* “bilinen”, *увиденный* “görünür”, *раскρο-енн-ый* “biçilmiş, kesilmiş”, *стёртый* “1-bereli, 2-silik, aşınmış”;

⁷А.А.ШАХМАТОВ: Очерк современного русского литературного языка. – (М., 1941); С.П.Обнорский : К истории словообразования в русском литературном языке / Русская речь. Новая серия. - (Л., 1927), 67.

6-Sürekli ve süreksiz ulaçların sonekleri: **-а-, -я-, -учи-, -ючи-, в-, -вши-, -ши:** *слыш-а* “duyarak”, *игра-ючи* “hiç güçlük çekmeden, kolaylıkla”, *проигра-в* “yenildikten sonra, kaybettikten sonra”, *наду-вши-сь* “şişirilmiş”.

3.2.1. Sonekler ve Anlamları (Суффиксы и их значения)

-К- eki dişil cins sözcüklerde **-к(а)**, eril cinste **-ок, -ик** şeklinde değişen ve yaygın olarak kullanılan bir ektir:

a) Eril cinsteki isimden dişil cins isim türetir:

гражданин “vatandaş” - *гражданка*, грузин “Gürcü” - *грузинка*, студент “öğrenci” - *студентка*.

b) Sıfattan isim türetir: винтовой “sarmal; vidalı” – *винтовка* “tüfek”, кладовая “kiler” – *кладовка* “dolap, mahzen, depo”.

c) Fiilden isim türetir: заливать “su altında kalmak, su basmak” – *заливка* “dökme kaynak”, наклеить “yarıştırmak” – *наклейка* “yarıştıрма; etiket”.

d) İsimden isim türetir(küçültme, sevimlilik anlamıyla): береза “akağaç” - *березка*, дорога “yol” – *дорожка* “yol, patika”, нога “bacak, ayak” – *ножка* “ayak”.

-ка(а) ekinin türetilmesiyle **-анк(а), -янк(а)** soneki oluşmuştur: ушной “kulak” – *ушанка* “kulaklı şapka”, чеканный “darp” – *чеканка* “darbetme”.

-Ик soneki, m.p.(eril cins) şahıs ekini ifade eder ve –ия, -ика ile biten yabancı sözcüklerden isim türetir (академия “akademi” – *академик* “Profesörlüğün üstü olan unvan”, гипертония “hipertansiyon” – *гипертоник* “tansiyonu yüksek olan”, химия “kimya” – *химик* “kimyager, kimyası”, физика “fizik” – *физик* “fizikçi”); ayrıca sıfattan türetme yapar(старый “ihtiyar;eski” – *старик* “ihtiyar”, тупой “kör” – *тупик* “çıkamaz sokak”).

-Ик soneki, **-ов-/-ев-, -овн-, -н-, -енн-** sonekleriyle beraber kullanılarak sıfatlardan isim türetir: виновный “suçlu” – *виновник* “suçlu”, выпускной “bitirme, çıkış” – *выпускник* “mezun, çıkışlı”, пищевой “yemek” – *пищевик* “gıda sektöründe çalışan kişi”, фронтовой “ön taraf” – *фронтовик* “cephede bulunan asker”, хозяйственный “ekonomik” – *хозяйственник* “(tarımda, sanayide) yönetici”.

Nitelik değerlendirmesi yapılırken **-ик** soneki kullanılır: неудачник “talihsiz”, общественник “toplum hayatına faal surette katılan”, озорник “yaramaz (çocuk)”, отличник “üstün başarılı öğrenci”, ударник “vurucu; öncü”

Kişilerin sosyal yönlerini belirtirken kullanırız: колхозник “kolhozcu, köylü”, производственник “istihsalde çalışan işçi”, чиновник “memur”

Uzmanlık alanlarını(meslekleri) ifade ederken de bu ekten yararlanırız: мясник “kasap”, печник “sobacı”, пожарник “itfaiyeci”, полярник “kutup kaşifi”.

-Ик(а) soneki ise yabancı isim köklerinden bilimsel terimler türetir: атлет “atlet” – *атлетика* “atletizm”, педагог “pedagog” – *педагогика* “pedagoji”, формалист “şekilci, formalist” – *формалистика* “şekilcilik”.

Ayrıca orijinal Slav sözcüklerinin oluşumunda kullanılır: земной “toprak” – *землянка* “zeminlik, toprak dam”, черный “kara, siyah” – *черника* “yaban mersini, keçi yemişi”.

-Ник(-н- + -ик):

виноградный “üzüm, üzümünden yapılan” – *виноградник* “bağ”.

-Чик, -щик sonekleri isim ve fiil türü sözcüklere eklenirler. Fiillerden türetme yapılır:

Воз

“yük arabası, araba”

ВОЗИТЬ “vasıtaıyla taşımak, götürmek”

Возчик “arabacı”

Гравировать “kazmak, oymak”

Гравировальщик “oymacı, hakkâk”

Hareketi, eylemi gerçekleştiren kişi anlamında kullanılırlar:

Перевод “nakil, geçme, çeviri, tercüme”

Переводчик “mütercim, çevirmen”

Разнос “taşımaya, götürme”

Разносчик “1. dağıtıcı, 2. işportacı” (fiil köküyle türeyen isim kökü aynıdır)

Забить “1. çakmak, 2. doldurmak, 3. kapatmak, 4. kesmek”

Забой “kesim, kesme”

Забойщик “madenci”

Настроить “kurmak, yapmak”

Настрой “ayarlama, düzenleme”

Настройщик “ayar ustası, akortçu”

Принимать “kabul etmek”

Прием “kabul”

Приемщик “tesellüm memuru” (türeyen isim kökü, fiil kökünden farklıdır)

-Щик eki +cı / +cu anlamını ifade eder ve Türkçe'deki gibi kişi, meslek sahibi gibi anlamlar taşır. Rusça'da eski dönemlerde aynı anlamı ifade etmek için “-ачей” eki kullanılır, fakat çağdaş Rus dilinde pek fazla kullanılmaz, onun yerine **-щик** eki tercih edilir. Mesela; *стекольщик* “camcı”, *электронщик* “elektronikçi”, *обманщик* “yalancı”.

-Тель şahıs eki fiilden isim türetir:

<i>Водить</i>	“götürmek, gezdirmek”
<i>Водитель</i>	“sürücü”
<i>Издать</i>	“yayımlamak”
<i>Издатель</i>	“yayımlayan, yayımcı”
<i>Жить</i>	“yaşamak”
<i>Житель</i>	“sakin, oturan”
<i>Мыслить</i>	“düşünmek”
<i>Мыслитель</i>	“düşünür”
<i>Учить</i>	“öğretmek”
<i>Учитель</i>	“öğretmen”
<i>Преподавать</i>	“öğretmek”
<i>Преподаватель</i>	“öğretmen”
<i>Строить</i>	“inşaa etmek”

<i>Строитель</i>	“inşaatçı”
<i>Покупать</i>	“satın almak”
<i>Покупатель</i>	“satın alan, müşteri”

A.A. Şahmatov'a göre; **-тель** eki Rusçaya yabancı bir ektir. Şahmatov, bu ekle oluşmuş bazı sözcüklerin, kesin Kilise Slav dili sözcükleri olduğunu; bazılarının ise Kilise Slav dili sözcükleri olma ihtimali taşıdıklarını söyler.⁸ Kesin Kilise Slav dili sözcükleri şöyledir:

Предатель “hain”, *хранитель* “bekçi, muhafız”, *властитель* “hâkim, sahip”, *учредитель* “kurucu, tesis eden”, *потребитель* “müşteri”, *распространитель* “yaayan, propagandacı”, *упразднитель* “ortadan kaldıran”, *пленительница*

Kilise Slav dili sözcükleri olma ihtimali taşıyanlar:

Учитель “öğretmen”, *мучитель* “zalim, cellât”, *утешитель* “teselli veren”, *почитатель* “seven, âşik, tapan”, *покровитель* “destekleyen, himayeci”, *носитель* “taşıyıcı”, *повелитель* “efendi, hükümdar, padişah”, *гонитель* “takip eden, izleyen; zâlim”, *расточитель* “müsrif, israfçı”, *правитель* “idareci, yönetici”, *проситель* “isteyen”, *попечитель* “vasi”.

A.A. Şahmatov, kök incelemesine göre böyle bir ayırım yapmış olabilir. Aynı şekilde **-тельный (-ительный, -ательный)** ekiyle oluşmuş sözcükler de Kilise Slav dili sözcükleri olarak kabul edilir:

Страдательный (*страдателный глагол* “edilgen fiil”), *восхитительный* “şahane, mükemmel”, *мучительный* “ıstıraplı, eziyetli, sıkıntılı”, *растительный* “bitki, bitkisel”, *поразительный* “hayret verici”,

⁸ A.A.ŞАХМАТОВ: Очерк современного русского литературного языка. – (М., 1941); С.П.Обнорский : К истории словообразования в русском литературном языке / Русская речь. Новая серия. - (Л., 1927), 87.

увлекательный “sürükleyici, çekici”, *омерзительный* “iğrenç, berbat”, *огласительный, оздоровительный* “sıhhi”.

-Тельность ekiyle türeyen isimler (*расточительность* “israfçılık, tutumsuzluk”, *признательность* “minnet, minnettarlık”, *растительность* “1. bitki, 2. saç”) ve **-тельство** ekiyle türeyen isimler (*учительство* “öğretmenlik”, *правительство* “hükümet”, *предательство* “ihane”) de bu türden sözcüklerdir.

-Аж eki : I. Petro döneminde Batı Avrupa’dan çok sayıda sözcük alınmıştır. Bunlar arasında eril cins isimlerin soneki olan **-аж** sonekiyle biten isimler de vardır. Bu sözcükler, Fransızcadan, bazıları da Almanca ve Felemenkçeden alınmıştır.⁹ **-Аж** eki, resmi birtakım terimlerde (ticarete ve yasalarda geçen terimler) ve yaygın şekilde edebiyat dilinde kullanılır olmuştur:

<i>абордаж</i>	“deniz savaşında borda bordaya saldırı”
<i>такелаж</i>	“arma”
<i>плюмаж</i>	“şapka tüyü”
<i>фураж</i>	“hayvan yemi”

Bu sözcükler arasında günümüzde aktif olarak kullanılan **такелаж** terimi ve *фуражир, фуражировка, фуражировать, фуражный* şeklinde türevleri olan, halk dilinde ve zirai alanında kullanılan **фураж** “yem, hayvan yemi” sözcüğüdür.

Fransızcadan alıntı **багаж** sözcüğü ise Türkçede olduğu gibi Rusçada da yolculuğa çıkarken eşyaları koymak için kullandığımız çanta anlamındadır.

⁹ С.И. ОЖЕГОВ: Лексикология . Лексикография. Культура речи (Москва, 1974), 73.

İngilizceden alıntı olan **лекаж**, “gemideki delik” anlamını taşımaktadır. **Пассаж** sözcüğü ise; ilk önce geçit anlamında kullanılmış, daha sonra XIX. yüzyılın ikinci yarısında kapalı çarşı, pasaj anlamını da kazanmıştır. **Экипаж** “1. yolcu arabası, 2. ekip, mürettebat”, **авантаж** “avantaj”, **амбалаж** “ambalaj”, **бандаж** “bandaj”, **арбитраж** “arbitraj, hakem mahkemesi”, **пейзаж** “peyzaj”, **этаж** “kat”, **персонаж** “tip, kahraman” (edebiyatta), **гараж** “garaj”, **стажер** “stajyer”, **стажировать** “staj yaptırmak”, **саботаж** “sabotaj”, **репортаж** “röportaj”, **вольтаж** “voltaj” gibi sözcükler, bu ekle oluşmuş diğer sözcüklerdir.¹⁰

-От(а) eki sıfattan isim türetir:

<i>частый</i> “sık, hızlı, sık sık giden”	→	<i>частота</i> “sıklık, sık sık olma
<i>нагой</i> “çıplak”	→	<i>нагота</i> “çıplaklık”
<i>густой</i> “sık, gür, koyu”	→	<i>густота</i> “sıklık, koyuluk, yoğunluk”
<i>простой</i> “sade, basit”	→	<i>простота</i> “sadelik, basitlik”
<i>хромой</i> “topal, aksak”	→	<i>хромота</i> “topallık, aksaklık”
<i>глухой</i> “sağır”	→	<i>глухота</i> “sağırlık”
<i>слепой</i> “kör”	→	<i>слепота</i> “körlük”
<i>бедный</i> “fakir, yoksul”	→	<i>беднота</i> “yoksul”

-Ость/-есть sonekiyle isimler oluşur. Bu ekle Rusçada, XVIII. yüzyılda çok sayıda yeni sözcük türetilmiştir: *влюбленность* “sevgi, aşk”, *законность* “kanuniyet”, *меткость* “isabetlilik”, *неизбежность* “kaçınılmazlık”, *ненасытность* “açgözlülük”, *общественность* “toplumun ileri çevreleri, kamuoyu”, *промышленность* “sanayi, endüstri”,

¹⁰ С.И. ОЖЕГОВ: а.г.е., 75-85.

торжественность “tören” gibi. Basit sıfatlardan, niteleme sıfatlarından isim türetilir:

<i>независимый</i>	“bağımsız”
<i>независимость</i>	“bağımsızlık”
<i>ловкий</i>	“becerikli, usta”
<i>ловкость</i>	“beceriklilik, ustalık”
<i>молодой</i>	“genç”
<i>молодость</i>	“gençlik”
<i>смелый</i>	“cesur”
<i>смелость</i>	“cesaret”
<i>резвый</i>	“çevik”
<i>резвость</i>	“çeviklik”
<i>гордый</i>	“gururlu”
<i>гордость</i>	“gurur”
<i>порядочный</i>	“namuslu, dürüst”
<i>порядочность</i>	“dürütlük, namus”
<i>верный</i>	“sadık, güvenilir”
<i>верность</i>	“sadaikat, doğruluk”
<i>необходимый</i>	“gerekli”
<i>необходимость</i>	“lüzum, gereklilik”
<i>важный</i>	“önemli”
<i>важность</i>	“önem”
<i>сложный</i>	“karmaşık”
<i>сложность</i>	“karmaşıklık”
<i>хитрый</i>	“kurnaz”
<i>хитрость</i>	“kurnazlık”
<i>высокомерный</i>	“kibirli”
<i>высокомерность</i>	“kibir”

-Ость soneki, sıfat cinsinden soneklerle beraber kullanılır:

-н- + -ость :

бездарный “kabiliyetsiz” – *бездарность* “kabiliyetsiz, istidatsızlık”

известный “tanıdık” – *известность* “şöhret, ün”

-анн-+ -ость :

изолированный “ayrı, tecrit edilmiş” – *изолированность* “ayrı olma”

воспитанный “terbiyeli, görgülü” - *воспитанность* “iyi terbiye görmüş olma”

-ат-+ -ость :

приподнятый “heyecanlı, coşkulu” - *приподнятость* “heyecan, coşkunluk”

-тельн-+ -ость :

мнительный “evhamlı” - *мнительность* “evham, hastalık kuruntusu”

-ов-+ -ость :

классовый “sınıf” - *классовость* “sınıflı mahiyet”

-Ств(о) sonekiyle sıfattan isim türetilir, karşımıza **-ество** (ничтожный “cüzî” – *ничтожество* “bir hiç, hiçten”) ve **-инство** (большой “büyük” – *большинство* “çoğunluk, ekseriyet”) şekillerinde de çıkar.

Daha çok **-ск-** ekini içinde barındıran sıfatlardan **-ство** sonekiyle isim türetilir:

Геройский “kahraman”

геройство “kahramanlık”

<i>Материнский</i> “annesinin, anne”	<i>материн<u>ство</u></i> “analık”
<i>Соседский</i> “komşunun, komşu”	<i>сосед<u>ство</u></i> “komşuluk”
<i>Детский</i> “çocuk”	<i>дет<u>ство</u></i> “çocukluk”
<i>Товарищеский</i> “arkadaş”	<i>товарищес<u>ство</u></i> “arkadaşlık”
<i>Купеческий</i> “ticaret”	<i>купечес<u>ство</u></i> “tüccar sınıfı”
<i>Младенческий</i> “çocuk”	<i>младенчес<u>ство</u></i> “çocukluk”
<i>Юношеский</i> “delikanlı, genç”	<i>юношес<u>ство</u></i> “gençlik”

-ств(о) sonekiyle isimden isim de türetilir:

<i>Кокетка</i>	“cilveli kadın”
<i>Кокетство</i>	“cive”
<i>Начальник</i>	“baş, başkan, müdür”
<i>Началь<u>ство</u></i>	“amirler, üstler; başkan”
<i>Подданный</i>	“uyruk”
<i>Поддан<u>ство</u></i>	“uyrukluk”

Ayrıca fiilden isim türetilir:

<i>Руководить</i>	“yönetmek”
<i>Руковод<u>ство</u></i>	“yönetim”
<i>Сходиться</i>	“karşılaşmak, kavuşmak, buluşmak”

<i>Сходство</i>	“benzerlik, benzeyiş”
<i>Убить</i>	“öldürmek, vurmak”
<i>Убийство</i>	“öldürme, cinayet”

A.A. Şahmatov, **-СТВО** sonekli sözcüklerin çoğunun Kilise Slav dili kökenli olduğunu vurgular.¹¹ Örnek olarak şu sözcükleri verir:

Рождество “Noel bayramı”, *множество* “pek çok”, *убожество* “sakatlık, sefillik, yoksulluk”, *существо* “esas, ruh, öz”, *могущество* “kudret”, *человечество* “insanlık”, *качество* “nitelik”, *количество* “nicelik”, *купечество* “tüccar sınıfı”, *молодежество* “babayiğitlik, kabadayılık”, *художество* “sanat”, *вещество* “madde”, *отчество* “babasının adı”, *старчество* “ihtiyarlık”. Bu sözcüklerde de görüldüğü gibi **ж, ч, щ** ünsüzlerinden sonra sözcükler **-ЕСТВО** ekini almıştır. Çağdaş Rus dilinde bu ek sözcüğün bir parçası olmuştur.

-СТВО soneki ile kullanılan Rus kökenli sözcüklerde ise genel olarak son ek vurgulanmaktadır:¹²

Родство	“akrabalık”
Баловство	“yaramazlık”
Плутовство	“hilekârlık, dolandırıcılık”
Хвастовство	“övüngenlik, palavracılık”

Eğer vurgu köke geliyorsa bu sözcükler Kilise Slav dili kökenlidir:

Царство	“çarlık”
---------	----------

¹¹A.A.ŞАХМАТОВ: Очерк современного русского литературного языка. – (М., 1941); С.П.Обнорский : К истории словообразования в русском литературном языке / Русская речь. Новая серия. - (Л., 1927), 83.

¹²A.A.ŞАХМАТОВ: a.g.e., 87.

Свѳйство	“ѳzellik, vasıf”
Урѳдство	“sakatlık, biçimsizlik, çirkinlik”
Богáтство	“zenginlik”
Госпѳдство	“egemenlik, hakimiyet”
Брáтство	“kardeşlik”
Срѳдство	“araç, vasıta; çare”

A.A. Şahmatov, “- **енство** eki de Kilise Slav dili olmalıdır, çünkü Rusça olsaydı **-ѳнство** şeklinde olurdu”, diyor:¹³ *духовенство* “ruhban”, *степенство* “ağırbaşlılık”, *отщепенство* “topluluktan kopma”.

-Лив- sonekiyle sıfatlar oluşur:

<i>счастье</i>	“mutluluk, talih”
<i>счастливый</i>	“mutlu, talihli”
<i>дождь</i>	“yağmur”
<i>дождливый</i>	“yağmurlu, yağışlı”
<i>забота</i>	“tasa, kaygı, özen”
<i>заботливый</i>	“özenli, şefkatli”
<i>талант</i>	“yetenek”
<i>талантливый</i>	“yetenekli”
<i>сон</i>	“uyku, rüya”
<i>сонливый</i>	“uykucu”
<i>расчёт</i>	“hesap”
<i>расчётливый</i>	“menfaatine düşkün”
<i>понять</i>	“anlamak”
<i>понятливый</i>	“akıllı, anlayışlı”

¹³ A.A.ŞAHMATOV: a.g.e., 87.

<i>молчать</i>	“susmak”
<i>молчаливый</i>	“sessiz, suskun”
<i>надоедать</i>	“bıkmak”
<i>надоедливый</i>	“can sıkıcı, usandırıcı”
<i>догадаться</i>	“anlamak; fark etmek”
<i>догадливый</i>	“anlayışlı, çabuk anlayan”

-Ова(ть), -ева(ть) soneki aracılığıyla isimlerden fiil türetilir : горевать, рисковать, торговать, тосковать. Bu sonek, 17. yüzyıl sonu 18. yüzyıl başında fiil soneki olan –owac ekinin fazlaca yaygınlaştığı Leh dilinin etkisi altında fonksiyonlarını geliştirmiştir.¹⁴ Leh dilinin etkisi sonucunda isim ve fiil köklerinden fiil türeten başka dillerden alıntı ekler arasına girmiştir ve aktif olarak kullanılmaktadır: *рекомендовать* “tavsiye etmek”, *командовать* “komut etmek, emir vermek”, *атаковать* “hücum etmek, saldırmak”, *диктовать* “dikte etmek”, *танцевать* “dans etmek”, *митинговать* “miting yapmak”.

-Изирова(ть), -ирова(ть) soneki, 19. yüzyılda Almancanın etkisiyle -ieren, -izieren eklerinden türemiştir¹⁵:

<i><u>абонировать</u></i>	“abone olmak”
<i><u>интернировать</u></i>	“gözaltına almak”
<i><u>конкретизировать</u></i>	“konkreleştirmek, detaylamak”
<i><u>стабилизировать</u></i>	“stabilize etmek”
<i><u>бронировать</u></i>	“rezervasyon yapmak, ayırmak”
<i><u>автоматизировать</u></i>	“otomatikleştirmek”

¹⁴ В.В. ВИНОГРАДОВ: a.g.e., 359

-Ыва, -ива soneki, bir hareketin uzun süre tekrarlandığını ifade eder, günümüzde önekli fiillerden bitmemişlik durumunda fiil türeten önemli bir ektir¹⁶: *выиграть* “kazanmak” – *выигрывать*; *приготовить* “hazırlamak” – *приготавливать*; *задержать* “tutmak, durdurmak, engellemek” – *задерживать*. Böylece bu ekin sadece fiilin durumunu değiştirdiğini yeni bir sözcük ortaya çıkarmadığını görüyoruz ancak farklı öneklerle beraber kullanıldığında yeni fiiller ortaya çıkarır, örneğin: *полеживать* “yatıp kalmak”, *постукивать* “vurmak, vurup durmak”.

-Ец sonekiyle biten sözcükleri birkaç gruba ayırabiliriz. Birinci gruptaki isimleri oluşturan sözcükleri de taşıdıkları anlamlara göre şu şekilde gruplandırabilir:

a) Bir insan grubunun, toplumsal, politik veya etnik bir topluluğun mensubu olma anlamında: *Армеец* “ordu mensubu”, *комсомолец* “komsomol (Komünist Gençler Birliği üyesi)”, *мариец* “Mâri”, *партиец* “parti üyesi”

b) Bir kuruluşun, işletmenin mensubu olma anlamında kullanılır: *Автозаводец* “araba fabrikasında çalışan birisi”, *студиец* “stüdyoda çalışan veya öğrenim gören birisi”

c) Aslen bir ülkeye, ulusa veya şehre bağlı olma anlamında: *Горец* “dağlı”, *китеец* “Çinli”, *ленинградец* “Leningradlı”

d) İdeolojik bir eğilimin, organizasyonun, birliğin üyesi olma anlamında: *Вахтанговец*, *гарибальдиец*, *ленинец*, *стахановец*.

İkinci grupta sıfatlardan türeyen isimler yer alır: *Вдовец* “dul erkek”, *глупец* “aptal”, *мудрец* “hakim, bilge, fikir adamı”, *наглец* “küstah”, *старец* “ihtiyar”, *упрямец* “inatçı adam”, *балтиец* “Baltık denizinde görev yapan

¹⁶ В.В. ВИНОГРАДОВ: а.г.е., 361.

kimse” (Балтийский флот “Baltık donanması filosu”), *марафонец* “maraton koşucusu” (марафонский бег “maraton koşucu”).

Üçüncü gruptaki sözcükler, bir hareketi,eylemi gerçekleştiren kişileri ifade eder: *гонец* “haberci”, *делец* “işadamı (dürüst olmayan birisi)”, *жнец* “ekin biçen, orakçı”, *косец* “orakçı, biçici”, *писец* “kadaastro memuru, yazıcı”, *чтец* “okuycu”.

-Ец soneki, türememiş köklere eklenebildiği gibi türemiş sözcük köklerine de eklenebilir: *поселенец* “kolonist”, *приверженец* “taftar, yandaş”, *любимец* “sevgili, gözde”, *счастливец* “talihli”, *оборванец* “çulsuz”, *самозванец* “yalancı, düzmece”.

-Ист soneki, sözcük yapımında üretken bir ektir. Kullanıldığı yerler:

1- Bir faaliyeti, işi herhangi bir vasıta aracılığıyla gerçekleştiren kişi anlamında kullanılır: *гитарист* “gitarist”, *арфист* “harpçi”, *журналист* “gazeteci”, *металлист* “metalci”, *очеркист* “röportaj yazarı”

2- Bir faaliyeti gerçekleştiren kişi: *вокалист* “vokalist”, *массажист* “masör”, *связист* “posta memuru”, *шахматист* “satranç oyuncusu”

3- Toplumsal, politik, bilimsel veya dinsel öğretilerle ilgili olan kişi: *дарвинист* “Darvinist”, *идеалист* “idealist”, *марксист* “marksist”, *коммунист* “komünist”

4- Bir kuruluşun üyesi olan veya okulun, öğretim kurumunun öğrencisi olan kişi: *гимназист* “lise öğrencisi”, *курсист* “kursiyer”, *лицеист* “lise öğrencisi”, *семинарист* “öğretmen okulu öğrencisi”

5- Bir grubun mensubu olan kişi: *хорист* “koro mensubu”.

✓ Dişil Cinsteki İsimlerin Sonekleri ve Örnek Sözcükler:

- **-адья-**: попадя “papazın eşi”
- **-анк- (-янк-)**: горянка “dağda yaşayan kadın”, гречанка “Yunan kadın”, смуглянка “esmer kız”, индианка “Hint kadın”;
- **-арк- (-ярк-)**: доярка “inek sağan kadın”, свинарка “domuz bakıcısı kadın”
- **-атниц- (-ятниц-)**: гусятница “kaz bakıcısı kadın”, утятница “ördeklere bakan kadın”
- **-ачк- (-ячк-)**: гордячка “kibirli kadın”
- **-ея-**: швея “kadın terzi”
- **-ениц-**: свояченица “baldız”
- **-енк-**: французенка “Fransız kadın”, монашенка “rahibe”, черкешенка “Çerkez kadın”, нищенка “dilenci kadın”
- **-ерин-**: балерина “balerin”
- **-есс-**: адвокатесса “avukat bayan”, поэтесса “kadın şair”, клоунесса “kadın palyaço”, патронесса “patron kadın”, принцесса “prensess”, виконтесса “vikontess”
- **-ильщиц**: прядильщица “ören kadın”, тряпильщица “çirpan kadın”
- **-иня- (-ыня-)**: барыня “leydi”, богиня “tanrıça”, боярыня “soylu kadın”, героиня “kadın kahraman”, монахиня “rahibe”, рабыня “köle kadın”, герцогиня “düşes”, графиня “kontess”, княгиня “prensess”
- **-их-**: повариха “aşçı kadın”, трусиха “korkak kadın”, сторожиха “bekçi kadın”, франтиха “moda danışmanı bayan”, мельничиха “değirmenci karısı”
- **-иц-**: фельдшерица “hemşire”, мастерица “usta kadın”, пророчица “büyücü kadın”, царица “çariçe”, императрица “imparatoriçe”, сестрица “kız kardeş”, жница “orakçı, biçer döver”, жрица “rahibe”, чтица “şiir vs. okuyan bayan”, упрямица “azimli, inatçı kadın”;
- **-ичк-**: географичка “coğrafya öğretmeni kadın”;
- **-ис-**: актриса “aktris, kadın oyuncu”, директриса “müdire”, инспектриса “kadın müfettiş”

- **-я-**: болтунья “çenebaz kadın”, говорунья “geveze kadın”, игрунья “oyuncu kadın”, лгунья “yalancı kadın”, плясунья “dansçı kadın”, хохотунья “gülen kadın, kahkaha atan kadın”
- **-к-**: артистка “aktris”, акушерка “ebe”, делегатка “milletvekili, temsilci kadın”, армянка “Ermeni kadın”, горожанка “şehirde yaşayan kadın”, испанка “İspanyol kadın”, беженка “kaçak kadın”, торговка “satıcı kadın”, американка “Amerikalı kadın”, Светланка “Svetlana, kadın ismi”, негодьяка “alçak kadın”, лентяйка “tembel kadın”, морячка “denizci kadın”, театралка “tiyatroyu seven bayan”, стипендиатка “burs alan bayan”, семьянинка “ailesine bağlı bir kadın”, пастушка “kız çoban”
- **-лиц-**: страдалица “acı çeken kadın”, поилица, кормилица “süt anne”
- **-лк-**: гадалка “falçı kadın”, сиделка “hasta bakıcısı kadın”
- **-льниц-**: родильница “doğurmak üzere olan kadın”
- **-льщиц-**: белильщица “badanası kadın”, болельщица “futbol taraftarı kadın”, шифровальщица “şifre çözücü kadın”
- **-ниц-**: жительница “sakin, oturan”, писательница “kadın yazar”, учительница “bayan öğretmen”, воспитательница “mürebbiye”;
- **-овк-**: воровка “hırsız kadın”, плутовка “dolandırıcı kadın”, чертовка “acımasız, zalim kadın”;
- **-овщиц- (-ёвщиц-)**: старьевщица “eskici kadın, eski eşyaları alıp satan”;
- **-отк-**: красотка “güzel kadın”, трещотка “durmadan konuşan kadın”
- **-ш-**: директорша “müdüre”, профессорша “kadın profesör”, кассирша “kadın kasiyer”
- **-щиц- (-чиц-)**: буфетчица “büfeci kadın”, кладовщица “depoda çalışan kadın”, зенитчица “uçaksavar topçusu kadın”:

3.3. En Sonekli Sözcük Yapma Yolu (*Постфиксальный способ*)

Sözcüğün en sonunda yer alan, çekim ekinden ve sözcük biçimini oluşturan eklerden de sonra gelen morfeme, en sonek (*постфикс*) diyoruz. En yaygın olarak kullanılan **-ся** ekidir ve fiillerin türetilmesinde görev alır (*учишься, увлекаемся, спрягается*).

Dönüşlü eylemlerde **-ся/-сь** kullanılır; **-сь** çekim eklerinden sonra, ünlü harfle biten mastar sözcüklerde, çekimli fiillerde ve bağ fiillerde kullanılır: *найтись, веселюсь, смеюсь*. Diğer kalan durumlarda da **-ся** eki kullanılır: *собраться, нашелся, веселящиеся*.

Bu iki ek, fiillerde bitmemişlik durumlu edilgen çatı yapısının oluşmasında aracıdır. Şu cümleyi örnek olarak verebiliriz:

Эта книга продается/ продавалась во всех книжных магазинах.

(Bu kitap bütün kitapçılarda satılıyor / satılıyordu.)

Ayrıca öznesiz cümlelerde de kullanılırlar:

Здесь легко дышится.

(Burada insan rahat nefes alabiliyor.)

Dönüşlü sonek **-ся/-сь** aynı zamanda diğer sözcük türeten eklerle birlikte de kullanılabilir:

Спать “uymak” → **вы-спать-ся** “uykusunu almak”;

Толпа “kalabalık” → **толп-и-ть-ся** “toplanmak”.

Bu şekilde sözcük sonuna gelen bazı ekler yardımıyla yapılan sözcük türetme yoluna da en sonekli sözcük yapma yolu denir. **-ся** ekiyle fiiller türetilir:

Увлечь	“çekmek, çekip götürmek”
Увлечься	“gönül vermek, şevkle uğraşmak”
Учить	“öğretmek”
Учиться	“öğrenmek”
Сломать	“kırmak, yıkmak”
Сломаться	“yıkılmak”
Мыть	“yıkatmak”
Мыться	“yıkanmak”

-То, -либо, -нибудь ekleriyle ise belgisiz zamirler ve yer zarfları oluşur:

<i>кто</i>	“kim”	→	<i>кто-то</i>	“birisi”
<i>чей</i>	“kimin”	→	<i>чей-либо</i>	“herhangi bir kimsenin”
<i>какой</i>	“hangi”	→	<i>какой-нибудь</i>	“herhangi bir”
<i>где</i>	“nerede”	→	<i>где-то</i>	“bir yerde”
<i>когда</i>	“ne zaman”	→	<i>когда-либо</i>	“bir gün, hiç”
<i>как</i>	“nasıl”	→	<i>как-нибудь</i>	“herhangi bir surette”

3.4. Önekli ve Sonekli Sözcük Yapma Yolu (*Приставочно - суффиксальный способ*)

Sözcük köküne aynı anda hem önek hem de sonek gelmesiyle yeni sözcükler oluşur. Örneğin “*подснежник*” sözcüğü kar altında büyüyen şey anlamına gelmektedir. Bu sözcük, “**снег**” köküne **под-** önekinin ve **-ник** sonekinin gelmesiyle türetilmiştir ve kar altında yetişen “kardelen çiçeği” anlamını kazanmıştır. Bu yolla oluşan sözcüklere örnekler:

İsimler : дорога “yol” – **подорожник** “sinir otu”, служить “hizmet etmek” – **сослуживец** “iş arkadaşı”, asker arkadaşı”

Sıfatlar : море “deniz” – **приморский** “deniz kıyısındaki”, избежать “kaçınmak” – **неизбежный** “kaçınılmaz”, берег “sahil, kıyı” -**прибрежный**;

Fiiller : столб “direk” - **застолбить**, трое “üç (kişi)” – **утроить** “üç misline çıkarmak”, двое “iki (kişi)” – **удвоить** “iki misline çıkarmak”;

Zarflar: старый “ihtiyar, eski” - **по-старому** “eskisi gibi”, второй “ikinci” - **во-вторых** “ikinci olarak”, первый “birinci” – **во-первых** “ilk olarak”, прежний “eskisi, evvelki” – **по-прежнему** “her zaman olduğu gibi, eskisi gibi”.

3.5. Önekli ve En Sonekli Sözcük Yapma Yolu (*Приставочно-постфиксальный способ*)

Sözcüğe aynı anda hem önek hem de en sonda yer alan ekin getirilerek sözcüğün türetilmesidir. Örneğin;

Думать	“düşünmek”
<u>В</u> думаться	“derinden derine düşünmek”
Шутить	“şaka yapmak”
<u>От</u> шутиться	“işî şakaya vurmak”
Зевать	“esnemek, aval aval bakmak”
<u>За</u> зеваться	“aval aval etrafına bakıp durmak”

-Ся/-сь sonekleriyle **в-, вз-, вы-, до-, за-, из-, на-, о-, об-, от-, под-, при-, про-, раз-, с-, у-** gibi önekler aynı sözcükte beraber kullanılır. Örnekler:

вслушаться	“dikkatle dinlemek, kulak vermek”
всмотреться	“dikkatle bakmak”

вчитаться	“dikkatli dikkatli okumak”
всплакаться	“biraz ağlamak”
выговориться	“telaffuz etmek, içini dökmek”
вылежаться	“bir süre yatakta kalmak”
выплакаться	“ağlayıp içi rahatlamak”
выспаться	“uykusunu almak”
выстояться	“dinlendirilmek, yılanmak”
докопаться	“(kadar) kazmak; sonuna kadar öğrenmek”
заслушаться	“dinleye dinleye her şeyi unutmak”
заболтаться	“çeneeye dalmak”
заговориться	“lafa dalmak”
загуляться	“gezintisini fazla uzatmak”
заиграться	“oyuna dalmak”
замечтаться	“hayallere dalmak”
заработаться	“çalışmaktan yorulmak”
засмотреться	“bakarak dalmak”
зачитаться	“okuduğu kitaba dalmak”
избегаться	“koşmaktan bitmek”
изголодаться	“çok acıkmak”
исстрадаться	“sıkıntıdan, kederden bitmek”
истосковаться	“çekmek, çok özlemek”
навоеваться	“çok savaşmak, savaşmaktan bıkmak”
наглядеться	“doya doya seyretmek”
наговориться	“doya doya konuşmak”
нагуляться	“çok gezmek”
настрадаться	“çok (eziyet) çekmek”
натерпеться	“çok çekmek”
оговориться	“yanlışlıkla söylemek, dili sürçmek”
описать	“kalemi sürçmek”
ослышаться	“yanlış işitmek”
осмотреться	“bakınmak”
обсчитаться	“hesapta yanılmak”

обмериться	“ölçüde yanılmak”
отбегаться	“koşmaktan kesilmek”
подлизаться	“dalkavukluk etmek”
присмотреться	“dikkatle bakmak”
прижиться	“alışmak”
проговориться	“ağzından kaçırmak”
провороваться	“çalmak, aşımak”
разбрестись	“dağılmak”
разлететься	“uçup dağılmak”
разойтись	“dağılıp gitmek”
стечься	“birbirine kavuşmak”
съехаться	“çeşitli yerlerden gelip toplanmak”
слететься	“üşüşmek”.

3.6. Sonekli ve En Sonekli Sözcük Yarma Yolu (Суффиксально-постфиксальный способ)

Türetilen sözcüğe aynı anda hem sonek hem de en sonekin getirilmesidir. Örneğin;

Гордый	“gururlu”	→	Гордиться	“gurur duymak”
Толпа	“kalabalık”	→	Толпиться	“toplanmak”
Резвый	“çevik, canlı”	→	Резвиться	“hoplayıp zıplamak”

3.7. Önekli-Sonekli-En Sonekli Sözcük Yapma Yolu (*Приставочно-суффиксально-постфиксальный способ*)

Bir sözcüğe aynı anda önek, sonek ve en sonek getirilerek yapılan sözcük türetme şeklidir, örneğin;

Стрелять	“ateş etmek”
<u>Перестреливаться</u>	“atışmak”
Говорить	“konuşmak”
<u>Переговариваться</u>	“görüştürmek, konuşmak”
Цена	“fiyat, değer”
<u>Прицениться</u>	“fiyat öğrenmek”
Щедрый	“cömert”
<u>Расщедриться</u>	“cömertlik göstermek”
Просить	“istemek, rica etmek”
<u>Напрашиваться</u>	“1.kendini davet ettirmek, 2. akla gelmek”
Ступить	“1. bir adam atmak, 2. girmek”
<u>Расступиться</u>	“ikiye ayrılmak; yolu açmak”
Строить	“yapmak, inşa etmek”
<u>Перестраиваться</u>	“yenibaştan kurulmak, şekli değiştirilmek”
Дышать	“nefes almak”
<u>Надышаться</u>	“bol bol içine çekmek”
Давать	“vermek”
<u>Удаваться</u>	“başarı kazanmak, üstesinden gelmek”
Менять	“değiştirmek”
<u>Обмениваться</u>	“değiştirmek, değiş tokuş etmek; fikir alışverişinde bulunmak”

3.8. Eksiz Sözcük Yapma Yolu (Безаффиксный способ)

Yeni sözcüklerin (isimlerin), fiil ve sıfatlardan hiçbir ek almadan türetilmesidir: *Взрыв* “patlama”, *накал* “kızdırma”, *прицеп* “römork”, *прогул* “işe gitmeme”, *разбег* “hamle, koşma”; *гниль* “çürük şey”, *нечисть* “kötü güçler, reziller”, *погань* “alçaklık, rezillik”, *удаль* “babayiğitlik, cesaret”. Bu yolla fillerden türetme yapılırken, fiil kökünde genellikle değişiklik olmaz; fakat sıfatların kökünde değişme görülür(son ünsüz ve vurgunun yeri değişir):

Глубокий	“derin”	Глубь	“derinlik”
Мощный	“güçlü”	Мощь	“kudret, güç”
Тихий	“sessiz”	Тишь	“sessizlik”
Заплывать	“yüzerek girmek”	Заплыв	“yarış”
Запретить	“yasaklamak”	Запрет	“yasak”
Указать	“göstermek”	Указ	“karar, emir”
Взрывать	“atmak, patlatmak”	Взрыв	“patlama”
Прицепить	“bağlamak, takmak”	Прицеп	“römork”
Проводить	“geçirmek”	Провод	“geçirme”
Разрывать	“parçalamak”	Разрыв	“kesme, kesilme”
Расколоть	“parçalamak, doğramak”	Раскол	“parçalama”
Потерять	“kaybetmek”	Потеря	“kaybetme, kayıp”
Записать	“not etmek”	Запись	“not etme”
Бегать	“koşmak, yürümek”	Бег	“koşu”
Заливать	“su basmak, dolmak”	Залив	“körfez, koy”
Наказать	“tebiih etmek, emretmek, cezalandırmak”		
Наказ	“talimat, öğüt”		

3.9. Birleşik Sözcük Yapma Yolu (Словосложение)

Sözcük birleşimi yoluyla sözcük oluşturmada, içek ya da ara ek dediğimiz ekler büyük önem taşır, bu nedenle ilk önce içek (*интерфикс*) tanımını yapalım :

Tek başlarına anlamları olmayan birleştirici morfemlerdir. Birleşik sözcüklerde kökler arasında bağlantıyı sağlayan, kökleri birleştiren sözcüklerdir.¹⁷ Rusçada en çok kullanılan içekler **-е-** и **-о-** ekleridir. Bu eklere, iki sözcüğü birbirine bağlayan ünlüler de denir. Örneğin; *старожил* “eski, yerli”, *земледелие* “tarım”, *птицевод* “kuşçu, tavukçu”, *голубоглазный* “mavi gözlü”. Bunların dışındaki diğer içekler de şöyledir:

-у- (полуподвал “bodrum katı”, полузакрытый “yarı kapalı”)

-и- (пятиклассник “beşinci sınıf öğrencisi”)

-а- (сорокалетний “kırk yıllık, kırk yaşlarında”)

-ух- (двухэтажный “iki katlı”)

-ёх- (четырёхэтажный “dört katlı”, трёхкомнатный “üç odalı”)

Sözcük birleşimi ise; iki veya daha fazla sözcüğün ara ekler yardımıyla veya hiçbir ek almadan birleşmesidir. Örneğin; *теплоход* “dizel motorlu gemi”, *самолетостроение* “uçak yapımı”, *совхоз* “devlet çiftliği”, *кинотеатр* “sinema”, *полевод* “ekincilik uzmanı”, *плащ-палатка* “askerler için hem çadır hem de yağmurluk rolünü oynayan bir nevi giysi”.

Bu yolla birleşik ve kısaltılmış sözcükler oluşur. Birleşik sözcüklere örnek:

лесостепь “istep, orman bölgesi” → лес+степь

¹⁷ А.А. РЕФОРМАТСКИЙ: Введение в языковедение (Москва, 2000), 266.

морозостойкий “soğuğa dayanıklı” → мороз+стойкий.

Birkaç sözcüğün kısaltılmış köklerinin birleşmesiyle oluşan sözcükler vardır:

Завуч :	
Заведующий учебной частью	“okulda tedrisat müdürü”
Главбух :	
Главный бухгалтер	“muhasebe şefi”
Обком :	
Областной комитет	“valilik”
Райком :	
Районный комитет	“yönetim, muhtarlık”
Главком :	
Главкомандующий	“baş kumandan”
Местком :	
Местный комитет	“yerel komite”
Зампред :	
Заместитель председателя	“başkan yardımcısı”
Рабочком :	
Рабочий комитет	“işçi komitesi”
Стройбат :	
Строительный батальон	“inşaat işçileri ekibi (askerde)”

Sözcük birleşimi yoluyla oluşan isimler:

1-İsim köküyle soneksiz fiil kökünün bileşimiyle oluşur:

İnsanı anlatanlar:

Рудокоп – тот, кто копает руду “madenci”

<i>Правдолюб – тот, кто любит правду</i>	“gerçeği, doğru olanı seven kişi”
<i>Землекоп – тот, кто копает землю</i>	“toprak işçisi”
<i>Групповод – тот, кто водит группу</i>	“grubu yöneten kişi, grup başkanı”
<i>Экскурсовод – тот, кто проводит экскурсию</i>	“rehber”
<i>Самолюб – тот, кто любит себя</i>	“kendini seven”

Bir nesneyi anlatanlar:

<i>Водопровод – устройство для того чтобы доставлять воду куда-либо</i>	“su tesisatı, su boru hattı”
<i>Мусоропровод – устройство для того чтобы выбрасывать мусор</i>	“çöp borusu”
<i>Нефтепровод – устройство для того чтобы доставлять нефть куда-либо</i>	“petrol boru hattı”

2-İsim köküyle fiil kökü, değişik soneklerin de eklenmesiyle birleşirler: *Снегозадержание, знаменосец* “bayraktar”, *бациллоноситель* “mikrop taşıyıcısı”.

3-İki sözcükten birincisinin kökü ikinci sözcükle birleşir:

Автостоянка :

Автомобильная стоянка “araba park yeri”

Телеателье :

Телевизионное ателье “televizyon atölyesi”

Бронетранспортер :

Бронированный транспортер “kurşun geçirmez askeri araç”

Запчасти :

Запасные части “yedek parçalar”

Электроутюг :

Электрический утюг “elektrikli ütü”

Электроплита :

Электрическая плита “elektrikli mutfak ocağı”

Электронагреватель :

Электрический нагреватель “elektrikli ısıtıcı”

4- Sıfat kökü isim köküyle birleşir: *Стародум* (старые думы “eski fikirler”), *благонравие* (благой нрав “iyi ahlak”), *краснолесье* (красный лес “çam ormanı”);

5-Zamir kökü, fiil veya isim köküyle birleşir: *самоделка* “kendi yaptığı, ev işi”, *своенравие* “dikbaşlılık”, *самокритика* “özeleştirme”, *самопознание* “kendini bilme, öz kavrayış”, *самооценка* “öz değerlendirme”, *самовоспитание* “kendini eğitime”, *самообразование* “kendi kendini yetiştirme”, *самозащита* “nefsi müdafaa”, *самоанализ* “iç gözlem”.

Sözcük birleşimi yoluyla oluşan sıfatlar:

1-İki sıfattan oluşan sözcükler:

физический и математический “fizik - matematik”	→	физико-математический
желтый и зеленый “sarı - yeşil”	→	желто-зеленый
социальный и экономический “sosyo - ekonomik”	→	социально-экономический
научный и популярный “bilimsel ve popüler”	→	научно-популярный

2-İsimlerle sıfatların birleşimiyle oluşanlar:

железная дорога	“demir yolu”	→	железнодорожный
слабые нервы	“zayıf sinirler”	→	слабонервный
слабый характер	“zayıf karakter”	→	слабохарактерный

слабая воля	“zayıf irade”	→	слабовольный
черные глаза	“siyah gözler”	→	черноглазый
голубые глаза	“mavi gözler”	→	голубоглазый

3-Farklı birleşimlerden oluşanlar:

известный мало	“az tanınmış”	→	малоизвестный
шесть лет	“altı yıl”	→	шестилетний
весь мир	“bütün dünya”	→	всемирный

Ruşçada, günümüzde birleşik sözcüklere sık sık rastlarız. Özellikle toplumsal-politik hayatla, çeşitli bilimlerle ilgili yeni alanlarda bu tür bileşik sözcüklerle karşılaşırız :

астроботаника “astrobotanik”, *аэробус* “büyük yolcu uçağı”, *биоритмы* “biyoritim”, *бронезилет* “kurşun geçirmez yelek”, *видеокамера* “video kamera”, *видеомагнитофон* “video kayıt cihazı”, *иглотерапия* “akupunktur”, *правонарушение* “yasayı ihlal”, *трудоустройство* “iş bulma”, *турагентство* “tur acentesi”.

Çağdaş Rus Dilinde yeni teknolojiyi, internet devrini, yeni araçları, mekanizmaları anlatan sözcükler kullanılmaktadır; bu tür sözcükler iki veya daha fazla sözcük kökünün birleşiminden oluşur:

автоответчик “otomatik olarak çağrıya cevap veren, telesekreter”, *взрывоопасный* “tehlikeli patlayıcı madde”, *ценообразование* “fiyat oluşturma”.

İsim veya sıfat köküyle bir fiilin bileşiminden oluşan bileşik fiiller vardır. Örneğin: *видоизменить* “değiştirmek”, *злоупотребить* “kötüye kullanmak, suistimal etmek”, *трудоустроить* “iş bulmak” , *взаимодействовать* “birbirini etkilemek”

-фицировать fiili ve **-о-, -и-** iç eklerinin kullanılmasıyla türeyen bileşik sözcükler, bilimsel-teknik terminolojide yer alan sözcüklerdir: *радиофицировать* radyo tesisi koymak”, *теплофицировать* “ısı sistemi tesisi etmek”, *кинофицировать* “sinema kurmak”, *газифицировать(газофицировать)* “evlere doğal gaz verilmesini sağlamak”, *электрифицировать (электрофицировать)* “elektrik sağlamak”.

3.10. Kısaltmalarla Sözcük Yapma Yolu (Аббревиация)

Bir sözcüğün ya da sözcük dizisinin yazımsal açıdan kısaltılmış biçimine denir. Kısaltma çeşitleri şu şekildedir:

a) Birden çok sözcüğün baş harfleriyle kurulmuş olan kısaltmalar:

МГУ	→	Московский государственный университет “Moskova Devlet Üniversitesi”
НДПР	→	Народно-демократическая партия России “Rusya Demokrat Halk Partisi”
ЧИФ	→	Чековый инвестиционный фонд “Yatırım fonu”
ЕВЕ	→	Европейская валютная единица “Avrupa para birimi”
АКБ	→	Акционерный коммерческий банк “Ticaret Bankası Anonim Ortaklığı”
СССР	→	Союз Советских Социалистических Республик “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği”
ООН	→	Организация Объединённых Наций “Birleşmiş Milletler Teşkilatı”
НЛО	→	Неопознанный летающий объект “Teşhis edilmemiş uçan cisim, UFO”

b) Bir sözcüğün ilk hecesiyle başka bir sözcüğün bütününün birleşmesinden oluşan kısaltmalar:

Агитпункт	→	Агитационный пункт “Propaganda yeri”
Завкафедрой	→	Заведующий кафедрой “Kürsü başkanı”
Турпоход	→	Туристический поход “Turistik gezi”
Нарсуд	→	Народный суд “Halk mahkemesi”
Зарплата	→	Заработная плата “Ücret, maaş”
Бумотходы	→	Бумажные отходы “Kağıt artıkları”

c) Sözcüklerin ilk hecelerinin birleşmesiyle oluşanlar:

Колхоз	→	Коллективное хозяйство “Kollektif çiftlik, köy”
Теракт	→	Террористический акт “Terör eylemi”
Райком	→	Районный Комитет “İlçe yönetimi”

Büyük Sosyalist Devrim sonrası Rusçada çok sayıda kısaltma kullanılmaya başlanır. Bunlar arasında bazıları, sonradan sadece kısaltma olmaktan çıkıp türetilen sözcükler haline gelir. Örneğin;

ВУЗ : Высшее учебное заведение “Yüksek öğrenim kurumu” şeklinde açılımı olan bu kısaltma, günümüzde bir sözcük olarak kullanılır ve

türetilebilir: “вузовский” (sıfat olmuş) - *вузовская программа* “yüksek okul programı”, *вузовские учебники* “yüksek okul ders kitapları”.¹⁸

БОМЖ : *Без определённого места жительства* şeklinde açılımı olan ve “evsiz” anlamına gelen bu sözcükten de yeni sözcükler türetilebilir. Örneğin; bu sözcüğün, *бомжиха* “evsiz barksız kadın”, *бомжовый* “evsiz, barksız”, *бомжеский* “evsiz barksız”¹⁹ gibi türevleri günümüzde kullanılmaktadır.

КОЛХОЗ : *Коллективное хозяйство* “kollektif çiftlik” açılımındaki bu sözcük de türetilebilir: *колхозный* , *колхозник*, *колхозница* (*колхозные поля*, *колхозные фермы*, *колхозное производство*) gibi.

КОМИНТЕРН : *Коммунистический интернационал* “komünist enternasyoneli” açılımına sahip kısaltılmış bu sözcük de türetilebilir (*коминтерновский*).

Günümüzde yeni kavramlar için yeni kısaltmalar ortaya çıkmaya devam ediyor. Bu kısaltmalar arasında, kuruluş isimlerini, siyasi parti isimlerini, ekonomiyle, politikayla ilgili konuları, devlet kurumlarını, birlik, dernek isimlerini, uluslararası boyuttaki kavramları ifade etmekte kullanılanlar önemli bir yer tutar.

¹⁸ С.А. КУЗНЕЦОВ: Большой толковый словарь русского языка (Санкт-Петербург, 2001), 164.

¹⁹ С.А. КУЗНЕЦОВ: Большой толковый словарь русского языка (Санкт-Петербург, 2001), 91.

II. BÖLÜM : RUSÇADA SEMANTİK YOLLA SÖZCÜK YAPIMI

(*Семантический принцип образования слов*)

1. ANLAMBİLİM (*Семантика*)

Anlambilim (Semantik), dili anlam açısından inceleyen bir dilbilim dalıdır. Bir sözcüğün anlamını, zihnimizde nasıl tanımladığımız ve bu tanımlamayı cümleleri oluşturmak için nasıl kullandığımızla ilgilenir.¹ Anlambilim, oldukça yeni bir alandır; XIX. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmıştır. Özellikle son 20-25 yılda büyük önem kazanan anlambilimin doğuşu ve gelişimine, Eski Hint (örneğin Panini) ve Eski Yunan dilbilimcilerinin (Platon, Aristoteles, Diogenes Epikuros gibi) çalışmalarının da önemli katkıları olur. Ayrıca XVII. yüzyılın İngiliz düşünürü John Locke sözcüklerin anlamı üzerinde durur ve XVIII. yüzyılın Alman düşünürleri Leibniz, Herder, Humboldt da dilin düşünceyle olan ilgisine değinirler.²

Anlambilimde belirgin aşamayı, Fransız dilbilimci Michel Breal gerçekleştirmiştir.³ Breal, anlambilimini biçimbilimle iç içe ele almıştır. Ünlü dilbilimci F. De Saussure'a ve XX. yüzyıla gelinceye kadar pek çok dilbilimci anlam değişimleri üzerinde durur, anlam kavramını sözcüklere bağlı biçimde ele alır; ancak XX. yüzyılın başlarından itibaren, dilin bütün öğelerinin birbirleriyle bütünlük içinde olduğu anlaşıldıktan sonra, anlam konusundaki çalışmalarda dil bir bütün olarak incelenir, anlamsal değerlendirmeler bu bakımdan yapılır ve sadece sözcüklerin tek tek incelenmesiyle yetinilmez.⁴ Ayrıca N. Chomsky'nin 1965 yılında yayımlanan "Aspects" adlı yapıtı, anlamın önemi ve dildeki değeri açısından ilerlemeyi sağlayan bir yapıt olmuştur.

¹ Leyla TERCANLIOĞLU: Linguistics For Tefl Students (İstanbul, 2000), 117.

² Doğan AKSAN: Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim (Ankara, 2003), 141.

³ Doğan AKSAN: Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim (Ankara, 2003), 141.

⁴ Doğan AKSAN: Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim (Ankara, 2003), 142.

“Semantik” sözcüğü başlangıçta “anlam” sözcüğünün sıfat hâli olarak kullanılır ve “anlamsal” anlamına gelir; yani, semantik bir değişim, anlamsal bir değişimi anlatır. Bir sözcüğün semantik değeri o sözcüğün anlamını ifade eder. Daha sonra bu terim, her türlü gösterge için kullanılmaya başlar. Renklerin semantik işlevinden, bir davranışın, başkalarıyla iletişimimizi sağlayan herhangi bir göstergenin⁵ semantik değerinden söz edilir. Sonuç olarak; “Bir bildirişim göstergesinin anlamını, özellikle de sözcükleri ilgilendiren her şey semantik ya da anlamsaldır”⁶ diyebiliriz.

Anlama ilişkin sorunlar, dilbilimi olduğu gibi felsefe, mantık, ruhbilim gibi dalları da ilgilendirir; ancak bizim konumuz dilbilimsel anlambilimle ilgili olduğu için bu alan üzerinde duracağız.

Dilbilimsel anlambilim, göstergenin içerik yönünü ele alır. Anlamlı birimleri, öz içerikleri ve dizge içindeki konumları bakımından olduğu gibi cümledeki bağıntıları yönünden de inceler; yani dilbilimsel anlambilim, sözcükleri dil içinde inceleyen, bir sözcüğün biçim ve anlamı arasındaki bağlantıları araştıran, sözcük nedir, sözcükler işlevlerini nasıl gerçekleştirir gibi sorulara yanıt arayan bir alandır.

Günümüzdeki gelişmeler açısından da dildeki birimleri anlam yönünden tek tek ele alarak değerlendirmek pek doğru sonuç vermeyebilir. Bu nedenle dildeki çeşitli birimlerin birbirleriyle olan bağlantılarına dikkat etmek gerekir.

Anlambilim alanında değişik yöntemler, doğrultular ve farklı anlayışlar vardır. Daha çok yoruma dayanan bir alan olduğu için farklılıklar olması

⁵ Berke VARDAR, “gösterge” sözcüğünü şu şekilde tanımlamıştır:

“Genel olarak bir başka şeyin yerini alabilecek nitelikte olduğundan kendi dışında bir şey gösteren her türlü nesne, varlık ya da olgu; özel olarak dilsel bir gösterenle bir gösterilenin birleşmesinden doğan birim”. Örnek verecek olursak bir bulut yağmurun göstergesi, kedi sözcüğü bir hayvanın göstergesidir. Sözcük de bir nesne ya da varlığın imgesini uyandıran bir göstergedir. Berke VARDAR: Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü (İstanbul, 2002), 106.

⁶ Pierre GUIRAUD: Anlambilim, Çev. Berke VARDAR, (İstanbul: Multilingual Yayınları, 1999), 16

normal karşılanır. Ayrıca her dilin, kendine özgü yöntemleri vardır ve o dili konuşan insanların dünyayı, yaşadığımız çevreyi algılayışında ve dolayısıyla da sözcüklerle bunları yansıtmasında farklılıklar bulunması da normaldir; yani dış dünyanın dile getirilmesinde dilden dile ayrımlar söz konusu olabilir. Bütün dillerin farklılıkları olmasına rağmen ortak noktalarının da olduğunu göz ardı edilmemelidir.

2. SÖZCÜK VE ANLAM (Слово и смысл)

Sesler ve yazımsal göstergeler, biçimi oluşturur. Anlam ise zihinde oluşur. Sözcüğün biçimi somuttur. Oysa anlam soyuttur.

Bir sözcüğün anlam alanının incelenmesi, bu sözcüğün tüm kullanımlarının incelenmesi ve anlam değişikliklerini ortaya çıkaran durumların incelenmesi demektir.

Anlam alanı incelenince çokanlamlılık ortaya çıkar. Çokanlamlılık aynı adın birçok anlama gelmesi demektir. Sözcükler temel anlamlarıyla ilişkili yeni anlamlara bürünebilirler. Örneğin;

- Dağın tepesine çıktık (yukarıya varmak anlamında)
- Çocuğun kolu çıktı (yerinden oynadı anlamında)
- Öğleden sonra fırtına çıktı (oluşmak anlamında) kullanılmıştır.
- Koyun başı, hafta başı, diş çektirmek, bir diş sarımsak da denir.

İnsan organları, vücut bölümleri gibi sözcükler her dilde çokanlamlıdır. Şu örneklerdeki “el” sözcüğüne dikkat edelim :

- İki el silah sesi duyuldu.
- Elini vicdanına koy da söyle.
- Senin elin armut mu topluyordu?

- El ver de bu işten kurtulalım.

“Biçim” sözcüğünün farklı kullanımlarını da şu örneklerde görebiliyoruz:

- Saçlarını at kuyruğu biçiminde bağlamış.
- Gazel, Divan Edebiyatı nazım biçimidir.
- Romanın biçimi öyküyle aynıdır.
- Şiiri biçim yönünden inceleyelim.

Sözcüklerin anlamları dilde bütünlük içinde belirginleşir, anlaşılır hâle gelir. Dilde çok anlamı olan bir sözcüğü ancak cümle içinde, metin içinde kullanarak istediğimiz anlamını verebiliriz; yani, dilsel birimler bir bütünlük içindeyken daha açık ve anlaşılır olurlar. Potebniya için “günümüzde yaşayan sözcük” ancak dil içinde hayat bulan dilin bir elemanıdır.⁷ Konuşma içinde bir sözcük her seferinde bir fikre uygun düşer; yani, birden fazla anlama sahip olmaz.⁸ Çok anlamlı sözcüklerin hangi anlamda kullanıldığını da bütünlük içindeki rolünden anlarız.

Ruşçada eş adlı, eş anlamlı, zıt anlamlı sözcükleri ise kendi içlerinde basit ve türemiş olanlar şeklinde ikiye ayırıyoruz:

2.1. Eş Adlılık (Омонимия)

2.1.1. Basit Eşadlılık (Лексическая омонимия)

Eş adlı sözcükler, aynı seslere sahip fakat anlamları farklı olan sözcüklerdir.. Eş adlı sözcükler arasında anlam bağı olmaz.

⁷ В.В. ВИНОГРАДОВ : История русских лингвистических учений (Москва, 1978), 97.

⁸ В.В. ВИНОГРАДОВ : а.г.е., 97.

Çok anlamlı sözcüklerde ise; anlam bağı söz konusudur. Eş adlı sözcükler, çok anlamlı sözcüklerin dağılması sonucu ortaya çıkar.⁹

V.V. Vinogradov, bu tür sözcüklerin oluşumunun produktiv (işlek) olmadığını ileri sürer. A.A. Reformatskiy ise; Rusçada bu tür sözcüklerin alıntı sözcüklerin çokluğundan kaynaklandığını düşünür ve çok sayıda eş adlı sözcüğün bulunduğunu söyler.¹⁰

Basit eş adlılar, Rusçayı yabancı dil olarak öğrenenler için çok zor olmaktadır. Çok anlamlılık ve eş adlılık arasındaki fark her zaman görünmeyebilir. M.İ. Fomina'ya göre; bu konuda başvurulabilecek en güvenilir kaynak etimolojik sözlüktür ve karşılaştırmalı veriler, sözcüklerin semantik incelemesi, eş adlılığın ve çok anlamlılığın arasındaki farkı görmeyi sağlar.¹¹

İlk Rusça eş adlılar sözlüğü, 1974 yılında yayınlanmıştır. (Ахманова О.С. - Словарь омонимов русского языка). 1976 yılında N.İ. Kolesnikov tarafından hazırlanan sözlük 4000'den fazla eş adlı sözcük içermektedir.

Eş adlı sözcükler, bir dilin tarihsel gelişiminin kaçınılmaz sonucudur. Omonimler, çok anlamlı sözcükler gibi pek çok şey hakkındaki anlayışımızı detaylaştırmamızı sağlar.¹²

Türkçede eş adlılığa "yüz" sözcüğünü örnek verebiliriz:

Denizde yüzdüm.

Yüzü çok güzeldi.

Yüze kadar saydım.

⁹ Б.Н. ГОЛОВИН: Введение в языкознание (Москва, 1977), 100.

¹⁰ А.А. РЕФОРМАТСКИЙ: Введение в языковедение (Москва, 2000), 90.

¹¹ М.И. ФОМИНА: Современный русский язык. Лексикология (Москва, 1990), 79.

¹² Б.Н. ГОЛОВИН: a.g.e., 102.

Kış, yaz deme; oku, yaz. (bu cümlede de yaz sözcüğü sesteştir.)

Rusçada eşadlı sözcüklere örnek olarak **валить** sözcüğünü verebiliriz. Bu sözcüğün bir anlamı, “devirmek, yıkmak”; bir diğer anlamı ise “akın etmektir”. Şu cümlelerde bu anlamları görebiliriz:

Ветер валит деревья.

“Rüzgâr ağaçları yıkıyor.”

Народ валил на стадион.

“Halk stadyuma akın etti.”

Ввязываться sözcüğünün farklı anlamları ise şu şekildedir:

Не надо ввязываться в разговор.

(karışmak, müdahale etmek anlamında)

“Konuşmaya müdahale etmeye gerek yok”

В воротник кофты ввязывается блестящая нить.

(örmek anlamında kullanılmıştır)

“Bluzun yakası parlak iplikle örülüyor.”

Diğer örnekler:

хмель – растение “şerbetçiotu”

хмель – состояние опьянения “sarhoşluk”

пионер – зачинатель чего-л. “önyak olan, iz açıcı”

пионер – член детской коммунистической организации “pionyer”

реакция – ответ организма на раздражение “tepki, cevap”

реакция – политика подавления агрессивных явлений в обществе “baskı siyaseti”

вид – внешность “görünüş”

вид – разновидность, тип “çeşit, tür”

горн – печь для переплавки металлов “ocak, fırın”

горн – духовой инструмент “boru, piyade borusu”

ладья – лодка “kaуık”

ладья – шахматная фигура “tura”

долг – задолженность “borç”

долг – обязанность “vazife, ödev”

кисть – часть руки от запястья до конца пальцев “el”

кисть – гроздь “salkım”

мир – вселенная “evren”, земля “dünya, yeryüzü”

мир – согласие, отсутствие разногласий, вражды или ссоры “dirlik, huzur, barış”

вестовой – подающий весть “haberci”

вестовой – рядовой для посылок по делам службы “emireri”

волынка – музыкальный народный инструмент “bir müzik aleti”

волынка – намеренное затягивание исполнения какого-либо дела “bir işi sürüncemede bırakma, savsaklama”

свет – мир “dünya”

свет – энергия “ışık”

завод – промышленное предприятие “sanayi kuruluğu, fabrika”

завод – приспособление для того, чтобы привести механизмы в действие “işletme, kurma, çalıştırma”

брак – супружество “nikâh, evlenme” ve **брак** – вещь “eşya, mal” anlamları olan bu sözcük ise Rusçada tesadüfen aynı seslere sahip olmuştur. Biri Slav kökenli *братъ* fiilinden oluşmuştur; diğeri ise Almandadaki *brechen* sözcüğünden alıntı yapılarak türetilmiştir.¹³

2.1.2. Türemiş Eş Adlılık (Словообразовательная омонимия)

Ortak köklere ve sesteş eklerle sahip fakat farklı anlamlardaki sözcüklerdir. Bu tür sözcüklerde birtakım eklerin köklere gelmesi ve dolayısıyla türetme söz konusudur. Örneğin;

телят-ник – помещение для телят “buzağı ahır”
тетят-ник – лицо, ухаживающее за телятами “buzağılara bakan kişi”

дождевик – гриб “kurt mantarı”
дождевик – плащ “yağmurluk”

молочница – посуда для молока “süt koymak için kap”
молочница – лицо женского пола, продающее молоко “süt satan kadın”

Bu sözcüklerin anlamları, cümle içinde ortaya çıkar.

¹³ Б.Н. ГОЛОВИН: а.г.е., 101.

2.2. Eş anlamlılık (Синонимия)

2.2.1. Basit Eş Anlamlılık (Лексическая синонимия)

Eş anlamlı sözcükler iki fonksiyona sahiptir:

a) Aynı oluşu, durumu veya şeyi ifade ederler, bununla beraber bir eş anlamlı sözcüğü diğeriyle yer değiştirdiğimizde küçük nüans farkları ortaya çıkar: *отличный* “farklı, değişik, mükemmel”, *превосходный* “çok güzel, mükemmel”, *прекрасный* “şahane, çok güzel”, *изумительный* “hayret edilecek, şahane”, *замечательный* “mükemmel, fevkalade”.

b) Çok yakın, benzer şeyleri ifade ederler : *вежливый* “nazik”, *учтивый* “nazik”, *обходительный* “saygı ve nezaket sahibi”, *отзывчивый* “yardıma hazır, hassas, duygulu”, *деликатный* “nazik, ince”.

Eş anlamlı sözcüklerin arasındaki nüans farklılıklarını yanlış kullanımlara yol açmamak için bilmemiz gerekir. Cümle içinde bir eş anlamlı sözcüğün diğeri yerine kullandığımızda ciddi yanlışlar da ortaya çıkabilir. Mesela *путь* ve *дорога* sözcükleri eş anlamlıdır; ancak şu ifadelerin anlamları hiç de birbirinden farksız değildir:

Путь Ломоносова в науку.

Дорога Ломоносова в науку.

“Lomonosov’un bilim yolu, Lomonosov’un bilime giden yolu”

Şu cümlelerde de sinonim olan *корректный* “terbiyeli, efendi, nazik” ve *деликатный* “nazik, ince” sözcükleri eş değer anlama sahip değildir:

Дипломаты, как правило, корректны.

Дипломаты, как правило, деликатны.

“Diplomatlar prensip olarak naziktirler.”

Ancak dilde tıpatıp aynı anlamı veren sinonimler de vardır. Birbirleriyle eş anlamlı olan sözcüklerin sayısı iki de olabilir, daha fazla da olabilir. Eş anlamlı sözcükler arasında biri daha alışılmış, daha çok kullanılan sözcüktür. Bu sözcüğe Rusçada *доминант* yani egemen olan sözcük denir.¹⁴ Diğer eş anlamlıları içinde bu sözcük daha baskın, diğerleri ise daha sönük kalır. Örneğin; *обыкновенный* “olağan, alışılmış” sözcüğü eş anlamlıları içinde daha baskındır, onu izleyen sinonimleri şu şekildedir: *обычный, будничны́й, рядовой, заурядный, ординарный, дюжинный, обыденный*.

Şu sözcüklerin yerlerini değiştirdiğimizde aynı anlamı verebiliriz; farkları günlük konuşma dilinde veya kitaplarda kullanılıyor olmalarıdır:

“Göz” anlamında:

Глаза

Очи – eski sözcük, şarkılarda, deyimlerde hâlâ kullanılıyor.

Гляделки – konuşma dilinde kullanılır.

“Güzel” anlamında:

красивый

прекрасный – kitap dilinde

пригожий – konuşma dilinde ve halk şiir dilinde

красный – eski milli şiir dilinde kullanılan sözcüklerdir.

¹⁴ Б.Н. ГОЛОВИН: а.г.е., 98.

2.2.2. Türemiş Eş Anlamlılık (*Словообразовательная синонимия*)

Aynı veya benzer anlamlara sahip sözcük köklerine farklı eklerin getirilmesiyle oluşan eş anlamlı sözcükler vardır. Örneğin;

гордость – *гордыня* sözcükleri “gurur” anlamındadır; ancak *гордыня* sözcüğü daha çok kibir anlamını ifade etmektedir; yani, olumsuz anlam taşımaktadır. Bu örnekten de anlaşılacağı gibi dilde tamamen eş anlamlı sözcüklerin bulunması çok zordur, sözcükler eş anlamlı gibi görünseler de bir bakımdan farklılık taşırlar.

Лаконичность “özlü olma” – *лаконизм* “öz sözlülük”

Выбрать “seçmek” – *избрать* “seçmek”

Подготовить “hazırlamak” – *приготовить* “hazırlamak”

Я подготовил доклад за два месяца.

“Raporu iki ayda yazdım”

Я сам приготовил обед.

“Yemeği kendim pişirdim”

Görüldüğü gibi; bu sözcüklerin kullanımları farklıdır. Kullanımları farklı olan sözcüklere şu örnekleri de verebiliriz:

Трижды – *троекратно* “üç kere”

Вдвойне – *вдвое* “iki kere”

Отроду – *сроду* “ömründe”

Сначала – *поначалу* “baştan”

Второпях – *торопливо* “aceleyle”

2.3. Zıt Anlamlılık (*Антонимия*)

2.3.1. Basit Zıt Anlamlılık (*Лексическая антонимия*)

Birbirleriyle karşıt anlamlara sahip, anlamları birbirleriyle çelişen sözcüklere zıt anlamlı sözcükler denir. Antonimlerin oluşumu, insan yaşamındaki olumlu ve olumsuz olayların dile yansıtılmasına dayanır. Günlük yaşamdaki, bilimsel, felsefi, estetik, dini prensiplerdeki farklı fikirlerin sözcüklere yansması da zıtlıkları oluşturur.

F.R. Palmer, “gerçek manada eşanlamlıların bulunup bulunmadığı şüphelidir fakat zıt anlamlılık dilin normal ve oldukça doğal bir özelliğidir, bu nedenle de oldukça net bir şekilde tanımlanabilir”¹⁵ demiştir.

Zıt anlamlı sözcükler aynı anlam çerçevesi içinde iki karşıt durumu ya da eylemi bildirirler. Mesela; insanın olumlu psikolojik bir durumunu anlatan bir sözcüğün karşıt anlamlısı da olumsuz psikolojik durumu anlatmalıdır. (*радоваться* (sevinmek) – *печалиться* (üzülmek) gibi.)

Zıt anlamlı sözcükler sözlüğü yazma fikri ilk olarak Peter Mark Roget’a (1779-1869) aittir ve 1852 yılında “Thesaurus” adındaki sözlüğü yayınlanmıştır. Rusçada yayınlanmış olan zıt anlamlı sözlüklerden bazıları ise şöyledir:

Л.А. Введенская. Словарь антонимов русского языка. Ростов-на-Дону, 1971.

Н.П. Колесников. Словарь антонимов русского языка. Тбилиси, 1972.

М.Р. Львов. Словарь антонимов русского языка. Москва, 1978.

М.Р. Львов. Школьный словарь антонимов русского языка. Москва, 1980.

¹⁵ F.R. PALMER: Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi, Çev. Ramazan ERTÜRK, (Ankara: Avrasya Yayınları, 2001), 97.

Rusçadaki zıt anlamlı sözcükler özelliklerine göre gruplandırılarak şu örnekler verilebilir:

Nitelik bildiren zıtlıklar:

<i>хороший</i>	“iyi”	<i>плохой</i>	“kötü”
<i>умный</i>	“akıllı”	<i>глупый</i>	“aptal”

Duyularla ilgili zıtlıklar:

<i>твердый</i>	“sert”	<i>мягкий</i>	“yumuşak”
<i>горячий</i>	“sıcak”	<i>холодный</i>	“soğuk”
<i>мокрый</i>	“ıslak”	<i>сухой</i>	“kuru”
<i>сладкий</i>	“tatlı”	<i>горький</i>	“acı”

Ölçü, uzunluk, hacim bildiren zıtlıklar:

<i>толстый</i>	“kalın”	<i>тонкий</i>	“ince”
<i>большой</i>	“büyük”	<i>маленький</i>	“küçük”
<i>широкий</i>	“geniş”	<i>узкий</i>	“dar”
<i>высокий</i>	“yüksek”	<i>низкий</i>	“alçak”
<i>длинный</i>	“uzun”	<i>короткий</i>	“kısa”
<i>тяжелый</i>	“zor”	<i>легкий</i>	“kolay”

Renkler:

<i>белый</i>	“beyaz”	<i>черный</i>	“siyah”
<i>светлый</i>	“açık renkli”	<i>темный</i>	“koyu renkli”

Psikolojik değerlendirmeler:

<i>добрый</i>	“iyi”	<i>злой</i>	“kötü”
<i>благородный</i>	“kibar”	<i>грубый</i>	“kaba”
<i>веселый</i>	“neşeli”	<i>печальный</i>	“hüzünlü”
<i>храбрый</i>	“cesur”	<i>трусливый</i>	“korkak”

Zaman bildirenler:

<i>ранний</i>	“erken”	<i>поздний</i>	“geç”
<i>дневной</i>	“gündüz”	<i>ночной</i>	“gece”

Mesafe bildirenler:

<i>близкий</i>	“yakın”	<i>далекий</i>	“uzak”
----------------	---------	----------------	--------

Yaş bildirenler:

<i>молодой</i>	“genç”	<i>старый</i>	“yaşlı”
----------------	--------	---------------	---------

İsimlerde zıtlıklar:

<i>сила</i>	“kuvvet, güç”	<i>слабость</i>	“zayıflık”
<i>молодость</i>	“gençlik”	<i>старость</i>	“yaşlılık”
<i>жизнь</i>	“yaşam”	<i>смерть</i>	“ölüm”
<i>здоровье</i>	“sağlık”	<i>болезнь</i>	“hastalık”
<i>работа</i>	“iş”	<i>отдых</i>	“tatil”
<i>победа</i>	“zafer, başarı”	<i>поражение</i>	“yenilgi”
<i>мир</i>	“barış”	<i>война</i>	“savaş”
<i>утро</i>	“sabah”	<i>вечер</i>	“akşam”
<i>лето</i>	“yaz”	<i>зима</i>	“kış”
<i>юг</i>	“güney”	<i>север</i>	“kuzey”
<i>верх</i>	“yukarı”	<i>низ</i>	“aşağı”

Fiillerde zıtlıklar:

<i>жить</i>	“yaşamak”	<i>умирать</i>	“ölmek”
<i>работать</i>	“çalışmak”	<i>отдыхать</i>	“dinlenmek”
<i>любить</i>	“sevmek”	<i>ненавидеть</i>	“nefret etmek”
<i>расцветать</i>	“çiçek açmak”	<i>увядать</i>	“solmak”
<i>приходить</i>	“gelmek”	<i>уходить</i>	“gitmek”

Zarflarda zıtlıklar:

<i>рано</i>	“erken”	<i>поздно</i>	“geç”
-------------	---------	---------------	-------

<i>вперед</i>	“önde”	<i>сзади</i>	“arkada”
<i>здесь</i>	“burada”	<i>там</i>	“orada”
<i>сюда</i>	“buraya”	<i>туда</i>	“oraya”

Antonimler sanatsal dilde de yaygın olarak kullanılırlar. Eser isimlerinde de antonimlere rastlarız:

“Война и мир” (Л. Толстой)

“Толстый и тонкий” (Чехов)

“Дни и ночи” (Симинев)

2.3.2. Türemiş Zıt Anlamlılık (Словообразовательная антонимия)

Bu türdeki zıt anlamlı sözcükler ortak köklere fakat farklı eklere sahiptir ve karşıt anlam ifade ederler. Örneğin;

<i>вбежать</i> “koşarak içeri girmek”	<i>выбежать</i> “koşarak dışarı çıkmak”
<i>ползть</i> “çıkmaq, tırmanmaq”	<i>слезть</i> “inmek”
<i>приклеить</i> “yapıştırmak”	<i>отклеить</i> “ayırmaq”
<i>двоенный</i> “savaştan önceki”	<i>послевоенный</i> “savaş sonrası”
<i>приехать</i> “(vasıta)la gelmek”	<i>уехать</i> “gitmek, ayrılmak”
<i>внести</i> “getirmek”	<i>вынести</i> “götürmek”

Bu tür zıt anlamlılık *жизнь “yaşam” – смерть “ölüm”* gibi zıt anlamlı sözcüklerden, sözcük yapımı açısından farklıdır. Türemiş zıt anlamlı sözcükler sayesinde yeni sözcükler kolaylıkla ortaya çıkar. Son yıllarda Rusçada türemiş zıt anlamlı sözcüklere sıkça rastlanabilir. Örneğin;

без- eki, bir şeyin olmamasını ifade eder. Örneğin; “sorumlu” *ответственный* sözcüğünden “sorumuz” **безответственный**

sözcüğünü türetir. Türkçedeki –siz / -suz ekiyle aynı anlamı taşır ve bu ekle sözcüklerin karşıt anlamlı olanları türetilir:

<i>нравственный</i>	“ahlaklı”	<i>безнравственный</i>	“ahlaksız”
<i>цензурный</i>	“sansür”	<i>бесцензурный</i>	“sansürsüz”
<i>налоговый</i>	“vergi”	<i>безналоговый</i>	“vergisiz”

контр- ekiyle de karşıt anlam ifade edebiliriz; örneğin “reform” anlamındaki *реформа* sözcüğünden “reform karşıtı” anlamındaki **контрреформа** sözcüğü türetilmiştir. Bu ekle türetilmiş şu sözcükleri örnek verebiliriz:

<i>перестроечный</i>	“yeniden kurma”	контрперестроечный
<i>федералист</i>	“federasyon tarafı”	контрфедералист
<i>культура</i>	“kültür”	контркультура

анти- ekiyle “totaliter” anlamındaki *тоталитарный* sözcüğünden “totaliter olmayan” anlamındaki **анти тоталитарный** sözcüğü türetilir ve yine görüldüğü gibi bir karşıtlık ifade eder:

<i>президентский</i>	“başkan”	антипрезидентский
<i>правительственный</i>	“hükümet”	антиправительственный
<i>рыночный</i>	“pazar, çarşı”	антирыночный
<i>кризисный</i>	“buhran, kriz”	антикризисный
<i>правовой</i>	“hukuki”	антиправовой

а- eki de “normal” anlamındaki *нормальный* sözcüğünden “anormal” **анормальный** sözcüğünü türetmiştir. Bu şekilde oluşan sözcüklere örnekler:

<i>логичный</i>	“mantıklı”	алогичный
<i>моральный</i>	“ahlaklı”	аморальный
<i>социальный</i>	“sosyal”	асоциальный

де- ekiyle de sözcüğün karşıt anlamlısı türetilir:

<i>идеологизация</i>	“ideolojileştirme”	<i>деидеологизация</i>
<i>индустриализация</i>	“sanayileşme”	<i>деиндустриализация</i>
<i>стабилизация</i>	“stabilizasyon”	<i>дестабилизация</i>

Yeni kavramları ifade edebilmek için Rusçada sözcük yapım sisteminde, önemli yeri olan yabancı kökenli öneklerin aktifleştigi görülmektedir.

2.4. Enantoanlamlılık (*Энантиосемия*)

2.4.1. Basit Enantoanlamlılık (*Лексическая энантиосемия*)

Rusçada eş adlılık ve zıt anlamlılık özelliklerini taşıyan sözcükler de bulunur. Rus dilbiliminde bu durum “*энантиосемия*” olarak adlandırılır. Bu türden sözcüklerin arasındaki anlam farkı eş adlı sözcükler arasındaki anlam farkı kadar çok değildir yani bu sözcükler aslında birbirleriyle bir yönden anlamsal olarak bağlantılıdır. Bu sözcüklerin zıt anlamlı sözcüklerden farkı ise; aynı seslere sahip olmalarıdır. Zıt anlamlı sözcükler gibi bir karşıtlık ifade ederler fakat zıt anlamlı sözcükler sesteş değildir. Örneğin;

вовек - *всегда* “her zaman”
вовек - *никогда* “hiçbir zaman”
 (iki sözcük de zaman ifade ediyor)

славить - *воздавать хвалу* “övmek, methetmek”
славить - *распространять слухи* “dedikodu yaymak”
 (iki sözcük de birisi hakkındaki düşüncelerin anlatılmasından bahsediyor)

2.4.2. Türemiş Enantoanlamlılık (*Словообразовательная энантиосемия*)

Hem kökleri hem de ekleri aynı olan ve karşıt anlam taşıyan sözcüklerdir. Örneğin;

вырубить - уничтожить рубкой (вырубить лес) “ormanı biçmek”

вырубить - создать рубкой (Он вырубил красивую статуэтку из дерева и камня) “yontarak uymak, oymak”

просмотреть - ознакомиться с чем-нибудь (Я быстро просмотрел статью.) “göz atmak”

просмотреть - не заметить, пропустить что-нибудь (Я просмотрел его) “kaçırmak, dikkat etmemek”

бесценный - очень дорогой, не имеющий цены (Это бесценный подарок для нашей страны.) “çok pahalı, paha biçilmez”

бесценный - дешёвый, малоценный (Я купил эту вещь за бесценок на базаре) “çok ucuz”

прослушать - слушать, выслушать (Я прослушал курс лекций по зарубежной литературе) “dinlemek”

прослушать - слушать невнимательно, упустить из виду (К сожаленью, я прослушал то, что он говорил во время собрания.) “dikkatli dinlememek”

Sonuç olarak;

Rusçada *словообразовательная синонимия* dediğimiz türemiş eş anlamlı sözcükler, kökleri aynı, ekleri farklı olan ve benzer anlam taşıyan sözcüklerdir. *Словообразовательная антонимия* denen türemiş zıt anlamlı sözcükler ise ortak köklü, farklı ekli ve karşıt anlam taşıyan sözcüklerdir. Yani türemiş zıt anlamlı ve eş anlamlı olan sözcüklerin kökleri

aynı, ekleri farklıdır, anlam yönünden de türemiş eş anlamlı sözcükler benzer anlam taşıırken, türemiş zıt anlamlılar karşıt anlam taşır.

Словообразовательная омонимия denen türemiş eş adlı sözcüklerin hem kökleri hem de ekleri aynıdır fakat anlamları farklıdır. *Словообразовательная энантиосимия* denen türemiş enantoanlamlı sözcüklerin de kökleri ve ekleri aynıdır fakat karşıt anlama sahiptirler.

3. ANLAM DEĞİŞMELERİ (*Семантические изменения*)

Bir sözcüğün yansıttığı kavram, “anlam” olarak tanımlanır. Her sözcüğün, karşıladığı temel anlam ögesinden, yani yansıttığı kavramdan zamanla uzaklaşmasına veya yeni bir kavramı yansıtmasına da “anlam değişmesi” denir.

Geçen yüzyılın önemli dilbilimcilerinden A. Darmesteter ve Michael Breal biçim sorunlarıyla iç içe olarak anlam olayları, anlam değişimleri, bu değişimlerin nedenleri, türleri gibi konular üzerinde durarak bu alanın gelişmesinde büyük katkıda bulunurlar.¹⁶

Anlam değişmesine Türkçeden bir örnek verelim: VIII. yüzyıl metinlerinde geçen *sakınmak* eylemi hiçbir biçim değişikliğine uğramadan bugüne kadar gelir. Fakat o zamanlar “düşünmek, üzerinde durmak, yaslanmak, kederlenmek” anlamlarını taşıırken; bugün “esirgemek, korumak” anlamlarını taşır.¹⁷

Anlam değişmesi dendiği zaman gösterilenle gösteren arasındaki ilişkinin değiştiğini düşünebiliriz. Değişimde özellikle gösterenin geçirdiği ses değişikliklerinin veya gösterilen kavramın uğradığı anlam değişikliklerinin söz

¹⁶ Doğan AKSAN: Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim (Ankara, 2003),

¹⁷ Doğan AKSAN: Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim (Ankara, 2003), 212.

konusu olduğu sanılabilir ancak sadece bu açıdan bakmak yetersiz olur çünkü Saussure'un da dediği gibi; "Değişme, etkenleri ne olursa olsun, bunlar ister tek tek, ister bir arada görölsünler, her zaman gösterilenle gösteren arasındaki bağıntının değişmesi sonucunu verir."¹⁸

Sözcüklerin tarih boyunca anlam açısından gösterdikleri gelişmeler, anlam bilgisi çerçevesinde incelenir ve bu tür çalışmalar günümüzde de devam eder; böylece sözcüklerin uğradıkları anlam değişimleri ortaya çıkarılabilir.

3.1. Anlam Daralması (*Семантическое сужение*)

Anlam daralması her dilde yer alan bir bilişsel süreçtir. Dolayısıyla bu husus bir sözcüğün incelenmesinde dikkate alınmalıdır. Bir sözcüğün eskiden anlattığı varlığın ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesine anlam daralması denir. Yani anlamlı bir birim, daha sınırlı bir kapsam içermeye başlar ve genel bir anlamdan dar bir anlama geçerek değişir.¹⁹ Örneğın eski Türkçede alkış sözcüğü "övme, kutlama, dua, takdis" anlamındadır; günümüzde anlam daralmasına uğrayarak yalnızca *alkışlama* eylemini ifade etmektedir.²⁰ Eskiden hem kız çocuk hem de erkek çocuk için kullanılan *oğlan* sözcüğü, zamanla sadece erkek çocuk için kullanılır olmuştur. Eskiden erik sözcüğü pek çok meyvenin adıyla, şimdi tek bir meyveye erik denir.

Anlam daralmasının bir türü de eskiden çok anlamlı olan bir göstergenin kimi anlamlarını ya da bunlardan birini kaybetmesidir. Örneğın; Türkçede *dirilmek* sözcüğü günümüzde "öldükten sonra canlanmak" anlamındadır, oysa eski Türkçede, hem yaşamak hem de öldükten sonra canlanmak

¹⁸ Ferdinand de Saussure: Genel Dilbilim Dersleri, Çev. Berke Vardar (İstanbul: Multilingual, 1988).

¹⁹ Berke VARDAR: Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü (İstanbul, 2002), 20.

²⁰ Nesrin BAYRAKTAR : Dil Bilimi (Ankara,2004), 149.

anlamında kullanılıyordu. Günümüzde kullandığımız dirlik düzenlik deyiminde bu eski anlamın kalıntıları bulunmaktadır.²¹

Ünlü Rus dilbilimci A.A. Şahmatov dilin öğrenilmesinde tarihsel metodu savunur. Ona göre; Çağdaş dilin anlaşılması ancak tarihsel aydınlanmayla mümkün olur.²² Tarihsel perspektifler olmadan dildeki her betimleme tek taraflı ve tesadüfi olacaktır.

Bilimsel- tarihsel inceleme, dili bütünüyle değerlendirme olanağı verir, olaylar arasındaki içsel bağlantıları açığa çıkarır ve böylece dilde zaman içinde oluşan değişimler ortaya çıkarılır.²³

Ruşçada “ceza” anlamında kullanılan **наказание** sözcüğü eskiden **поучение, наставление, казати** fiilinden **говорить, наставлять, поучать** “öğüt vermek, nasihat etmek” anlamlarına sahiptir.²⁴ Çağdaş Rus dilinde bu anlam **наказ** “öğüt, nasihat” isminde korunur.

XIX yüzyılda **позор** sözcüğün anlamı daha geniştir. “*Manzara, gösteri, tiyatro*” anlamında kullanılan bu sözcük çağdaş Rus dilinde, “*yüz karası, rezalet, ayıp*” anlamlarında kullanılır. Eski zamanlarda suç işleyen birisini meydana, halka göstermek için çıkartırlar; bu bir suçlu için en kötü cezadır; yâni meydana halkın önüne bu şekilde çıkmak ayıptır, utanç vericidir.

Позор --“gösteri”(meydanda) --“suçlu biri için utanç verici”--“utanç, rezalet, ayıp”.

“Издаലെка виден позор деревни” cümlesini anlamak için sadece *Ruşça-Türkçe* sözlüğe başvurmanız yeterli olmayabilir. Bu cümlede **позор** sözcüğü “manzara” anlamına gelir. Çağdaş Slav dillerinde **позор** sözcüğünün ilk

²¹ Doğan AKSAN: Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim (Ankara, 2003), 214.

²² A.A. ШАХМАТОВ Курс истории русского языка, 1910, 59 .

²³ В.В. ВИНОВАТОВ : История русских лингвистических учений (Москва, 1978), 121.

²⁴ М.И.ФОМИНА : Современный русский язык. Лексикология (Москва , 1990), 55-56.

anlamı korunmuş durumdadır. Lehçe **pozor** – “dış görünüş, şekil”; Çekçe **pozornost**, – “dikkat” (aynı anlamda kısaltılmış olarak pozor sözcüğü sokaklarda, yollarda uyarı olarak kullanılmaktadır); Sırpça **позориште** sözcüğü “tiyatro, gösteri” anlamında kullanılmaktadır.²⁵ Demek ki, bir sözcüğün, tarihî gelişme sürecinde anlam değişikliğine uğrayabileceği dikkate alınmalıdır. Özellikle, iki dilli sözlüklerin hazırlanmasında bu durum önemlidir.

“Bayağı, edepsiz, terbiyesiz” anlamında kullanılan **пошлый** sözcüğü de eskiden “eski”, “alelade, sıradan, özelliği olmayan” anlamlarına sahiptir. Bu sözcüğe, XIX yüzyıl Rus edebiyatı eserlerinde sıkça rastlanır.²⁶

*...Онегин с Ольгою пошёл;
Ведёт её, скользя небрежно,
И, наклонясь, ей шепчет нежно
Какой-то пошлый мадригал (А.Пушкин “Евгений Онегин”)*

Bu satırlarda **пошлый** sözcüğün “alelade, basit” anlamında kullanılmıştır.

“Barut” anlamına gelen **порох** sözcüğü de eskiden “toz, kül” anlamında kullanılır. Ukraynaca bu anlam korunmuştur. Sözcüğün daralmasında “çağrışım alanı” (**ассоциативное поле**) çok önemli unsur oluşturur. “Toz” ve “barut” arasında oluşan çağrışım bağına tahmin etmek zor değildir. Ayrıca çağrışım bağına oluşması için iki sözcük için ortak olan “anlamcık” (**сема**) önemlidir. Çağdaş Rus dilinde **прах** ve **порох** sözcükleri farklı anlama sahipse de, eskiye dayalı ortak anlamın izleri görülebilir.

“Hafta” anlamına gelen **неделя** sözcüğü de anlam daralmasının iyi bir örneğini teşkil eder. Eskiden tatil günü, çalışılmayan gün anlamında

²⁵ М.И. ФОМИНА: Современный русский язык. Лексикология. (Москва, 1990), 56.

²⁶ М.И. ФОМИНА: а.г.е., 56.

kullanılırken (*не делать* – “yapmamak”) şimdi haftanın “7 günü, 7 günlük süreç” anlamına gelmektedir..

3.2. Anlam Genişlemesi (*Семантическое расширение*)

Bir varlığın bir türünü ya da bir bölümünü anlatan bir sözcüğün, o varlığın daha geniş bir bölümünü ya da bütünü anlatır duruma gelmesidir. Örneğin; Türkçede eskiden “düz ve açık yer” anlamında kullanılan “alan” sözcüğü, zamanla “bir konu ya da çalışma çevresi” anlamını kazanmıştır.

Rusçada **оружие** sözcüğünü incelersek;
Eskiden savaşta kullanılan saldırı araçlarından sadece birine verilen isimdir, zamanla bu sözcük her türlü silah için kullanılmaya başlanır:

Огнестрельное оружие	“ateşli silah”
Холодное оружие	“kesici ve baticı silah”
Атомное оружие	“atom silah”
Ядерное оружие	“nükleer silah”
Химическое оружие	“kimyasal silah”
Биологическое оружие	“biyolojik silah”
Антиядерное оружие	“nükleer karşıtı silah”

Bazı sözcükler ancak diğer bir sözcük ile bir arada kullanılırsa anlam genişliğini gösterir.

Meselâ, **Корзина --- Потребительская корзина**

Корзина – 1. Плетёное изделие, служащее вместилищем для хранения вещей, для упаковки, переноски. “sepet”

2. В баскетболе: укрепленный на щите обруч с сеткой, в которую забрасывается мяч.²⁷ “pota”

Корзина - Набор товаров и услуг для удовлетворения физиологических и социальных потребностей человека; оценка этого набора в действующих ценах. “kişinin temel ihtiyaçlarını karşılayan ürünler ve hizmetler”

Коридор - Проход (обычно узкий, длинный), соединяющий отдельные части квартиры. Узкое, длинное пространство, соединяющее собой что-нибудь; проход. “(genellikle dar ve uzun olan) koridor” **В коридорах власти** – в кругах, близких к власти, к правительству.²⁸ “hükümete yakın çevre”

Бюрократический коридор – властные структуры, круги, близкие высшей администрации. “hükümete yakın olan idareciler”.

Anlam genişlemesi:

koridor ----- “geçiş”----- “ bir şeyleri bağlayan geçiş”----- “hükümete yakın olan her kimse” ----- “hükümete yakın olan idareciler”.

Кормушка -1. Ящик, вместилще, в котором даётся корм животным.
2. перен. Место, где можно, пользуясь бесконтрольностью, поживиться, приобрести что-нибудь для себя.²⁹ 1. anlamda her ne kadar hayvanların beslenmesi için hazırlanan kutu olarak geçiyorsa da, söz konusu genel olarak kuşlardır. Ağaçlara veya herhangi bir yüksek yere konulan bu kutular özellikle kış dönemlerinde kuşları korur. Bu açıklamada verilen 2. anlam daha özel durumları ifade eder. Anlam genişlemesini diğer sözlük açıklamasında görebiliriz:

²⁷ С. У. ОЖЕГОВ : Словарь русского языка. Русский язык. (Москва, 1987), 297.

²⁸ С. У. ОЖЕГОВ : a.g.e., 297.

²⁹ С. У. ОЖЕГОВ : a.g.e., 297.

Кормушка – Место во властных структурах как источник личной выгоды.³⁰ Bu açıklamada devlet düzeyinde yapılan yolsuzluklardan yararlanarak, menfi amaçlara ulaşma anlamını taşır. Yeni sözlüğe dahil edilmesi bu sebepten kaynaklanır.

Кормушка -- Государственная кормушка

Bu sözcüğün üretken olması daha eski dönemlere uzanır. (*корм* “yem”, *кормёжка* “yemleme”, *кормилец* “aile besleyicisi”, *кормило* “dümen”, *кормить* “yem vermek, beslemek”, *откормить* “semirtmek”, *накормить* “birine yemek yedirmek”, *выкормить* “beslemek”, *недокормить* “az beslemek”, *кормиться* “yemek, beslenmek”, *прокормить* “beslemek, geçindirmek”, *кормление* “yemleme, besleme”)

“Elma” anlamında olan **яблоко** sözcüğünün anlam genişlemesi çok ilginçtir. Başlangıçta anlam genişlemesinde elma ile direk bir ilgisi yoktur.

Яблоко – название партии, составленное из первых букв фамилий её лидеров: Явлинский, Болдырев, Лукин.³¹ “Parti ismi, partinin liderlerinin baş harflerinden oluşmuş”.

Fakat sonradan herkes bu sözcüğün anlam genişlemesini direk “elma” sözcüğü ile bağdaştırır.

Яблоковец – член партии «Яблоко»; тот, кто разделяет программу этой партии. “Яблоко partisi üyesi veya taraftarı”.

Яблочник – **яблоковец**. sözcükleri de eş anlamlıdır.

Яблочный – относящийся к Яблоку, принадлежащий Яблоку. “Яблоко partisine bağlı olan, mensubu olan”.

³⁰ Толковый словарь русского языка конца 20 века. Языковые изменения. Российская Академия наук. Институт лингвистических исследований. Санкт-Петербург, 1998, с.334.

³¹ Толковый словарь русского языка конца 20 века. Языковые изменения. Российская Академия наук. Институт лингвистических исследований. Санкт-Петербург, 1998, с.694-695.

«Лидеру «Яблока» Григорию Явлинскому удалось добиться на этом поприще значительных успехов. Говорят, что у «яблочного» лидера раньше сверстников прорезалось чувство юмора.» (Московские Новости, № 11 (1029) 21-27 Марта 2000, с.24). Bu sözcük yeni sözlüklere yerini aldı. Fakat gelecekte bu sözcüğün aktif olarak söz varlığında olup olmayacağı, Rusya'nın siyasî hayatına, başka bir deyişle bu partinin siyasî hayatına bağlıdır. Aktif kullanımdan çıksa da Rusya'nın belli bir dönemini yansıtmasında kullanılır. Ama uzun bir zaman **яблочный** sıfatında esas anlama ilâve olarak siyasî bir iz kalacak gibi görünüyor. Çünkü sözcüklerin her dönemde maruz kaldığı büyük ve küçük gelişmeler ve değişimler tamamen silinmez.

3.3. Semantik Değerlendirme (Семантическая оценка)

Toplumda yer alan sosyal ve kültürel değişimler hep dille bağlantılıdır ve bunlar dile yansır. Toplumdaki değerler, dünya görüşündeki değişimler, bir kavrama bakış açısını değiştirebilmekte, kavramla göstergesi arasında yeni bağıntılar kurulabilmektedir.

Başka bir anlama geçişte, öncelikle sözcüğün değerlendirmesinde (konotativ anlam) görülür.

Değerlendirmede değişim:

(+) ----- (-) veya (-) ----- (+)

Değerlendirme değişimi bir toplumun değer sistemindeki değişime bağlıdır. Dilde kendi kendine bu tür değişimler olmaz. Ancak dil dışı etkenlerin sonucunda bu tür değişimler olabilir (siyasî, iktisadî, kültürel, bilim vs). Sovyetler Birliği döneminde her zaman pozitif değerlendirmeye (+) sahip çoğu sözcüğün bugünlerde anlam değeri değişmiştir. Sovyetler Birliği ideolojisini yansıtan sözcükler Sovyetler Birliği içerisinde (yabancı yayınlarda bu sözcüklerin değerlendirmesi farklı olabilir) pozitif değerlendirmeye sahiptir. Örneğin;

<i>Красный</i>	“Kızıl”
<i>Коммунистический</i>	“Komünist, komünizmle ilgili”
<i>Советский</i>	“Sovyet, Sovyet ile ilgili”
<i>Ленинский</i>	“Lenin, Lenin ile ilgili”
<i>Пионерский</i>	“Pionye ile ilgili”
<i>Комсомольский</i>	“Komsomol ile ilgili”
<i>Октябрьский</i>	“Ekim devrimi ile ilgili”
<i>Марксистский</i>	“Marksist, Marksizm ile ilgili”
<i>Социалистический</i>	“Sosyalist, Sosyalizm ile ilgili”

Sözcükler, Sovyetler Birliği ideolojisini yansıtır ve мафия, террор, преступление gibi negatif anlam taşıyan sözcüklerle kullanılmazdı.

Örnek olarak **советский** sözcüğünün Yeni Sözlükte³² nasıl yansıtıldığını inceleyelim:

Советский – 1. Относящийся к Стране Советов, принадлежащий Стране Советов; 2. Возникший, рождённый, сформировавшийся в СССР; 3. Неодобр. Свойственный чему-нибудь в СССР или кому-нибудь в СССР; совковый.

1. “Sovyet ülkesi ile ilgili, 2. SSCB’de doğmuş, gelişmiş”, 3. SSCB ile ilgili.

Görüldüğü gibi, 3. anlam tamamen negatif değerlendirme içermektedir. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra negatif anlam içeren yeni sözcükler ortaya çıkmıştır. Örneğin;

Совок – Разг. Неодобр. 1. О Советском Союзе, советском строе. 2. О чём-либо, свойственном Советскому Союзу, советскому строю. 3. О советском человеке. 1. “Sovyetler Birliği veya düzeni hakkında; 2. Sovyetler Birliği ile ilgili; 3. Sovyet insanı hakkında”.

³² Толковый словарь русского языка конца 20 века. Языковые изменения. Российская Академия наук. Институт лингвистических исследований. Санкт-Петербург, 1998.

Совковый – Разг. Неодобр. Прил. к совок. “Sovyetler Birliği ile ilgili” (olumsuz anlam).

Совковость – Разг. Неодобр. Свойство совкового. (olumsuz anlam)

Совдепия – Неодобр. Советская страна. Bu sözcük **Советы Депутатов**’un “delegeler şurası” kısaltılmış şeklidir. **Совдеповский** – Неодобр. Прил. к совдепия. “Sovyetler Birliği ile ilgili” (olumsuz anlam).

Marksizm ideolojisini ifade eden sözcüklerin değerinde de değışmeler olur. Sovyetler Birliği döneminde ve Post Sovyet dönemde değerlendirmeleri değışen şu sözcükleri örnek verebiliriz (pozitif anlamdan negatif anlama geçmişlerdir) :

	Sovyetler Birliği Döneminde	Post Sovyet Dönemde
Коммунизм “Komünizm”	+	–
Социализм “Sosyalizm”	+	–
Комсомол “Komsomol”	+	–
Пионер “Pionye”	+	–
Совхоз “Devlet çiftliği”	+	–
Колхоз “Kolektif çiftlik”	+	–
Обком “Bölge komitesi”	+	–
Господин “Beyefendi”	–	+

Большевик “Bolşevik”	+	-
Советы “Sovyetler Birliği”	+	-

Daha önce kullanılmayan ve sözlüklerde «историзм» veya «устаревшее слово» olarak geçen sözcüklerin tekrar aktif kullanımı görülmektedir. Elbette, bütün eski sözcükler tekrar kullanıma giremez, ancak yeni dönemde adlandırma ihtiyacını giderebilecek sözcüklerin dönüşü söz konusu olabilir. Dini kavramları ifade eden sözcükler, tekrar aktif kullanıma girmiştir: *Апостол, Господь, окропить, храм, ад, судный, крестить, креститься, отпевать, святой, священник, поп, покаяние, мирской, рождество, праведник, пророк, исповедь, грех, грешный, грешник, заутреня, духовник, заповедь, рай*. Bu sözcükler, toplumun manevi değişimini, Tanrıya yakarış ve yakın olma ihtiyacını yansıtır; halbuki Sovyetler Birliği döneminde верующий “inançlı” negatif anlam ifade eder.

Siyasî terimleri ifade eden sözcüklerin tercih süreci çok uzun sürmez, birkaç sözcüğün aynı anlamda bir arada kullanılmasına rağmen mutlaka birisi dominant olur. Şimdi baktığımızda, ancak **губерния** “vilayet”, **дума** “Rus Parlamentosu”, **думец** “Parlamento üyesi” sözcüklerinin aktif kullanıma girdiğini görürüz. Çünkü tekrar kullanıma giren sözcüklerin en önemli işlevi adlandırma işlevidir.

Губерния – В России с начала 18 в., в СССР до 1929 года, сейчас в Финляндии: основная административно-территориальная единица³³.

“Rusya’da 18. yüzyıl başından Sovyetler Birliğinde 1929 yılına kadar süren, şimdi ise Finlandiya’da olan yönetim birimi.”

Дума – 3. В старое время и в царской России: название некоторых государственных учреждений.³⁴ “Çarlık zamanında Rus parlamentosu”

³³ С. У. ОЖЕГОВ : a.g.e., 152.

³⁴ С. У. ОЖЕГОВ : a.g.e., 185.

(Боярская Дума. Государственная дума. Городская дума. Думный боярин. Думская фракция). Sözlükte verilen örneklerde **Дума** sözcüğünden oluşan iki sıfat şekli şöyledir: думный, думской.

Гувернантка – наёмная домашняя воспитательница в дворянской или буржуазной семье. “Soylu veya burjuva ailelerindeki ev öğretmeni”.

Yeni sözlükte³⁵ verilen açıklama ile karşılaştıralım:

Дума - Государственная Дума	“Rus Parlamentosu”
Думец – Член Государственной Думы	“Rus Parlamentosu üyesi, milletvekili”
Думский – Прил. к Дума.	“Rus Parlamentosu ile ilgili”

Гувернантка – домашняя воспитательница, учительница детей дошкольного возраста. “Okul çağına kadarki çocuklar için öğretmen, ev öğretmeni”.

Siyasette, bilimde, ekonomi ve teknoloji gelişmelerinde görülen değişimler sözcüklerin anlam değerlendirmesini ve kullanımını da etkiler. Her yeni kavram için her zaman yeniden sözcük üretilmiyor. Çünkü her zaman farkında olmasak da “*dil tasarrufu prensibi*” (**Закон языковой экономии**) işler.

Son 15-20 yıl içerisinde Rus dilinde yer alan yeni sözcük akımı bunun en iyi örneğidir. Sovyetler Birliği dağılmasıyla çeşitli alanlara hızla yeni sözcükler girmeye başlar. Ekonomi alanında çok sayıda yeni sözcük kullanılmaya başlar. Bunların bir kısmı daha önceden biliniyor, fakat sözlüklerde

³⁵ Толковый словарь русского языка конца 20 века. Языковые изменения. Российская Академия наук. Институт лингвистических исследований. Санкт-Петербург, 1998, с.220-221.

“*kapitalizm dünyasına ait*” olarak kaydedilir. 1954 yılında yayımlanan “*Yabancı Sözcükler Sözlüğü*’nde” verilen birkaç sözcüğün sözlük açıklamasını sunmak istiyoruz:³⁶

Акция - *ценная бумага, приносящая дивиденд, свидетельство об участии её владельца в акционерном обществе; цена акций зависит от величины прибыли предприятия и банковского процента, поэтому акции являются предметом спекуляции в капиталистических странах .*

“Ortaklık şirketlerinin mülkiyet sahipliğine katılımını ispat eden ve değeri şirketin eylemlerinin değerine ve banka faizlerine bağlı olan; bu nedenle kapitalist ülkelerde spekülasyona konu olan menkul kıymetler, hisseler”.

Бизнесмен - *делец, коммерсант, предприниматель; капиталист, воротила, стремящийся извлечь крупные барыши, не гнушаясь никакими средствами в целях личной наживы.*

“İş adamı, tüccar; kapitalist; büyük işler çeviren”.

Плюрализм - *ложное идеалистическое мировоззрение, утверждающее будто в основе мира лежит множество самостоятельных, независимых духовных существей.*

“Plüralizm, çokçuluk felsefesi”.

Bu sözcüklerin, sözlük açıklamalarının negatif anlam içerdiği ortadadır. Özellikle, **бизнесмен** sözcüğündeki negatif değerlendirme çok güçlüdür. **Капиталист** demekle yetinmiyor. **Воротила** - “kendi menfaati için her şey uyarın kimse”. (**воротила** - *это человек, который стремится извлечь крупные барыши, не гнушаясь никакими средствами в целях*

³⁶ Словарь иностранных слов. Под редакцией И.В.Лёхина и Проф. Ф.Н.Петрова. Государственное издательство иностранных и национальных словарей (Москва, 1954), 30, 106, 546.

личной наживы). **Воротила** sözcüğü de, Sovyet zamanında Çarlık Rusyası dönemi ve kapitalizm dünyasına yönelik kullanır.

Воротила – это человек, который ворочает большими деньгами; делец. Ворочать “dolandırmak, bir işler çevirmek” fiili, sözcük anlamında negatif değerlendirmeyi zaten içermektedir. **Воротила** sözcüğü, “*dürüst olmayan iş adamı; dolandırıcı*” anlamında kullanılmaktadır., örneğin; **Банковские воротилы** – *Banka dolandırıcıları*.

Aynı sözcüklerin yeni sözlükteki açıklamasına dikkat edelim:³⁷

Акция – *ценная бумага, выпускаемая акционерным обществом и дающая её владельцу право на получение определённого дохода (дивиденда) из прибылей акционерного общества.*

Бизнесмен – *организатор бизнеса, коммерсант. “İş organizatörü, tüccar”.*

Плюрализм – *1. Сосуществование разных форм политической, экономической, культурной жизни как главный принцип устройства правового общества. 2. Многообразие, множественность взглядов, мнений и т.п., дающие возможность свободы выбора.*

1. “Farklı politik, ekonomik, kültürel yaşam biçimlerinin yasal toplumsal yapı içinde bir arada bulunması”. 2. “Görüşlerin çeşitli ve çok olması; seçme özgürlüğünün olması”.

Bu sözcüklerin pozitif değerlendirilmesi ile (veya negatif değerlendirmesinin kalkmasıyla) yeni sözcükler ortaya çıkmaktadır:

³⁷ Толковый словарь русского языка конца 20 века. Языковые изменения. Российская Академия наук. Институт лингвистических исследований (Санкт-Петербург, 1998),.45, 85-87, 467-468.

Бизнесвумен (бизнес-вумен) - женщина, которая занимается бизнесом на профессиональном уровне. “Profesyonel anlamda çalışan iş kadını”

Бизнес-леди - женщина, которая занимается бизнесом на профессиональном уровне. “Profesyonel anlamda çalışan iş kadını”

Бизнесменка - женщина, которая занимается бизнесом. “iş kadını”

Бизнесменша - Разг. женщина, которая занимается бизнесом. “iş kadını”

Бизнесменский - Прил. к бизнесмен “iş adamı ile ilgili”

Бизнесменство - Занятие, деятельность бизнесмена, предпринимательство. “iş adamı olma”

Бизнес-класс - 1. Специальный класс финансово-экономической ориентации. 2. Места высшего класса, предназначенные для бизнесменов.

1. “Finansal – ekonomik alandaki özel sınıf”. 2. “İş adamları için tasarlanmış yüksek sınıf yerleri”.

Бизнес-клуб - Клуб деловых людей, предпринимателей. “iş adamları klübü”

Бизнес-план - план предпринимательской деятельности с указанием капитала, перспективы, видов работ и т.д.

Бизнес-право - Свод правил, регулирующих отношения людей и их действия в предпринимательстве, бизнесе.

Плюралист - приверженец плюрализма. “Plüralist”

Плюралистический - прил. К плюрализм. “Plüralizm ile ilgili

Aynı şekilde bu durum önceden kullanılmayan ve sözlüklerde “kapitalizm dünyasına ait” olarak verilmiş diğer sözcükler için de geçerlidir. Örneğin; **менеджмент** “yönetim”, **маркетинг** “pazarlama”, **монополия** “monopol” gibi sözcüklerin son 15-20 yıl aktif kullanımda olduğunu ve pozitif değerlendirmeye sahip olduğunu görebiliyoruz.

Pozitif değerlendirmeye sahip olan sözcükler genelde negatif anlam taşıyan ekleri almaz. Fakat değerlendirmenin değişimiyle negatif anlamlı sözcüklerin oluştuğu açıktır. Örneğin; Sovyetler Birliği ideolojisini yansıtan **коммунистический** sözcüğünün semantik alanı bellidir (**коммунизм, коммунист, коммунистка**). “Komünist” anlamına gelen, **комуняка** sözcüğünün negatif anlamı **коммунист** sözcüğünün değerlendirmenin değişimiyle ortaya çıkar. Rusçada **-ака (-яка) -ага (-яга)** isim ekleri, genel olarak olumsuz bir anlam ifade etmek için kullanılır. (**забияка** “kavgacı”, **кривляка** “yapmacık, cilveli”, **гуляка** “başıboş, avare”, **писака** “karalamacı, yazar taslağı”, **дворняга** “sokak köpeğı”, **бедняга** “zavallı, biçare”).

Bu süreç; Rusça sözcük yapımında semantik ve morfolojik yolların birbirine bağlı olduğunu gösterir ve Rusya toplumunun çeşitli zamanlardaki değişimini yansıtır.

SONUÇ

Sözcük yapımında dil içi ve dil dışı etkenlerin büyük önem taşıdığı tespit edilmiştir. Yeni sözcük yapımında dil faktörlerinin yanı sıra toplum, tarih, milli kültür, zaman gibi kavramların da büyük önem taşıdığı görülmüştür.

Sözcük yapımı ilişkilerinin, nesnelere ve kavramlar arasındaki bağlantıları koruduğu; sözcük yapma mekanizmasının da “yeni+eski”, “anlam+şekil” bağlantılarını koruduğu ve bilgi taşıdığı görülmüştür. Sözcükler, dil taşıyıcılarının bilgilerini, hafızasını, duygularını ve dünya görüşünü yansıtır.

Sözcük yapımında eklerin de anlam ve değerlendirme taşıdığı görülmüştür. Rusça sözcük yapımı sisteminde eş anlamlı eklerin çok olması nedeniyle, adlandırma ihtiyacı kolaylıkla karşılanır; ayrıca çeşitli eş anlamlı eklerin kullanılması, değerlendirmeyi de sağlar.

Çağdaş Rus dilinde aktif kullanımda olan sözcüklerin kullanımdan çıktığı veya sadece belli bir dönemi ifade etmek için kullanıldığı görülmüştür. Bunların büyük kısmı Sovyetler Birliği ideolojisini yansıtan sözcüklerdir. Zamanın ihtiyaçlarına, insanların duygu ve düşüncelerine, fikir değişikliklerine, egemen olan görüşlere bağlı olarak yeni sözcüklerin ortaya çıktığı, bazılarının kullanılmamaya başladığı, bazı eski sözcüklerin ise yeniden kullanılabilirliği görülmüştür. Örneğin; sözlüklerde, *губернатор* “vali”, *дума* “Çarlık zamanındaki Rus parlamentosu”, *губерния* “vilayet”, *гимназия* “lise”, *думец* “parlamento üyesi” gibi eski sözcükler tekrar yer almaya başlamış ve aktif kullanıma girmiştir.

Yeni sözcüklerin çoğunun mevcut sözcüklere “cevap - tepki” olarak ortaya çıkmış olduğu tespit edilmiştir (*перестроечный* – *антиперестроечный*).

Yabancı dillerden Rusçaya giren yeni sözcüklerin, çok kısa sürede Ruslaştırıldığı görülmüştür. Örneğin; *сканер* “tarayıcı” sözcüğü alıntı bir sözcüktür ama bu sözcük, Rusçanın yapısına uygun hale getirilmiştir ve rahatlıkla türetilenmektedir (*сканер* “tarayıcı”, *сканирование* “tarama”, *сканировать* “taramak”, *сканирующий* “taranan”, *отсканировать* “taramak”, *отсканированный* “taranmış”; *компьютер* “bilgisayar”, *компьютеризация* “bilgisayarla donatma”, *компьютеризировать* “bilgisayarla donatmak”, *компьютеризированный* “bilgisayarla donatılmış”, *компьютерный* “bilgisayar”, *компьютерщик* “bilgisayarcı”; *клон* “klon”, *клонировать* “klonlamak”, *клонирование* “klonlama”, *клонированный* “klonlanmış”). Rusça sözcük yapma sisteminin esnekliği ve işlekliliği yabancı sözcüklerin kolaylıkla benimsenmesini ve Ruslaştırılmasını sağlar.

Batıya özentisi sonucunda bazı sözcüklerin bilinçli olarak morfolojik değişime uğramadığı görülmüştür (*прайс – лист* “fiyat listesi”, *паблик – рилейшн* “halkla ilişkiler”, *киллер* “katil”, *киднеппинг* “çocuk kaçırmak”). Bu tür sözcüklerin dilde kalıcı olup olmaması zamanla ortaya çıkar.

Toplumsal dil bilincinde pozitif anlamdaki sözcüklerin negatif kavramları adlandırmak için kullanıldığı ve negatif anlam taşıyan sözcüklerin, pozitif değerlendirmeye aktif kullanıma girdiği görülmüştür. Sözcük değerlendirmelerinin değişmesi sonucu anlam değişmelerinin ortaya çıkması toplumdaki siyasi, sosyal ve kültürel değişimlere bağlıdır. Semantik değerlendirme sonucunda morfolojik yollarla yeni sözcükler türemeye başlar.

Rusça sözcük yapma yollarında morfolojik ve semantik yolların birbirine bağlı olduğu ve birbirini etkilediği görülmüştür. Sözcük türetme malzemesi olarak kullanılan her yöntem bir bütünün parçası olarak işlenmiştir.

KAYNAKÇA

АКУЛЕНКО Л.М. ve başk. Образование употребительных слов русского языка. Москва, 1979.

АЛЕКСЕЕВ, Д.И., И.Г. Гозман ve Г.В. Сахаров, Словарь сокращений русского языка. Москва, 1989.

АРУТЮНОВА, Н.Д. Язык и мир человека. Москва, 1999.

БАРАНОВ, М.Т, Т.А. Костяева ve А.В. Прудникова. Русский язык. Просвещение, Москва, 1989.

БАСКАКОВ, А.Н. ve başk. Büyük Türkçe-Rusça Sözlük. Multilingual Yayınları, İstanbul, 1994.

БАУЛИНА, Е.Ю. ve başk. Толковый словарь русского языка конца XX в, Санкт-Петербург, 1998.

Большой Энциклопедический Словарь. Языкознание. Издательство “Большая российская энциклопедия.” Москва, 1998

Булаховский А.А. Курс русского литературного языка. Киев, «Родянська школа», 1949

ВИНОГРАДОВ, В.В. Русский язык / Грамматическое учение о слове. Высшая школа, Москва, 1986.

ВИНОГРАДОВ, В.В. История русских лингвистических учений. Москва, 1978.

ВАЛГИНА, Н.С. Активные процессы в современном русском языке. Москва, 2003.

ВОИТЕЛЕВА, Т.М. ve başk. Русский язык. Большой справочник для поступающих в вузы. Москва, 1999.

ВОЛОЦКАЯ, З.М. О разных аспектах изучения словообразовательного гнезда // Актуальные проблемы русского словообразования. Ташкент, 1982.

ГИНЗБУРГ, Е.Л. Словообразование и синтаксис. Москва, 1979.

ГОЛОВИН, Б.Н. Введение в языкознание. Москва, 1977.

ГОРБАЧЕВИЧ, К.С. Нормы современного русского литературного языка. Москва, 1981.

ДАЛЬ, В. Толковый словарь живого великорусского языка, Русский язык, 1989.

ДУДНИКОВ, А.В., А.И. АРБУЗОВА ve И.И. Ворожбицкая. Русский язык. Москва, 1975.

ЗАЛИЗНЯК, А.А. Русское именное словоизменение. 1967.

ЗВЕНГИНЦЕВ, В.А. Мысли о лингвистике. Москва, 1996.

ЗЕМСКАЯ Е.А., М.В. Китайгородская ve Е.Н. Ширяев. Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис. Москва, 1981.

ЗЕМСКАЯ Е.А. Современный русский язык: Словообразование. Москва, 1973.

ЗЕМСКАЯ Е.А. О парадигматических отношениях в словообразовании // Русский язык. Вопросы его истории и современного состояния. Москва, 1987.

- КАСЕВИЧ, В. Б. Элементы общей лингвистики. Москва, 1977.
- КОДУХОВ, В.И. Общее языкознание. Москва, 1974.
- КОСТОМАРОВ, В. Языковой вкус эпохи. Санкт-Петербург, 1999.
- КУБРЯКОВА, Е.С., А.М. Шахнарович ve Л.В. Сахарный. Человеческий фактор в русском языке. Язык и порождение речи. Москва, 1991.
- КУЗНЕЦОВ, С.А. Большой толковый словарь русского языка. Санкт-Петербург, 2001.
- ЛАРИН, В.А. Лекции по истории русского литературного языка. Москва, 1975.
- ЛОБАНОВА, Н.А. ve И.П. Слесарева. Учебник русского языка для иностранных студентов-филологов. Москва, 1980.
- МОЛОТКОВ, А.У. Фразеологический словарь русского языка. 1978.
- МУСТАФАЕВ, Е. ve В. Ж. Щербинин. Rusça-Türkçe Büyük Sözlük. Multilingual Yabancı Dil Y., Стамбул, 1995.
- ОЖЕГОВ, С. У. Словарь русского языка. Русский Язык. 1987.
- ОЖЕГОВ С.И. Лексикология. Лексикография. Культура речи. Москва, 1974.
- ОТКУПЩИКОВ, Ю.В. Очерки по этимологии. С.-Петербург., 2001
- ПОЛЯНСКАЯ, К.А. Словообразовательная модель и словообразовательный тип // Актуальные проблемы русского словообразования. Ташкент, 1975.
- РЕФОРМАТСКИЙ, А.А. Введение в языковедение. Москва, 2000.
- РОЗЕНТАЛЬ, Д.Е., И.Б. Голуб ve М.А. Теленкова. Современный Русский Язык. Москва, 2003.
- РОЗЕНТАЛЬ, Д.Е. ve М.А. Теленкова. Справочник по русскому языку. Словарь лингвистических терминов. Москва, 2003.
- САВКО, И.Е. Русский язык. Минск, 1999.
- Словарь синонимов русского языка. Москва. Multilingual Yabancı dil Yaıınları.
- ТАРАНЕНКО, А.А. Языковая семантика в её динамических аспектах. Наукова Думка. Киев, 1989.
- ТИХОНОВ, А.Н. Словообразовательный словарь русского языка. 1985.
- Толковый словарь русского языка конца 20 века. Языковые изменения. Российская Академия наук. Институт лингвистических исследований. Санкт-Петербург, 1998,
- УЛУХАНОВ, И.С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы её описания. Москва, 2004.
- ФОМИНА, М.И. Современный русский язык. Лексикология. Москва, 1990.
- ХРОЛЕНКО, А.Т. ve В.Д. Бондалетов. Теория языка. Учебное пособие. Москва, 2004.
- ШАХМАТОВ, А.А. Очерк современного русского литературного языка. Москва, 1941.
- ШМЕЛЁВ, Д.Н. Современный русский язык. Лексика. Москва, 1977.

ЯРЦЕВА, В.И. Лингвистический энциклопедический словарь. Советская Энциклопедия. Москва, 1990.

- AKSAN, Doğan. Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim. Ankara, 2003.
 BAŞKAN, Özcan. Lengüistik Metodu. İstanbul, 2003.
 BAŞKAN, Özcan. Bildirişim. İnsan Dili ve Ötesi. İstanbul, 2003.
 BAYRAKTAR, Nesrin. Dil Bilimi. Ankara, 2004.
 GUIRAUD, Pierre. Anlambilim, Çev. Berke VARDAR. İstanbul: Multilingual, 1999.
 KALYUTA, Aleksandr. Dilbilim Terimleri Sözlüğü. İstanbul, 2004.
 KIRAN, Ayşe, Ece Korkut ve Suna Ağıldere. Günümüz Dilbilim Çalışmaları. İstanbul, 2003.
 ÖZER, Bağlan Z. Rus Dilinin Gelişme Evreleri. Ankara, 2004.
 ÖZER, Bağlan Z. ve T. Крилова. Словарь знакомых слов и вражений. İstanbul, 2005.
 PALMER, F.R. Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi, Çev. Ramazan ERTÜRK, Ankara, Avrasya Yayınları, 2001.
 PAMİR Dietrich A. Словарь лингвистических терминов. İstanbul, 2001.
 PAMİR Dietrich A. Rusça Dilbilgisi. İstanbul, 2004.
 PAMİR Dietrich A. Rusça Biçimbilgisi. İstanbul, 2001.
 RIFAT, Mehmet. XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları, İstanbul, 1998.
 SAUSSURE, Ferdinand. Genel Dilbilim Dersleri, Çev. Berke VARDAR. İstanbul, 1988.
 VARDAR, BERKE. Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü. İstanbul: 2002.

<http://www.krugosvet.ru/articles/82/1008278/1008278a1.htm>

http://en.wikipedia.org/wiki/Russian_grammar

http://www.naexamen.ru/rus/7_1.shtml

http://www.naexamen.ru/rus/8_1.shtml

<http://www.svetozar.ru/lingvo/lexicology/22.shtml>

<http://referataz.ru/literatura/402003.html>

<http://traktat.com/language/book/morefmic/suf.php>

http://www.sochin.ru/referaty/morfologija_.html

<http://rus.1september.ru/article.php?ID=200200508>

<http://rus.1september.ru/article.php?ID=200301011>

http://bobyeh.ru/lection/russkiy/uch_rus_sost_sl16-25.html

<http://artefact.lib.ru/languages/russian/936-975.html>

http://www.nbu.gov.ua/Articles/KultNar/knp49_1/knp49_1_213-215.pdf

http://www.ksu.ru/f10/publications/kls/boduen/bodart1_1.php?id=4&num=1300000

ÖZET

“Rusçada sözcük yapma yolları” adlı çalışmamız, yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bu tezde, Rusçada sözcük yapma yolları, hem biçimsel hem de anlamsal özellikler üzerinde durularak incelenmiştir.

Tezimizin birinci bölümünü oluşturan “Morfolojik Yolla Sözcük Yapımı” adlı bölümde, sözcük yapımı ve biçimbilgisi hakkında genel bilgi verildikten sonra, Rus dili sözcük yapımı sistemini oluşturan temel birimlerden bahsedilmiştir. Rusçada sözcük yapımında kullanılan terimsel ifadeler, ortak köklü sözcük grupları, sözcüklerin birbirleriyle olan akrabalıkları anlatılmıştır.

Sözcük yapma yolları anlatılırken örnekler ve sonekler anlamları verilerek tanıtılmıştır. Yeni sözcük türetmek için elverişli olan eklerin hangileri olduğu tespit edilmiş, bu ekler aracılığıyla türetilmiş örnek sözcüklere yer verilmiştir. Bilindiği gibi; yalnızca birtakım eklerle köklerden sözcük türetilmez, sözcük türetmenin başka yolları da vardır; bu nedenle birleştirme yoluyla sözcük yapımı, kısaltma yoluyla sözcük yapımı, eksiz sözcük yapımı gibi sözcük yapma yolları üzerinde de durulmuştur.

Tezimizin ikinci bölümünü oluşturan “Semantik yolla sözcük yapımı” adlı bölümde ise; eş anlamlı, zıt anlamlı, eş adlı sözcükler, Rusçanın dilbilgisel kuralları dikkate alınarak basit ve türemiş olarak gruplandırılmıştır. Rus dilindeki anlam değişimleri (anlam daralması, genişlemesi) incelenmiş, bu değişimleri görebilmek için eski dönemlere başvurulmuştur. İnsanların değer yargılarının değişmesi sonucu sözcüklerde de değişimler olduğu görülmüştür. Sovyet ve Postsovyet dönemlerinde kullanılan sözcüklerin semantik değerlendirmesi incelenmiştir. Rusça sözcük yapımında morfolojik ve semantik yolların bağlantılı olduğu gösterilmiştir.

ABSTRACT

Our study “Ways of word formation in Russian” is prepared as a master-degree thesis. In this thesis, ways of word formation in Russian is investigated both morphologically and semantically.

In the first section of our thesis “Morphological way of word formation” , after a brief information about word formation and morphology is given, the basic units of word formation system in the Russian language are stated. Terms used in word formation in Russian, groups of cognate words, the relationships between words are stated.

While the ways of word formation are explained, prefixes and suffixes are presented with their meanings. Productive affixes which are being used for new word formation are determined and examples of derived words by these affixes are stated. As known; word derivation is not done only by adding some affixes to roots but also there are other ways of word derivation; for this reason, methods like word derivation by compounding, abbreviation and affixless word derivation are also mentioned.

In the second section of our thesis “Semantic way of word formation”, synonyms, antonyms and homonyms are grouped as basic and derived words considering the grammar of Russian. Semantic changes in Russian language (narrowing, widening of meaning) are investigated, past times are referred to see these changes. Changes in words are observed as a result of changes in people’s value judgments. Words used in Soviet and Postsoviet periods are investigated semantically. It is shown that morphological and semantical ways of word formation in Russian are related with each other.